

Eduard Wilde

RAUDSED KÄED

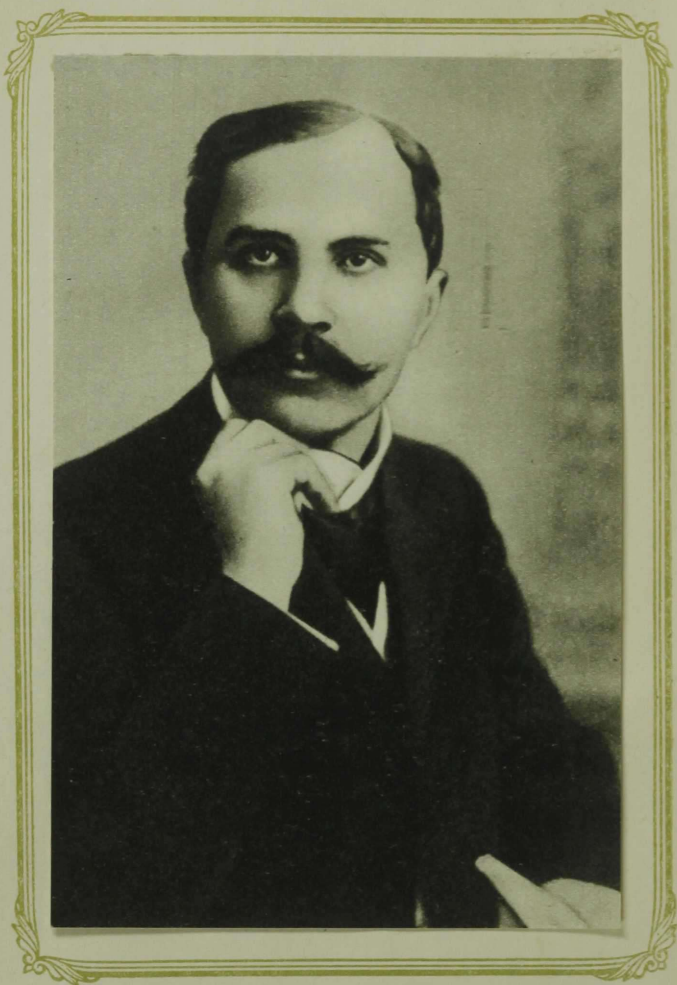

5685

5685

V62

Eduard Wilde

EDUARD VILDE

**EDUARD VILDE
RAUDED KÆD**

Tallinna
Tekstiil-õmblesetehase
RAAMATUKOOL

EDUARD VILDE

TEOSED

557

EDUARD VILDE

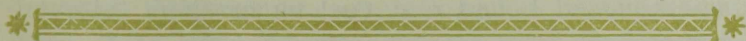
RAUDSED
KÄED

5685

Tallinn
Teadus- ja Kirjandusinstituut
RAAMATUKOGU

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN
1951

Aastal 1889, nädal pärast jüripäeva, astus Villem Luik Rakke jaamast raudteerongi, et Narva sõita. Kui viimane kell helises ja rong liikuma hakkas, käis Villemi rõhutatud südamest valus piste läbi. Kellal oli nii kurblik leinahääl ja vedur ähkis nii raskesti, et reisija pidas seda nagu oma kurbuse kajaks. Talle tuli meelde kirikukell, mille kaeblikul helinal ta kolme nädala eest oli oma kallima mulda süngitanud; see metalline nutt värises tal seitsaadik alati põues, pea tasemini, pea valjemini. Vagunirataste noble veeremine, hoonete, puude ja põõsaste möödavilksamine soetas talle ühtlasi näriva lahkumisvalu rinda. Imelik! See tundmus sai temas just nüüd, rongi põgeneva sõiduga, eriti elavaks; ta meelest oli, nagu algaks alles praegu, samal silmapilgul, päris lahkumine. Talle sai alles nüüd õieti teatavaks ja tunduvaks, et ta kalli kodukoha kõigega, mis talle armas oli olnud, maha jättis ning võõrale, tumedale tulevikule vastu tõttas. Ja ometi oli tal juba paarkümmend versta lahkumisteed seljataga. Teadagi, Siimu Jüri väsinud märake sõitis pikkamisi, tee ja

ümberkaudsed kohad olid veel enamvähem tuttavad; küüdimehega võis meelelahutuseks juttu ajada, mõlkuvad tunded olid kõik veel kodused. Aga nüüd korraga on kõik muudetud: võõrad näod, võõrad hääled, võõras õhk. Pealegi istus Villem esimest korda aurutõllas, nii imelik kui see ka on kuulda. Kuhu siis kaugel metsanurgas elaval talupojal raudteega sõita ongi. Kõik see võõras, ükskõikne, kalk ümbrus mõjus nüüd korraga nii rõhuvalt reisija pehmesse loomusesse, et tal silmad niiskeks läksid. Ta surus oma kaheaastase tütrekese, kes ta põlvedel istus ja suure villase räti seest teraselt nagu nirk välja vahtis, tugevasti rinna vastu. See lapsuke ja kolm kompsu vagunipingi all olid Vahtra Villemi ainus varandus, mis tal tulevasse elukohta oli kaasa viia. Kõik muu oli maha jäänud: truu naine Simuna kiriku surnuaiale, talu uue rentniku kätte, loomad, majakraam võlanõudjaile, kelle sunnil Vahtra talus armu heitmata oksjonihäärit oli koputatud.

Kas ta oli halb põllumees olnud?

Mine tea. Räägiti küll, et ta liialt lõtv ja pehme olnud, iseäranis teenijate vastu, et ta neile üle jõu palka maksnud, neid küllalt taga ei olevat sundinud, neile liiga hästi süüa andnud ja ise ka hästi söönud, et perenaine ilusaid riideid armastanud jne. Aga teiselt poolt pidi tunnistama igaüks, kes tahtis olla õiglane, et Vahtra talu maade poolest oli üks viletsamaid valdas, päris liivasalv, kus vili vihmaselgi suvel sinisele taevale alalist janu ja nälga kaebas. Kuid see ei kaitsnud Vahtra kohta teiste taludega ühise saatuse eest, et mõisnik just halbade aegade ajal tema renti ühtesoodu kõrgendas. Miks ka mitte. Tahtjaid oli ikka saadaval — üks kukkus, teine tõusis, üks kaotas, teine katsus jälle õnne.

Vahtra Villemi kohta mõjus aga kukkumine nii sügavasti, et ta tegi otsuseks tänamatule põllutööle selja pöörata. Kodupaigast lahkumiseks andis talle iseäralikku hoogu veel ta noore naise surm kolmeaastase õnneliku abielu järel. Kallis kodupaik oli talle hädaja õnnetuseoruks saanud, ta tundis, et ta siin üleliigne oli, — eemale siis, ja võimalikult kaugele, et valusad mälestused ununeksid! Kokkukuivanud varandus mahutus just kolme kotti ära, väikest tütrekest soendas kadunud ema villane rätt, teerahaks oli oksjonist paar-kümmend rubla üle jäänud — nii laskis Villem Luik enese Rakkesse küütida, et siit aurutiivul Narva poole lennata.

Põllumehest pidi saama vabrikutööline.

Narva suurtest vabrikutest oli Luik mõndagi kuulnud. Vallast läks ülemineval aastal sinna üks noor-mehe, kes omastele koju oma uuest elukohast ja teenistusest paar korda oli kirjutanud. Juba kauemat aega teadis Villem ka üht oma kaugemat sugulast Narvas elavat, õigemini selle perekonda, sest mees oli kahe aasta eest surnud. Ta lesk oli Villemi täditütar. See töötas Joa vabrikus ja toitis nõnda oma kahte last. Täditütrelt oli Villem Luik küsinud Narva tööolude kohta kirjalikult lähemat teada ning saadud vastus oligi ta nõu küpseks teinud: vabrikutes oli tööd, niipalju oli kindel, ning palga kohta ei või inimene, kes ainult igapäevast leiba tahab saada, mitte kõrgeid tingimusi teha.

Kui Villem Luik oli oma lahkumiskurbusest vähe võitu saanud, hakkas ta vagunis talupojaliku uudishimuga kõiki ja kõike vaatlema, mis talle silma puutus. Kui rahulikud, külmad näod on neil kõigil, kes siin istuvad! Mitte ainust elavamat, soemat, sõbrustavamat tundmust ei tule nende palgeil, nende vaateis nähta-

vale. Nad istuvad üksteise kõrval, külg külje vastu, aga nad kõik on võõrad, tummad, hoolimatud üksteise vastu; üks ei küsi, mida teine mõtleb, üks ei tea ega taha teada, mis teisel meeles mõlgub, mis mure ta südant rõhub. Külas, vallas, seal on teine lugu, seal oled iga inimesega tuttav; kirikuteel, laadal lähened võõralegi vabalt ja leiad arusaamist, osavõtmist.

Ka väike Miina vahtis siin uues ümbruses kõige oma lapseliku uudishimuga ringi. Argus, kohklus, võõrasus ja — kõigest hoolimata — salalõbu, kõik segi, kujunesid ta punastel põskedel, täitsid ta laia süütut vaadet. Kõik, mida ta nägi, oli ju uus, võõras ja seega huvitav.

Nende vastas istus keegi väga paks emand, kellel kaks sõrme täis olid lükitud kuldsõrmuseid. Ta hoidis käsi oma kõhumäel risti ja keerutas mõlemat pöialt aeglaselt teineteise ümber ringi. Enda vastas istuva talupoja ega tema tütrekese peale ta ei vaadanud; ta tillukesed, tursunud silmad vahtisid kas maha või vaguniaknast välja. — Villemi kõrval istus kõrvust saadik lõigatud juustega ja halli habemega vene isand, päratu suure kraega kasukas seljas. See nuuskas ühtelugu ninatubakat, mida ta hall habe üleni täis oli, ning nohises nii valjusti, et eemalolijad, kes ta lahtisi silmi ei näinud, teda arvasid magavat. Ka sel reisijal oli iseene ja oma mõtetega küllalt tegemist, kui et tal mahti oleks olnud muid sõitjaid lähemalt tähele panna. Muudest kaasreisijatest silmas Luik siis veel üht lol-laka ilmega külapoissi, kelle nägu ja lahtine suu alatasa naerul seisid, ja paari vanaldast naist, kes teineteisega tasakesi sosistasid ja seejuures pead õõtsutasid.

Villem oleks meeeldi mõnega juttu teinud, et oma rõhutud meelt lahutada, aga ta nägi, et ta neist kaas-

reisijaist seltsi ei leidnud. Kabala jaamast tulid aga kaks sõitjat juurde, kes paksu emanda kõrval, Villemi vastas istet võtsid. Üks poiss, teine tüdruk. Mõlemal suuremad kompsud kaasas. Poiss võis umbes kaheksateistkümnene aastane olla, tüdruk lähenes kolmekümnele. Nende näosarnasusest polnud raske järeldada, et nad on vend ja õde. Poisil oli priske, peaaegu õrn jume, elavad, rõõmsad sinisilmad ja kollakasvalged käharjuuksed. Iga tuksatus ta muutlikus näos, iga kehaliigutus ja silmavaade avaldas ärgast, elavat vaimu, noorusejõudu, julgust ja kergetiivulist vaba meelt. Kui ta silmad laskis kiiresti ringi käia, seejuures suud poolel naeratamisel pidades, siis oli, nagu otsiks ta naljatamiseks, oma hea tuju lahtilaskmiseks, parajat eset. Kaenla all, sitsrätiku sees, kandis poiss suurt lõõtspilli, mida ta eriliselt hella hoolega näis hoidvat.

Tüdruk tema kõrval oli nähtavasti vagusa, peaaegu argse loomuga inimene, kelle otsekohesest näost paistis headus ja pehmus. Ta oli suure kasvuga, laia näoga, punaste põskedega, mitte ilus, ennem inetu. Nähes Villemi süles pisikest tütarlast, kes nii teraselt oma kariksilmadega suure räti seest välja vahtis, naeratas tüdruk kergesti ja tegi süuga tuttava musuliigutuse. See naeratus ja suuprunditamine oli nii emalik-õrn, nii sügav-naiselik, et see tüdruku jumetule näole hetkeks iseäraliku veetleva kuma andis.

Reisijad silmitsesid üksteist natuke aega vastastikku — sellest sai tutvuseks küllalt, sest nad meeldisid üksteisele ja võitsid usaldust. Kui võõras poiss oli väikese Miina lõbuks pilliga paar piuksu teinud, mis-üle laps naeratas, oli sellega ka jutuajamine avatud.

„Kui kaugele sõidate?“

„Narva.“

„Näe imet — meie ka!“

„Soo, siis reisime ju koos... Kas kaugelt tulete?“

„Jaagupi kihelkonnast.“

„Meie Simuna poolt.“

Seepeale järgnes muidugi pärimine, mis otstarbeks keegi Narva sõidab.

„Vabrikutesse tööd otsima,“ oli venna ja õe vastus. Villem naeratas poolnukralt.

„Jaa, jah, seda võib arvata, et jüripäeva ümber ja äripäeval meiesugused võõrusele ei sõida,“ ütles ta. „Minul just sama tee jalge all. Üsna hea meel, et kokku saime — süda läheb nagu kergemaks ja julgemaks, kui on seltsi... Kas olite talu- või mõisateenijad?“

Tüdruk oli taluperemeest teeninud, vend mõisas tallipoisiks olnud. Neil olid elatanud vanemad toita, kes kuskil saunahurtsikus, ühe vabadiku juures, manulastena ulualust pidasid.

„Maaelust sai siis teilgi himu täis?“ päris Simuna mees.

„Mis sa, vennike, himust räägid,“ vastas noormees. „Kes läheb naljapärast mööda maailma luusima. Aga vaat mis on: teenistus vilets! Töö raske, toit sant, raha vähe, nii et õiget riietki selga ei saa! Üksik inimene saaks hädapärast veelgi läbi, aga kui sul on omakseid toetada ja kui sa just kärbse moodi seinaprao vahel ei taha elada, natuke noor tahad olla, siis paraku on peenike peos.“

„Tean, tean,“ ohkas Villem Luik. „Olin küll peremees, mitte teenija, aga tunnen, mis on puudus.“

„Oi jäh, ega taluperemehelgi meie aegu enam pidu ole,“ tähendas tüdruk mõttes vahele. „Meie pool on peremehi, ostetud kohtade pidajaidki, kes poole näljaga võitlevad. Kohad osteti paarisaja rublaga, seegi

raha võeti sageli teiste käest laenuks, põllud on kurnatud, sest rent oli enne sedavõrd kõrge, hooned on lagunened, sest ehitamiseks puudub raha — maksa siis maksusid, pea teenijaid ja ela ise!”

„Mis muud kui oksjon ja jälle oksjon,“ lisis vend juurde. „Ja kuhu nad siis kõik lähevad? Muudkui, armas linn, võta vastu!”

„Jah, ja maal suur kisa: pole teenijaid, pole töölisi! Mõisnik siunab talurahvast: olla laisaks läinud, ei viit-sida enam tööd teha, ajada uhkust taga, tahta saia süüa — seepärast rännata Venemaale või linnadesse...”

„Jah, nagu jookseks meiesugune naljapärast kodust ja läheks laia maailma hulkuma!” lisis tüdruk kurvalt juurde, pühkides ninarätikuga põske.

Jutt kaldus nüüd linnaolude poole, mida ükski neist lähemalt ei tundnud, mille kohta seepärast ainult oletusi avaldati, ootusi ja lootusi arutati.

Kõnelejate näod ei andnud seejuures just mitte õnneaimdustest märku; iseäranis Villemi ja võõra tüdruku põues näisid vaevalt varjatud kartus ja murelik tusk kõpitsevat; olid nad mõlemad ju küpsemas eas ning püüdsid elule karedamasse palgesse vaadata kui Hindrek Sepp, neiu vend. Viimane kuulatas mõne aja teiste tõsist juttu pealt, raputas siis oma käharpead ja näitas oma helevalgeid hambaid.

„Ah, mis!” hüüdis ta naerdes. „Inimese käbarad käivad nii kaua sandisti, kui ta ei oska naerda, ja naerda võib nii kaua, kui kõhus on veel vähegi asja. Mina vihtusin kodus kere täis — meel on hea! Ja susi söögu mind, kui ma Narvas nälga jään, kus nii palju inimesi söönuks saab! Oodake, ma panen pilli hüürgama, siis saate teiegi natuke sooja!”

Panigi hüürgama. Eriti pisikese Miina suureks lõbuks. Lapsuke silmitses esmalt suure aukartusega

mänguriista pikka punast lõõtsa, selle läikivaid klahvisid ja haljaid ilustisi, lõi siis oma käekesed rõõmsalt kokku ja hakkas naerma... Ann Sepp võttis ta viimaks oma sülle, sõprus sobis nende vahel ruttu ja terane laps elustas varsti kõiki kolme oma naljakate küsimiste ja kostustega.

Nii jõudis teekond kaunis lõbusasti lõpule. Nad lahkusid Narva vaksalis üksteisest heade tuttavatena. Villem Luik pöördus tütrekesega Joa vabriku poole, Hindrek ja Ann, kellel Narvas tuttavaid ei olnud, tahtsid enestele kuskil kõrtsis või sõbratoas esialgset öömaja otsida.

Villem Luik oli raudteejaamas Hindreku abil oma ühteseotud kraamikotid õlgadele tõstnud, nii et nad tagant selja ja eest rinna peale rippusid. Miinakest käe kõrval talutades sammus ta nüüd üle raudtee ja siis Joa laia, hästi prügitatud teed mööda selle suure ja toreda hoonetekogu poole, mida talle kui Kreenholmi vabrikut juba vaguniaknast oli näidatud. Isa ja tütar silmitsesid nägusaid hooneid, mille vahele nad varsti jõudsid, ning puhtaid avaraid tänavaid suure uudishimuga. Pilt, mis külamehe silma ees seisis, käis suurepärasuse poolest üle kõigist kodus tehtud ettekujutustest. See polnud ju paljas vabrik tööliste hurtsikutega, nagu Villem oma meeles umbkaudu oli soninud, vaid see oli linn, ja veel milline ilus linn! Uulitsad risti-rästi, seejuures laiad, sirged ja siledad, kahe-, kolmekordsed kivi- ja puumajad, korralikult värvitud või krohvitud, numbrid küljes, paljudel aiad ja aiakesed akende all ja kõigil korstnad peal!... Tänavatega vaheldusid ruumikad, hästi prügitatud platsid; jalgteed ja isegi suurem osa päris uulitsaid olid kõvaks hangunud tõrvakarva ollusega kaetud, mille nimegi külamees ei tundnud, — siledad ja libedad nagu tantsupõrand. Kõrgete tulpade otsas uulitsate äärtel seisis nägusad gaasilaternad linnakese valgustuseks; kui need õhtul kõik põlevad, siis kõnni ju nagu päikese paistel!

Vabrikualevi lähemaks vaatlemiseks polnud Villemil praegu aega; kompsud rõhusid raskesti õlgadele, nii et kuum higi tal mööda palgeid veeres, olgu küll, et aprillikuune ilm oli veel kaunis vilu. Nad tõttasid edasi. Miinake jooksis isa järel traavi, hakates vahetevahel tema hõlmast või käest kinni. Eemalt hoonete tagant kostis kose tume müha. Taevas oli selge ja raagus puud tõstsid oma puhkevaid pungi, majad oma valgeid korstnaid õhtuse päikese kollaka helgi sisse. Ümberkaudne pilt hingas rõõmsat rahu.

Et oli paras tööaeg, siis tuli mõlemale teelisele vähe täisealisi inimesi vastu. Seevastu kubisesid aga tänavad, platsid, majade esised lastest, iseäranis pisemaist. Nad olid parvede kaupa koos nagu varblasedki puudel ja katustel. Laste ja varblaste kevadkisa täitis ümberingi õhku. Villem sammus üle ruumika, korralikult prügitatud turuplatsi ning jõudis päratu pikkade, suuremalt osalt kahekordsete hoonete juurde, mis seisis mitmes reas üksteise kõrval. Majad olid enamasti puust ja punasest telliskivist. Need osutusid tööliste kasarmuteks. Paar terast poisikest juhatas Villemile teed selle kasarmu juurde, kus ta sugulane pidi elama ja mille number tal oli teada. See oli pikk kolmekordne paekivist hoone, mille otsast sisse mindi. See näis olevat üks vanemaist Joal, sest see oli seest tume, mustunud seinte ja kulunud trepiastmetega.

Esimene ruum, kuhu külamees jõudis, oli põhjatu suur kivipõrandaga köök, mis näis olevat terve alumise majakorra tarvis määratud. Keset suurt, tahmast ja aurust tuhmiks vindunud ruumi seisis nelinurga kujul päratu pliit, üleni kaetud igasuguste ja igasuuruste keeduriistadega. Tihe segadik kõiksugu vängeid lõhnu ja haise lõi tulijaile pilvena vastu. Ilmatu köök kajas naiste vadast, laste nutust ja keeduriistade pla-

ginast. Vist küll kuni viiekümnele perekonnale keedeteti ses ühises ruumis toitu; siit käisid läbi ka kõigi perekondade liikmed, korteritest tulles ja sinna minnes; siia jooksis küll sada ja rohkem last emadele virisedes või kilgates järele.

Külamees ja ta tütreke jäid kohmetult ja võõrastes seda omapärast kohta vaatlema. Neid ei pandud tähelegi. Vene naised, punased või sinised kotimoe-lised tanud peas, sekeldasid ja sahkerdasid eesti emadega läbiseigi; mõlema rahva keeled kajasid üle ruumi. Ainult mõni pealiskaudne ja ükskõikne pilk käis ühe või teise silmast mõlema võõra poole, kes ukse alla olid seisma jäänud. Nende soovi üle ei tulnud keegi küsima.

Villem pidas ühe möödamineva tütarlapse kinni ja küsis, kus on Eeva Saare korter. Laps tuletas nime asjata meelde ja pöördus viimaks küsides ühe naise poole. Ka see ei teadnud ja küsis kolmandalt.

„Eeva Saar? Vist teisel või kolmandal korral,“ vastas viimane hooletult, andudes jälle oma pliidile.

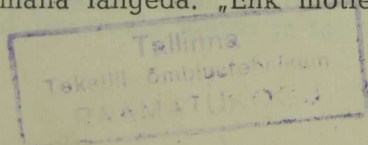
Tütarlaps viis nad tohutu pikast, kitsast ja poolpimedast vahekojast läbi, milles päikesevalgusest tulnud külaliste silmad esiotsa midagi ei seletanud. Vahekoja otsast viis trepp teisele korrale. Ülemisel astmel tuli neile üks vanaldane naine vastu, kellelt Villem jällegi Eeva Saare järele küsis.

„Eeva Saar? — Mis te temast soovite?“

„Olen ta sugulane maalt ja tahtsin —“

„Siis tulete hilja,“ ütles naine osavõtlikult. „Eeva on surnud.“

„Surnud? — Aga see ei või ju olla!“ hüüdis Villem Luik ja vabastas enda kotikoormast, mille ta laskis trepi ülemisele astmele maha langeda. „Ehk mõtlete

mõnda teist? . . . Eeva Saar, Mart Saare lesk; mees suri paari aasta eest. Eeval olla kaks last — tütar üheteistkümne, väike poeg poolteise aastane —?”

„Õige — kõik õige,“ vastas vanaldane naisterahvas. „Eeva Saar on siiski surnud.“

„Aga ta kirjutas meile veel mõne nädala eest maale,“ ütles Villem kohkunult.

„Jah, ega ta kaua haige olnudki — umbes poolteist nädalat. Kopsupõletik — see tapab meid, vabrikuinimesi, ruttu.“

Villem oli tükk aega tumm. Ka Miinake vahtis oma rätikmundri seest ehmunud silmadega võõra naise suu peale, mis nii kurba uudist kuulutas.

„Või surnud,“ kohmas Luik viimaks ja pühkis käeseljaga higi otsaesiselt. „Kus siis lapsed nüüd on?“

„Need on oma korteris. Kas tahate neid näha saada?“ küsis naine.

„Oh heldeke — muidugi!“ kostis Villem. „Oleme ju Eeva sugulased, — tuleme otsekohe tema juurde . . . Või surnud! Eevake surnud! . . .“

„Ma võin teid nende korterisse juhatada,“ ütles naine kaastundlikult. „Tulge aga minu järele!“

Villem haaras oma kompsud jälle selga, naine hakkas Miina käekesest kinni, ja nüüd astusid nad teise, tänavapikkusesse tumedasse koridori, mille mõlemad seinad olid nummerdatud uksi reastikku täis nagu mõnes võõraste- või vangimaja vahekojas. Ka siin oli terve majakorra jaoks seesugune päratu köök täis inimesi, lõhnu, kära ja müra. Väikese Miina käeke tudises võõra naise pihus ja suust viiksatas nutlik luks.

„Ära karda ühtigi, laps,“ vaigistas teda lahke teejuht, „siin majas elab palju lapsi, veel pisemaid, kui sina oled, ja need jooksevad siin iga päev ümber —

uksest sisse, teisest välja, trepist üles, trepist alla...
Ära karda, laps!"

Ta peatus viimaks ühe ukse ees, mille kõrval seisva söögikapi küljes, nagu kõigil teistelgi korteritel, rippus tahvlike toa elanikkude nimega, kuna üleval ukse peal seisis korteri number. Naise seletuse järgi oli määratus hoones kolme korra peale kokku tervelt sada kolmkümmend kaks korterit niisama paljude perekondadega; et aga perekondade juures veel palju üksikuid inimesi üüril oli, siis elas kasarmus ühes lastega umbes viissada hinge koos... Naine avas ukse ja nad saabusid kaunis kõrgesse pikergusse kambrisse, kus sängid ja muud kõige tarvilikumad majariistad peaaegu terve ruumi täitsid.

Korteris esines sisseastujaile isevärki liigutav pil-dike. Mõlemad alaealised elanikud istusid söögilauas. Lauaks oli puust põhjaga vana tool keset tuba ja selle ees madal järg. Järil istus väike tütarlaps, pisike poiss süles, keda ta puust lusikaga kausist söötis. Sülelapsele oli põlleke lõua alla seotud, et mitte leent kuue-kesele ei kukuks. Kuna tütarlapse pahem käsi poisikest põlvel kinni hoidis, käis parem ühtelugu kausi ja lapse suukese vahet ning osavasti kaabiti lõuga mööda mahatilkuvad piisad lusikasse ja pisteti ikka jälle pisikesele mehele suhu. Seejuures kõneles väike ema lohutavaid ning meelitavaid sõnu, sest poisike nuttis ja ta pisarad veeresid tihti lusikasse tangusupi sekka. Tütarlaps ise oli kas nii sügavasti iseendas või oma emalikus tegevuses nii agar, et ta külaliste sisseastu-mist tähelegi ei pannud. Ka tema enda silmad olid nutust punased ja ta kitsas kahvatu näoke kurb nagu leinainglikesel.

„Söö, Volli, söö ja ära nuta enam,“ ütles ta rõhutud häälega. „Mamma on nüüd Jeesukese juures ja tal on

seal hea olla. Eks Volli tea, kui raske töö oli mammal — ta tahab natuke puhata, siis tuleb meie juurde jälle tagasi.“

„Miila mamma tuleb?“ küsis poisike, lusikas hammaste vahel, silmad pisarais.

„Küll ta tuleb varsti, kui sa enam ei nuta ja Juulile nii palju muret ei tee. Ja küll ta toob Vollile kõiksugu ilusaid asju kaasa; mamma on ju nüüd rikas, väga rikas...“

„Tas mamma tuleb omme?“ päris Volli edasi.

„Vist homme — või tunahomme,“ — aga seejuures hakkas trööstija ise uuel hool nutma, nii et pani lusika värisevast käest kaussi ja kattis peoga silmi; vist tuli talle meelde, et ema läheb homme alles viimsele maisele teekonnale — surnuaia poole.

Villem Luik ja vabrikunaine heitsid niiske pilgu teineteise peale, siis ütles viimane:

„Tere, korterirahvas, — näe, ma toon teile võõraid!“

Tütarlaps vaatas ruttu ümber ja jäi külalisi tummalt tunnistama. Siis tõusis ta vanainimese kombel pikaliselt ja tõsiselt üles, pani vennakese järile istuma ja astus võõrale mehele sammukese lähemale. Ta suured tumehallid silmad käisid uurides külamehe näolt tema käe kõrval oleva lapsukese peale ning sealt kompsude poole, mis mehel õlal rippusid.

„Ei tunne?“ ütles ta küsivalt.

„Küll sa tuttavaks saad,“ naeratas naabrinaine; „eks mamma rääkind veel enne surma, et teile maalt üks djadja tulla, — küllap ta vist rääkis, tuleta aga meelde!“

„Djadja maalt —?“ kordas Juuli pikkamisi — „jah, ma mäletan, ema rääkis, kui ta laskis maale kirjutada. Jah, ta rääkis ka, kui ta juba hospitalis oli...“

Tütarlaps astus külalisele veel ligemale, rahulikult

ja arguseta, ning sirutas käe teretuseks. See sündis nii loomulikult, nii „täisealiselt“, et Villem pisikest kätt peaaegu aupaklikult pigistas, nagu seisaks korteri perenaine ta ees, ei mitte üheteistkümnepäevane lapsuke.

„Tere, noor sugulane,“ ütles ta liigutatud häälel. „Juhtume kurval tunnil teile külalisteks, aga ka meie mõlemad, minu Miinake ja mina, teame, mis on leinakurbus: alles kolme nädala eest viisime hauda Miinagi ema...“

Juuli lõi pilgu külalise tütrekese peale ja ta silmad täitusid suurte läikivate pisaratega; nende vastu vaprasti võideldes oli ta natuke aega tumm, siis ütles vägisi muudetud toonil:

„Eks pange kotid maha ja istuge; olete vist mõlemad küll väsinud.“

„Kas meile siis ka öökorterit tahate anda, väike perenaine?“ küsis Villem.

„Miks mitte? Ruumi küll vähe — meil on veel kaks vabrikutüdrukut korteris —, aga eks ikka leia.“

„Juuli on tubli perenaine — seda peate teadma,“ ütles naabrinaine ja paitas tütarlapse pead; „meie kõik paneme imeks, kui terane ja virk ja tark on see lapsuke... Kas teate, et Volli seal, ta väike vend, on justament Juulikese kasvatatud? Ta on teda hoidnud ja kasinud, söötnud ja jootnud — ning paremini ja mõistlikumalt kui nii mõnigi päris ema ja täiskasvanud inimene... Mina küll veel kaua siin kasarmus ei ela ega kõike ei tea, aga mulle on teised sellest tütarlapsest rääkinud päris imeasju... Mõtlege, külamees, ise: mõni kuu pärast isa surma sünnib Juuli emale laps. Niipea kui nurgavoodist tõuseb ja omal jalal vähe suudab liikuda — mine tööle, sest tööinimene elab pihust suhu, ega tagavara ole. Mine tööle ja jäta

kahenädalane laps kätkisse! Ainsaks hoidjaks ja kaitsjaks jääb talle üheksa-aastane tütar. Aga mitte üksi tillukese hoidjaks — Juuli peab ka perenaine olema: peab süüa keetma, ahju kütma, tuba kasima... Ja kas arvate, et tütarlaps sellega korda ei saa? Kõik, kõik teeb ära, kõik on kodus korras, ja ise ei nurisegi! Lapsel on kuivad mähkmed alati ümber, ta on hoolikalt toidetud, emalgi lõuna- ja õhtusöök valmis... Aga Juuli pole mitte ainult vennakese kasvataja — kes teda ennastki kasvatas? Ta on iseenesegi ema ja isa... Ema käis ka enne isa surma ja enne Volli sündimist tööl. Siis oli Juuli jumalaüksi kodus. Minu õde elas tol ajal siin kasarmus ja Saare korteri kõrval. Paluti siis teda taoti väikese Juuli peale silma heita. Seda polnud aga vajagi. Pisike tütarlaps elas nagu vana inimene vagusalt ja mõistlikult oma korteris. Muidugi ei saanud ta kannide ega nukkudega mängida, ei teistega väljas kepsu lüüa — ta pidi juba siis perenaine olema, kes tööst väsinud ema eest mõnegi koduse talituse ära tegi, süüa muretses, pesugi pesi ja käis väljas ostmas, mis vaja... Kuldne laps, tõesti! Ja kuidas ta käes kõik käib, kuidas ta igast tööst kohe aru saab! Just kui täis inimene!”

Jutukas eit silitas tütarlapse ruugeid juukseid; Juuli püsis häbelikus kohmetuses nii kõlava kiituse pärast võõra mehe kuuldes ning tegi jälle väikese vennaga tegemist, kes supilusika kätte oli saanud ja selle otsa näris, kuna ta seejuures uudishimulikult võõrast tütarlast külamehe kõrval silmitses.

„Paku siis võõrastele ka istet, Juuli, ja otsi pärast kehakinnitust,“ lisas naabrinaine juurde, kuna ta käe ukselingile pani. „Kes teab, ehk võib külaonu teid, vaeseid varrekesi, vähe aidata — olete ju nüüd nagu linnukesed oksal, ei abi-armu kuskilt loota. Jah, sa

heldeke, kui hale! Isa-ema mõlemad surnud — kuhu jäävad niisugused väetikesed, kui helded inimesed ei aita, — lageda taeva alla ja nälga!”

Silmi pühkides ja head päeva soovides ruttas sõbralik eideke minema. „Küll Juuli jutustab teile oma kurva loo ise pikemalt,” tähendas ta veel ukse vahelt; „ta oskab ju rääkida nagu vana inimene.”

Villem Luik seadis oma kompsud ukse kõrvale nurka ja vaatas taas arupidaval pilgul ringi.

„Kui siin pisikeses kambris elab veel kaks inimest, nagu ütlesid, Juuli, siis ei täi sul ju meile öökorterit andagi,” pajatas ta. „Siia ei mahu nii palju hingelisi äragi.”

„Oh, pole viga,” naeratas tütarlaps, „küll me ruumi leiame; meie mamma elas ju ka veel siin. Pisikese tüdruku paneme Volli juurde magama... Võtke aga kuub seljast.”

Seejuures lähenes ta ise ruttu Miinale ja hakkas teda ta suure räti ja paksu jaki seest osavasti välja koorima. See sündinud, tõmbas Juuli külaonu tarvis ühe tooli nurgast, teise pealt võttis supikausi ja lusika ära ning viis koridori, kust tagasi tulles ta väikese venna suu puhtaks pühkis ning Miinale istmeks madala järi isa kõrvale lükkas. Kõik see sündis väledasti ja sihikindlal teadvusel. Nagu näha, tundis tütarlaps end oma talituses loomulikul paigal ja näis olevat kõigega vilunud... Kui ta ühest sängist oli rätiku toonud, mille ta endale pea ümber lõi, küsis külaline, kuhu ta nüüd läheb.

„Natuke poodi,” oli kiire vastus.

„Ja mis sinna?”

„Mul — mul pole soolast kodus.”

„Jää aga paigale, hea laps,” vastas Villem liigutatud naeratusel. „Mul on kottides kõiksugu toitu, ka soo-

last mitmeks päevaks. Küll ma otsin kõik välja, kui söömaaeg kätte jõuab. Meie sõime teel, meil pole veel häda... Tule parem meie juurde ja ajame paar sõna juttu. Räägi meile oma vaesest emakesest, kui süda lubab. Räägi, kuidas ta haige oli ja kuidas ta suri."

Juulike näis olevat kahevahel, kas on sünnis võõra lahkete pakkumist vastu võtta või mitte; ta punastas kergesti ja jäi seisatama.

"Aga — meil omal ka vaja," tähendas ta.

"Saame sellest kõik, mis mul on," vastas Villem, "jää aga koju, pai laps." Ja ta võttis väikesel perenaisel rätiku jälle peast.

Juuli najatas voodi veerüle ja hakkaski emast jutustama. Ta kõneles ladusasti, asjast kõrvale kaldumata, järge kinni pidades. Ta hääli oli tõsine ja rahulik. Kui Villem teda enda ees ei oleks näinud seisvat, vaid teda ennast nägemata ainult ta juttu oleks kuulnud — ta oleks kõnelejat küpse vanusega inimeseks pidanud.

"Eks ta vaene köhinud juba terve talve, aga kes seda teadis tähele panna," vestis Juuli. "Köhime siin ju vahel kõik. Pole ka ime: vabrikus kole palav, kõik palja jalu ja pool-alasti, higised ja topased. Mine siis sedaviisi lõunale või õhtule, välja külma kätte... Noh, eks mamma hakand köhatama, köhatama — köhima, köhima, viimaks nii läkastama, et läks näost siniseks ja hing jäi kurku kinni. Ta läkastas vahel nii, et mina hakkasin suure häälega nutma ja karjusin: „Mamma, mamma, sa sured!“ — — Aga siis sai korra paremaks. Köha jäi vähemaks. Köhatas aga veel nii" — ja Juuli tegi järele, kuidas ema oli köhatanud: kerge, kuiv ehetamine... „Jumal teab, kuidas see õieti oli — külmetas vist uuesti — tuli vabrikust tööajal koju ja heitis voodisse. Lõdises kõigest kehast, külma värinad ja palavahood käisid vaheldumisi. Keetsin

talle kummeliteed, jõi kuumalt, ja matsin ta tekkide ja kuubede alla. Juba teisel ööl hakkas jampsima. Ajas niisukesti juttusid, et mulle tuli hirm peale... Jäi raskemaks ja raskemaks ning viidi hospitali. Seal käisin teda vaatamas — ei tunnud mind enam äragi! Nii võõrad silmad, — ja vahtis aga lakke ja rääkis segast juttu. Ma hüüdsin: „Ema, kas sa mind ei tunne? Juuli olen!“ Tema aga vahtis lakke ja hakkas suure häälega naerma, nii õudse häälega, ega tunnud mind enam ära! — ei tunnud enam — —“

Tütarlaps pigistas alumise huule tugevasti hammaste vahele, ta kõhn rind hakkas tuksuma, lõug värisema ning kuumad läikivad piisad tilkusid tal silmadest.

Villem ei eksitanud teda ta valus. Ta endagi pilgu ette kogunes udu.

„Suri ära — meie ei näinudki — meie ei teadnudki — mina ja Volli. Tuldi aga ja öeldi: mamma surnud... Hospitalist viidi kabeli — seal saime alles näha... Kui puusärki pandi, viisin Volli kaasa. Volli näeb puusärki, sirutab käe ja ütleb: „Ilus äia — Volli vii toju!““ Ja Juuli näo üle pühkus naeratus — õrn, kurb, puhas nagu pilve tagant vilkuva päikese pagev helk... „Äiaks hüüab Volli kätkit,“ lisas jutustaja seletades juurde; „Vollil oli enne kätki, aga kui suuremaks sai, müüsimis ära... Noh, ta ei näind veel, kes oli „äia“ sees. Tõstsin ta sülle ja näitasin. Puusärgis oli meie vaene ema. Ei tahtnud teda enam ära tunda: silmad aukudes, mustad ääred, nägu kollane kui vaha ja paljas luu ja nahk. Ning missugused kortsud kätel ja sõrmedel ja otsaesel! Ja kuidas ta peanahk juuste alt kollendas, ja kuidas olid ta mokad sinised — peaaegu mustad — tõesti mustad!... Jah, mina ei tunnud teda hästi äragi, aga Volli — — vahib, vahib suurte silmadega, ise ehmunud, nii et lööb küüned mulle palgesse,

sosistab siis tasahiljukesi: „Mamma!“ Vahib, vahib veel, viimaks karjub kõigest jõust: „Mamma, mamma!“ ja hakkab täie häälega nutma . . .“

See, kellest jutustati, oli vaheajal väikese võõra neiukesega hakanud tutvust sobitama. Majaisanda julgusega seadis Volli enda Miinakese ette, suu suu vastu. Vahtisid ja tunnistasid siis teineteist tummalt tükk aega. Viimaks kaapas poisike neiu õlga, siis ta nina, siis äigas tema peast üle. Et ta seejuures naeratas, siis järeldas sellest piigake, et tal mingit paha nõu ei ole, ja kaapas vastu. Mõlemad naersid. Paar minutit hiljem seisid nad käsi käes — tutvus oli küps. Ja pilguke veel hiljem ajasid nad, ümber järi ringi joostes, juba teineteist mängides taga . . .

Agas kui Juuli oma jutus sinna kohta jõudis, kus ta Volli ahastushüüet mamma järele kordas, ajas poisike korruga kõrvad kikki ja astus õe poole.

„Mamma,“ tegid ta huuled, ilma et oleks häält kuuldavale tulnud, ja ta jäi mõttesse; natukese aja pärast küsis ta aga, nutuvõru suu ümber: „Tas mamma tuleb varsti?“

„Ää päri ühtepuhku,“ ütles Juuli silmakirjaks tõeldes; „ma ütlesin sulle ju, et ta saab varsti terveks ja siis tuleb koju . . . Mine, mängi parem Miinaga!“

Villem ja Juuli kõnelesid siis veel summutatud häälel homseist matuseist. Kas emal on selle tarvis raha järele jäänud?

Just nii palju, aga mitte rohkem. Puusärk saanud makstud, matusekuludeks olevat raha Jaan Veineri, ühe naaberkorteris elava vana töölise käes, kes ka terve matusetoomingu enda peale võtnud. Juuli ütles punastades kogu oma kassaseisu olevat poolteist rubla.

„Ja mis pidi sinust ja su väikesest vennast siis nüüd saama?“ küsis Villem Luik. „Mis nõu oli sul enesel?“

„Oo, ma oleksin kellegi juurde nii kauaks tüdrukuks läinud, kuni saan nii vanaks, et võin vabrikusse minna.“

„Tüdrukukuks?“ küsis Villem imestades.

„Jah — söögikeetjaks ja lapsehoidjaks, — kellegi juurde, kes tööl käivad ja kel on väikesed lapsed kodus.“

„Vahva tüdruk!“ naeratas maaonu. „Millal sind siis vabrikusse võetakse?“

„Noh, juba aasta pärast.“

„Ja Volli — mis temast pidi saama?“

Juuli nägu tõmbus kurvaks, ta kulmude vahele tekkis korts. „Veiner ütleb, et peab katsuma teda kuhugi ära anda — kasvandikuks või mis, — ehk leidub heldeid inimesi... Ta tahab kirikuõpetajat paluda — see ehk soovitab... Aga mina — mina ei taha, ei või — ma ei lase teda, — — mitte ei anna võõraste inimeste juurde!...“

Villem pani tähele, kuidas ta käed salaja rusikasse läksid, kuidas ta pale õhetama lõi ja kuidas ta silmad vihase valuga ning ühtlasi kirjeldamata õrnusega väikese venna poole loitsid.

„Ja mis nõu sul siis Volliga oleks?“ küsis Luik.

„Ma tahan teda ise toita ja kasvatada — oma teenistusest!“

Seda öeldes ajas ta enese poolteadmatult sirgemaks ja pööras oma õhetava näo julge läikiva pilguga küsija poole.

Villem Luik tõusis istmelt. Ta suu ümber tuksus midagi, ta silmade ees seisid niisked kaed. Ta pani ristis käed oma pea peale kokku ja vaatas kaua tütarlapse otsa. Siis langes ta pilk mõlema lapse peale, kes tema jalge ees rõõmsasti kilgates mängisid — nagu õde ja vend... Villem vaatles neid mõttes, pöördus

siis järsku Juuli poole, kelle väikese, tööst kareda käekese ta pihku tõmbas.

„Võta mind appi,“ ütles ta, vaadates tütarlapsel sügavasti silma.

„Appi?“

„Appi — neid mõlemaid seal toitma ja kasvatama...“

„Ooo!“ tegi Juuli, sest ta mõistis; ta tõstis silmad üles enda ees seisva tugeva mehe poole ja jumestus. Siis pigistas kergesti tema kätt — tummalt, tänulikult...

„Sa tahad siis minu perenaine olla?“

„Tahan,“ vastas tütarlaps kindlasti.

„Ja minu tütrekesele emaks?“

„Hoidjaks,“ parandas Juuli.

„Või võõrasemaks,“ naeratas Villem, tõmbas tütarlapse ruuge pea oma mõlema käe vahele ja surus seda enda vastu.

Juuli kähvas äkki nagu unest üles.

„Sa taevake! Nüüd ma seisan siin ja lobisen, ja kohe tulevad Miili ja Veera õhtule... Ruttu supp sooja!“

Lähemal hetkel välkusid ta paljad jalad ja ta vana sitskuue saba ukse vahel — ta oli kadunud. Muigega, milles avaldus iseäralik lõbus tunne — rahulolek iseenesega —, vaatas Villem talle järele. Kui ta maha istus, ohkas ta, aga see muie oli alles, see säilis veel kaua tema huultel.

Juulit ei tulnud enam tükil ajal nähtavale. Villem kuulis teda koridoris, ukse kõrval seisva kapi kallal, paar korda kolistavat ja edasi-tagasi jooksvat, kuid tupp ta ei tulnud. Külaline viitis aega sellega, et ta hakkas ruumikest, milles ta viibis, lähemalt silmitsema ning pidas aru, kuidas võisid siin viis või kuus hinge

elada, kõigepealt aga magada. Pikerguses süllakitsuses kambrikeses oli ainult kaks puuvoodit — parempoolse seina ääres, otsad vastamisi. Vastu teist seina seisis väike söögilaud ja madal ühe uksega riidekapp. Kaks tooli veel ja järg põrandal — see esindas tervet mööblivara. Mõlemad sängid aga olid nii kitsad, et parajasti üks inimene sisse mahtus. Villem küsis eneselt, kus siis kõik teised magavad, ning pidi pead vangutades tunnistama, et ta muud vastust ei leidnud, kui et seda siilukest põrandat, mis mõlema voodi ja laua ning kapi vahel lagedaks jäi, ka igaõiseks magamisasemeks tarvitati. Kas sängid selleks tarvilikke esemeid varjasid, jäi veel otsustamata. Juhtumisi üles lae poole vaadates märkas külamees alles nüüd, et mõlemapoolsed seinad ülalt, umbes kolme jala kõrguselt, olid lahti — ainult neljakandiliste varbadega trellide kujul täidetud. Õhu poolest seisis siis kõik korterid — terve päratu rida — üksteisega otseses ühenduses. Villem mõistis nüüd, miks hääled kõrvaltubadest nii selgesti siia kostsid ja et seejuures süüdi ei olnud mitte üksnes õhukesed vaheseinad.

Vaheajal oli kasarmus ärganud kummaline elu ja liikumine, mille kaja Villem Luik võõrastades kuulatama jäi. Jala-astumised, suured ja väikesed, rasked ja kerged — ilmlõpmata vooris, täitsid treppe ja päratuid vahekodasid müdinaga, nagu marsiks rügement sõjaväge majja. Tampivad mehesaapad, naiste sohisevad tuhvliid, laste logisevad kingad, päterdavad paljad jalad — need kõik vehkisid mööda Saare korteri uksest, mille taga istus vagusast külaelust väljaheidetud talupoeg. Selle müdina hulka segines tume häältesumin, kajasid hüüded karedatest kurkudest, kostis naiste ja tüdrukute hele vada, laste nutt ja naer, uste löömine ja köögist tungiv särin ja susin.

Kell oli kuus, töörahvas valgus õhtule — laupäeva tõttu tund varemini kui muidu. Joa vabriku töölistevägi tuli tänasest töölahingust ja marssis leeri puhkama.

Luik oli istmelt tõusnud ja avas ukse, et välja vaadata. Ta tegi seda selle huvitatud uudishimuga, mis on terasemal külainimesel iga asja kohta, mis uudisena tema silmaringi puutub. Villem vaatles seda vöörimist, ja mis talle eriti silma torkas, jäi talle selgesti, nagu paberile kirjutatult, meelde. Ta pani kõigepealt tähele, kui osavõtmatult kõik üksteise kõrval ja järel kõndisid. Villem ei saanud aru, kas nad endid üksteisest nii lahus, üksteisele nii võõrad tundsid olevat, või aga nii ühised, nii tuttavad, nii ligi üksteisele, et iga elu- ja tundeväljendus igapäevase üksluisuse mõjul oli saanud loiuks ja nüriks. Vaevalt, et keegi Villemigi peale pageda ükskõikse pilgu heitis. Mingit terasemat tunnistamist, mingit küsimust ei helkinud niisuguses pilgus nähtavale. Suurem hulk läks mööda, ilma et võõrast tähelegi oleks pannud. Nende näod rääkisid tüdimusest ja sellest tusast, mida soetab tüdimus. Kui nad tuppä jõuavad — Villem aimas seda —, vajuvad nad vist lõdvalt kuhugi istmele ega mõtle, tunne, taha, soovi tükk aega midagi. Nooremad mehed ja poisid, noored tüdrukud ja tütarlapsed olid elavamad. Nende suud rääkisid laupäeva-õhtust, mis oli praegu, ja pühapäevast, mis on homme, ning need magusad sõnad nõidusid nende nägudele nagu hämarikuhelgi ja koidukuma üksteist suudlema. Nädalatöö seljataga ja homme puhkepäev! See mõte elustas ja erutas neid. Nad unustasid hetkeks väsimuse ja tüdimuse. Keha ja vaim laotasid poolvägisi natukeseks ajaks oma kurnatud tiibu...

Naisterahvad, vanemad ja nooremad, puutusid Vil-

lemile oma näokarva poolest iseäralikult silma. Ta otsis hoolega kõigi nende naiste, tüdrukute ja tütarlaste seast, kes temast salkadena mööda ruttasid, värsked, õitsvaid palgeid. Ta leidis neid vähe. Enamasti jumetas talle nende nägudelt isevärki sügavkollakas kahvatus vastu, nagu seda pargib alaline elu kuumas, umbses õhus. Tumesinikad rõngad ümbritsesid paljude silmi, mis nende pilgu suuremaks, nende näokarva aga seda kolletumaks muutsid.

Villemit eksitasid tema vaatlemises kaks tüdrukut, kes tahtsid Saare tuppä astuda. Nende kannul jooksis Juuli palja jalu, aurav leemevaagen käes, ning tema järel haukudes väike, pika tulitanud karvaga hall koerakutsikas. Külaline andis teed, ja kõik neli tungisid kambrisse. Tüdrukud viskasid rätikud ümbert, ringutasid liikmeid ja silmitsesid nii möödaminnes jahedalt mõlemat võõrast. Elavamalt osavõttu avaldasid nende pilgud supikausile, mis laual auras ja mille ümber Juuli „kalidori“-kapist lusikaid, leiba ja soola kogus.

Villem pakkus neile teretuseks kätt.

„Ega üürilised pahaks ei pane, kui ruum jääb täna ööseks pisut kitsaks,“ ütles ta. „Perenaine lubas meile siin nimelt ka öömaja anda.“

„Meie djadja maalt ja tema väike tütar,“ lisis Juuli seletades.

Tüdrukud nimetasid lühidalt, et neil selle vastu midagi ei ole, kusjuures nende aplad silmad vargsi ukse kõrval seisvate võõraste kompsude poole piilusid. Vist nad aimasid, ja väga õieti, et maainimesed, tulles linna külaliseks, ikka midagi suupärast kaasa toovad.

Luik avaski siis ühe oma kottidest ja hakkas sealt kõiksugu söögikraami lauale laduma, enne kui nälja-

sed tüdrukud leemekausi kallale said asuda. Seal oli vitsik värsket võid, suured karbid paksu valget pekki täis, teised silkudega, suitsutatud lambakints ja kannikas värsket karaskit.

Tüdrukute palgeile heitis nagu päikesepaiste. Nende huuled tõmbusid naerule. Üks neist matsutas kuuldavalt suud.

„Djadja, kas teate,“ ütles ta ise kuivalt, „te ei mesaita meid sugugi.“

„Jääge kas või terveks kuuks meile notševaitama,“ lisas teine ladusas eesti keeles, aga vene murdes.

Juuli hakkas naerma.

„Nojah, eks nii kauaks, kui djadjal kotis veel midagi on, mis tüdrukute suud vett jooksmata paneb... Aga“ — ja Juuli pööras silmad pilgutades Villemi poole — „ega teil siis täi oma toitu neile õgijatele ära anda — need võivad ju inimese paljaks süüa!“

„Me võtame vägise!“ hüüdis eesti tüdruk. „Ega meiegi suu sarvest ole.“

„Pistke aga mokka, mis leiate,“ naeris külamees ja tõi nüüd veel väikese vajakajoodud viinapudeli nähtavale.

Vene tüdruku silmad lõid läikima.

„Djadja,“ hüüdis ta ja sirutas mõlemad käed õieli, „djadjaja, tule, ma patseluitan sind!... Mu sjuda ongi nii vesine — ja njud veel se suur rjõm!“

Juuli saadeti naabertoast viinaklaasi laenama — neil endil polnud. Kui tütarlaps klaasiga tagasi tuli, sosistas ta djadjale salamahti kõrva:

„Ärge talle palju andke — jääb ruttu joonuks — ei kannu palju...“

„Juuli valetab,“ kisendas Veera oma veidi kähiseva altohäälega, „meie niikagda ei jää purju! Meie, vene-lased, joome üksi sjõma alla oma tilluke rjumotška.“

Sjee annab rammu väsind tööinimesele ja tjob mjele rjõmsamaks, ja on hea isu süüa. Nalei, nalei, djadja!"

Ja nüüd järgnes üsna lõbus sööming — lõbus toitude haruldase rohkuse ja sööjate hea isu pärast; ka viin elustas mõõduvalt meeli. Kuna djadja Luik kui küla-line sai istmeks tooli, pidid Miili ja Veera laua taga seistes sööma, sest teise tooli muutis Juuli väikese Miina ja Volli tarvis söögilauaks, kuhu ta neile tald-rikuga suppi, liha ja leiba andis. Ise istus ta järile nende juurde ja söötis kordamisi mõlemat suure hoole ja käteosavusega. Kontvõõraks oli neil karmi karvaga hall Muta, kes kannatliku „sitsimisega“ kõhutäidet teenis.

Veera jõi napsi viina ja ta väikesed vesihallid silmad said märja sära; ta jõi teise ning hakkas palju naerma ja patrama. Et Juuli onule silma pilgutab, siis ei kallanud Villem enam sisse, vaid tegi, nagu unustaks pudeli. Ise ta oli samuti kaks napsi joonud — rohkem talle ei maitsnudki, kuna Miili klaasi veerelt ainult huuli niisutas. Veera sööb matsuva suuga, naerab, naljatab, aga ta pilgud on nõiutud pudeli külge, nad anuvad ja ahnitsevad nii avalikult, nii tungivalt, et Villemil häbi on kauemini sõgedat mängida; ta sirutab käe pudeli järele ja kallab klaasi täis.

„Veeruška!“ tuleb põrandalt hoiatav hüüe.

„Mis on, Juuli?“ küsib Veeruška imestades. „Kas mina joon? Djadja ise tahab juua kolmat napsi — bog ljuubit troitsu...“

Seejuures pilgutab ta Villemile omalt poolt silma, kes siis ka vastu tahtmist kolmanda napsi joob. Nüüd sätib Veera enese oma laia kehaga nõnda laua äärde, et pudel, klaas ja Villemi kallav käsi on varjatud; välgukiirusel pistab siis napsi ära, ilma suud maigutamata, ilma jutus ja söömisel vahet pidamata. Tal

on nii pentsik süütu nägu, et Miili vägisi naerma pahnatab . . . Juulike ei lase ennast aga petta; mida ta terane silm ei näe, seda aimab ta erk vaim. Äkitselt sirgub Veera selja tagant peenike käsivars üle laua ja — viinapudel kaob . . .

„Jah, vii aga ära,“ ütleb Veera, „tänaseks hvaatit, — muidu võib-olla joob djadja enese purju . . .“

Paar minutit hiljem on Veerast iga elavus lahkunud — nagu ära pühitud. Ta silmad on hallid, ilma vähema kui läiketa, ta näo kollakas nahk langeb lõdvalt volti, ta suu ümber ja nina äärtel tulevad sügavad jooned nähtavale. Juhm naeratus suu ümber, taganeb ta söögilauast ja vajub nõrgalt ning väsinult sängi servale. Kuna ta pehmel keelel veel mõned mõttetud sõnad lobiseb, kipuvad ta silmad varsti kinni. Tukub ja ärkab — ärkab ja tukub. Viimaks nõrkeb ta suur valkjas pea voodi otslauale, käed vajuvad lõdvalt rippele ja vali nohin kuulutab, et väsinud tööline magab . . .

Juulil oli õigus — Veera ei kannu palju viina. Ta on nõrk ja väeti nagu lapsuke, hoolimata tema suure keha näilikust tugevusest.

Pärast õhtusööki läks Villem Juuli juhatusel Jaan Veineri tuppa, et temaga homse matuse ja lahkunud sugulase kohta käivate muude asjade üle rääkida. Korter, millesse ta astus, oli sedasama laadi ja niisama kitsas nagu Saaregi oma, muudkui et siin jäi liikumiseks veel vähem vaba ruumi üle. Kamber oli nimelt seinast seinaga sängide ja koikudega täis kiilunud. Peale magamisasemete polnud toas muud majariista kui söögilaud ja üks tool ning keset ruumi, nagu varjuks ühele sängile, madal ja kitsas kummut.

Jaan Veiner oli lesk. Tema koduse majapidamise eest hoolitses ta sõsar, haiglane, poolkurt vanapiiga. Veineril oli kuueteistkümne-aastane poeg, kah Joa vabriku tööline, ning üürilisteks pidas ta enesel kolme alaealist vabrikupoissi. Viimased olid isuri soomlased, vanuselt kolmeteistkümne kuni viieteistkümne aastased.

Veiner oli halli peaga, vimmas kuklaga ja vähese jutuga vanamees. Ta kustunud silmad vahtisid maha, kui ta oma lühikesi, järsu tooniga vastuseid kohmas. Seejuures imes ta vahetpidamata lühikest süsimusta piibunossi, mille tulise koluga ta ninaots peaaegu kokku puutus, ning sülgas imeosavasti läbi hammaste. Poisid istusid reastikku oma sängidel ja ootasid õhtusööki, mida vana Krõõt, pikkamisi toa ja köögi vahet tussates, näis valmistavat.

Et Villem sõnakehva Veineriga pikemat juttu ei saanud, siis olid asjad mõne küsimuse ja kostusega seletatud. Vana tööline oli surnu kirikuõpetajale matmiseks üles andnud ja puusärgi vedamiseks töövoormehe palganud. Matus pidi olema hommikul enne jumalateenistust Aleksandri kirikus. Luik omalt poolt teatas, et ta tahab sugulase mahajäänud vaestelaste eest esiotsa, nii kuidas jõud lubab, muret kanda ja nad enda juurde korterisse võtta. Veiner vaatas seejuures sugu terasemalt külalisele otsa, nokutas rahul olles pead, koputas piibust tuhka ja hakkas kuuma kolukest uuesti täis toppima. Kui ta siis paar värsket popsu oli teinud ja läbi hammaste Villemi saapa peale sülge heitnud, urises ta:

„Kas jõuad siis kolme last toita?“

„Eks näe,“ vastas Luik.

Seega lahkusid nad.

Kui Villem sugulase korterisse tagasi astus, oli see juba täiesti magamisleeriks muudetud, nii et kambrikeses ümberpöördumiseks enam ruumi ei olnud. Külamees märkas nüüd, et mõlemad sängid olid kahe poolega: lahtitõmmatult mahtus siis kummassegi kaks magajat. Uhes sängis teki all norskas juba väsinud vene tüdruk, teise tagumisel serval, vastu seina, puhkas väike Volli. Miinake, kes juba isa järele nutta oli tihkunud, oli veel ärkvel ja puges ruttu Villemi sülle. Miili luges pisikese tumeda lambi juures uniste silmadega ajalehte ja Juuli oli veel sängide kallal nobedasti tegevuses.

Lahtitõmmatud voodid ulatusid nüüd ühest seinast teise, nii et põrandast enam midagi lagedaks ei jäänud, kui mitte lauda ja kappi ei tahetud kambrist välja kanda.

Villem pidas endamisi asjata aru, kuhu siis õieti

teda taheti magama panna: Miili ja Veera täitsid ühe süngi ära, ja kui Juuli Volli kõrvale heidab ja Miinakese ka veel sinna võtab, siis on ka teine voodi enam kui täis. Kas ühe lapse tarvis mitte toolidle ei võiks aset teha? Villem nägi aga sedamaid, et üks tool oli teisest palju madalam; võib ka olla, et tarvilikud alusriided puudusid.

Isa süles jäi Miinake ruttu uniseks, sest pikk teekond oli teda tublisti väsitanud. Miili märkas seda, võttis magava lapse enda hoolele ja toimetas ta Volli kõrvale süngi.

„Kas djadja ka juba puhkama ei lähe?“ küsis Juuli ja näitas käega laste süngi poole, mille väline külj kolmandale magajale kitsast, aga ikkagi läbisaadavat paika pakkus.

„Sinna?“ küsis Villem. „Aga kuhu siis meie väike perenaine ise heidab?“

„Ärge selle eest muretsege,“ ütles tütarlaps sunnilise naeratusega, „küll ma tean, kus on minu ase.“

„Aga kus siis?“

„Meie magame Mutaga koos.“

Villem ei saanud vastusest hästi aru, aga ta märkas, et tema pärimine oli Juulile piinlik; seepärast tänas ta ainult pakutud aseme eest ja lubas varsti puhkama minna.

„Meie läheme veel Metsiku Kristjani viiulimängu kuulama,“ ütles Juuli, hakates Miili käest kinni; „tule, vaatame, mis su peigmees teeb!“

Ja tüdrukud sagasid toast.

Ehk küll aeg varane oli, tundis Villem enese siiski nii närvastanud olevat, et ta nõuks võttis süngi heita. Pealisriideid seljast ajades silmitses ta liigutatud meelel mõlemat last, kes teineteise kõrvale, külje külje vastu, magusasti uinusid. Miinakese käsi oli Volli

lõua alla sattunud; näis, nagu hoiaks ta uut venda hel-
lalt kaisus...

Hoolimata väsimusest ei tahtnud Villemile und silma tulla, sest päevajuhtumused, mure ja võõras koht hoidsid ta meeled elevil. Ja kuigi viimaks kerge unerammestus tast võitu oli saanud, ärkas ta ometi jälle, kui umbes tunni aja pärast uks käis ning Juuli ja Miili tasahiljukesi tuppa tagasi pugesid. Et neile magamaminekuks vaba voli anda, tegi Luik, nagu uinuks ta juba täiesti. Seejuures pani ta aga, taoti silmi avades, tähele, mis kambris sündis.

Kuna Miili haigutades veel kord lehte hakkas silmitsema, näis Juulil aseme valmistamine teoksil olevat. Vähemasti nägi Villem teda kuskilt nurgast vana kasukakest ja veel üht ihukatet välja rebivat. Kuhu ta nad viib? mõtles piiluja. Ei viinud kuigi kaugele. Laskus kápuli tüdrukute sängi ja kapi vahele maha ning laotas kasuka voodi alla põrandale. Ise puges sedamaid järele: esmalt kadus ta ruuge pea, siis ta kõhn, sale keha, siis punased tolmused jalad sängi alla... Ta läks tõesti Muta juurde magama, sest sealt alt oli Villem ammu juba koera nohisemist ja unistamist kuulnud. Riides, nagu ta oli, mässis Juuli oma väikese väsinud keha vana kasuka ja kadunud ema lõhkise aluskuue sisse ning oli oma asemega rahul; võis arvata, et ta seal täna mitte esimest korda ei maganud.

Miili luges veel natuke ajalehe juttu, puhus siis lambi ära ja puges nagisevasse sängi, oma norskava seltsilise kõrvale. Ta ei avaldanud võõrastavat nägugi seeüle, et otse nende mõlema külje all, kõval põrandal, veel üks inimene puhkas. Vist oli ta selle nähtusega hästi harjunud, vahest isegi enam kui üks kord seesugusel asemel maganud...

Pisikeses korteris valitseb vaikus. Kolmekordne kasarm aga kohab veel nagu päratu mesipuu. Joa vabriku töomesilased maitsevad kallist laupäevaõhtut.

Kuid pikkamisi raueb nende sumin. Tuled kustuvad. Ilmatu mesipuu peale heidab tinaraske, väsinud vaikus, öised varjud laotavad ta üle oma tumeda heljuva vaiba. Paksu, sumbunud õhuringi liigutab ainult veel raske hingamine viiesajast roidunud rinnast.

Aknast näeb Luik, kuidas elu ka teistes mesipuudes sureb. Üks vilkuv tulesilm teise järel kustub. Kasarmud pikkades ridades, ots otsa vastu, külg külje vastu, mustavad nagu päratud neljanurgelised kirstud kevadises helkjaš pimeduses. Maast katuseni, seinast seina on nad inimestega täidetud — sajad ühes, tuhanded kõigis kokku. Missugune sõjavägi puhkab ses määratus leeris!...

Järgmisel hommikul veeti Eeva Saare maine põrm-töövankril Joa vabriku kabelist Aleksandri kirikusse. Matuselistena kõndisid vankri järel: Villem Luik lahkunud sugulase tütrega, Jaan Veiner, Miili ja paar vabrikunaist; Veera oli jäänud mõlema väikese lapsega koju.

Puusärk tõsteti kiriku eeskojas, peaukse esisel, raamile. Siin maeti vaeseid surnuid odavama hinna eest. Kiriku sees, altari ees, oleks seesama pühalik talitus olnud poole kallim. Matus ise aga jäi matuseks, kuigi kirikuõpetaja leinakõne Eeva Saare kohta oli lühem, kui see mõne altari ees maetava surnu kohta oleks olnud. Pealegi polnud siin Eeva Saar üksi matta, sest tema puusärgi kõrval seisid veel kolm teist, ja ehk küll matusekõne kõigi kohta oli ühine, pidi vaimulik mees matusesõnu ometi iga surnu kohta eraldi ütleva,

ning aeg oli lühike — jumalateenistus pidi varsti algama.

Veerand tundi hiljem veeres surnuvanker Siiversti kalmistu poole. Villem Luik kõndis norus peaga väikese Juuli kõrval, kes ninarätti õnnistatud matuse-liivaga käes hoidis. Nende järel kõmpis Jaan Veiner oma kõverate põlvede ja tuhmi näoga; vaevalt oldi linnast väljas, kui ta salamahti oma piibukese taskust tõmbas ja teda pihu seest vargsi popsima hakkas. Mõlemad naabrinaised olid kirikusse maha jäänud, nii et peale voorimehe, kes puusärgi otsal istudes hobust ajas, veel ainult Miili matuseliste hõredat salka rohkendas.

Juulikese nägu oli kurb ja kahvatu, aga ta ei nutnud. Tema silmadest paistis midagi, mis väljendas sügavat ahastust, kui seda pisarad oleksid suutnud. See oli näriv hingevalu, nagu ta nii ilmsel selgusel ainult küpsema vanusega inimese vaatest taotseb kisendada. Villem vaatas tihti väikese leinaja peale maha ja kaastunne täis sügavat õrnust kees tal rinnas. Ta võttis tütarlapse kuumast käekesest kinni ja pigistas seda. Juuli tõstis pilgu tema poole üles ja püüdis oma isaliku sõbra näost nagu lugeda. Julgustatult surus ta siis temagi kätt vastu, ja nõnda kõndisid nad, nagu isa ja tütar, käsikäes edasi, kuni nad linnast välja jõudes surnuvankri serval istet võtsid.

Haua juures avati puusärk. Villem tahtis kadunud sugulase, Juuli unustamata ema palgele veel viimase pilgu heita. Tütarlaps hakkas värisema nagu haava-leht, kui puusärgi kaas tõusis ja surnu närtsinud nägu ning aukulangenud pool-avatud silmad nähtavale tulid. Juuli kattis ema pead kätega ja langes nuuksudes puusärgi otsale, millest Villem ta viimaks õrnal viisil lahutas.

Kui kirst hauda lasti, kui esimesed labidatäied liiva ja kive sahnal ja kolinal puusärgile langesid, olid pisarad tütarlapse laugelt jälle kadunud, aga ta pilkudes elas ärarääkimata hirm. Ta hakkas mõlema käega Villemi labidast kinni ja küsis hääletult:

„Djadja, djadja, — kas see on tõsi, et ma ema veel kord näha saan?“

„Teises ilmas, laps, — muidugi,“ vastas Luik pehmetelt.

„Aga kui see pole tõsi, — kui aga lapsi nii trööstitakse?“

„Ei, nõnda trööstitakse ka vanu inimesi, ja kõik on tõsi.“

Juuli laskis labidast jälle lahti.

„Ma usun sind, djadja,“ ütles ta tasa. „Tehke haud ruttu kinni, ma ei taha siia kauaks jääda — siin on nii kurb ja kole...“

Varsti oli haud täidetud ning selle peale tõusis madal künkake ilma mingisuguse ehteta. Leinapärgade ja lillekimpude ostmiseks oli matuselistel raha puudunud ning liiga varane kevad ei pakkunud maksuta veel mingit ilu. Üksnes mõned pisarad Villemi ja Juuli silmist ning leinaliste „issameie“ jäid mustavale kingule maha... Tummalt pöördus väike seltskond linna poole tagasi.

„Ja me tahame siis nüüd koos elada?“ küsis Villem Luik Juulilt, kui nad voorimehe-vankrilt Joa esimeste hoonete lähedal maha astusid.

„Kui mind tahate — kui kõlban,“ tähendas tütarlaps, varjates käega põske, mis vist verd täis valgus.

„Tahan, tahan,“ vastas Villem iseäraliku kindlusega.

„Ja Volli jääb meie juurde?“

„Jääb meie juurde.“

Pilk, millega Juuli seepeale onu otsa vaatas, jäi Ville-

mile unustamatuks: tumm tänu, lapselik õrnus, valmistatud imetus seginesid südamekullaks, mille läik mehe rinna soojalt tuksuma pani.

Kui matuselised koju jõudsid, oli lõunaaeg parajasti käes. Veeruškale näis lõbu tegevat näidata, et ta on mõistnud virk perenaine olla: kapsasupp külaonu sea-lihaga oli valmis ja uhke naeratusega kandis kodu-hoidja aurava vaagna lauale. Väike Miina oli isa järele palju nutnud; punaste silmadega jooksis ta Villemi käte vahele. Vaevalt oli Juuli tuppa astunud ja räti ära heitnud, kui ta mureliku perenaise pilguga hakkas ringi vaatama ning käe külgepanemiseks asju otsima. Varsti oli ta siis ka täies tegevuses, pea kamb-riis, pea eeskojas või köögis.

Vagusalt ja sõnakehvalt võeti koos lõunat. Õhtu-poolle läksid Veera ja Miili välja ning tulid alles hilja õhtul koju kuskilt külaskäigult või muult lõbult. Järgmiseks ööks jagati magajad asemeile samuti ära nagu minevalgi korral: Juuli magas jälle süngi all ega andnud onu tingimisele järele, teda või väikest Miinat seal magada lasta; ta sai selle nõude üle üsna paha-seks, nii et Villem talle viimaks järele pidi andma.

Koit kumas aknast sisse, kui Villem äkitselt silmad lahti lõi: iseäralik plagin ja plärin, mis koridorist näis kostvat, oli ta äratanud. Külamees kuulatas, nühkis silmi ja kuulatas jälle; imelik — peaaegu nagu see käristi-plagin, millega Viru õitselised oma hobuseid koos hoiavad! Mis see küll tähendas?

Seda märkas Villem varsti. Kärinal oli ka kahe teise magaja kohta silmapilkne mõju: mõlemad töötüdrud tõstsid kähku pead ja hakkasid endid, unega südilt võideldes, vaiba alt üles nihutama. Ühtlasi kahises kasukas nende süngi all ja Juuli haigutav hääl hüüdis:

„Tüdrukud, karaultsik klõbistab — maast lahti!”

Ka teistest kambritest kuuldus ärkamis- ja äratamisumin, kuna vali, läbitungiv klõbin eeskojas lühikeste vahedega edasi kestis.

Kell oli neli — kasarmuvaht äratas töölisi. Töö algas kell viis.

Ka Villem Luik hüppas voodist ja pugesi riietesse. Tal oli kindel nõu ennast juba täna tööliseks minna pakkuma. Ulesandmisi võeti küll alles kella üheteistkümne eel vastu, aga Villem oli mure pärast liiga suures ärevuses, kui et ta oleks kauemini mallanud süngi jääda.

Vahekojas veekraani all käidi ükshaaval silmi pesemas. Terve pikk „kalidor“ oli unega võitlevaid silmapesijaid täis. Uksed käisid, hääled sumisesid, sammud müdisesid. Mesipuu oli jälle mühamas. Töomesilased lendasid välja päevatöösse.

Enne kui Miili ja Veera kella viie eel tööle läksid, õpetasid nad Villemit, kuhu tal on vaja minna ja kuidas oma asja toimetada. Villem tänas lahkeid juhatajaid ja võttis nõuks juba varem kui tarvis välja minna, et vabrikualevis veidi ringi vaadata. Ka koormas palav ja vänge öine leitsak, mis kambrit täitis, ta rinda nii, et ta värske välise õhu järele igatses. Kuna Volli ja Miinake teineteise kaisus veel magusasti puhkasid, oli Juuli juba majatalituses virgalt tegev. Kella seitsme ajaks auras kohv laual. Siis ärkasid lapsed ning salajasel imetlusel vaatas Villem pealt, millise väleda osavusega tütarlaps nad riietas, neid pesi ja söögilauas turgutama hakkas. Tõesti, selle emakese hoolde võis iga rinnalapsegi usaldada!

Varsti läks Villem teele. Kasarmute vahel, siledail asfalttänavail, jäi ta vahetevahel seisma, et mõnd maja lähemalt silmitseda. Missugused hoonelobudid! mõtles

mees. Ja kõik kubisevad inimestest! Mõnel kasarmul — suured pruunid puumajad — olid lahtised rõdud mõlemal korral ees, millel kuivas pesu ja kusapid, kastid ja muud maja-asjad seisis. Siis oli kasarmuid, mille aknad külamehe tähelepanu äratasid: üksainus keskmise laiusega aken andis ikka kahele korterile korraga valgust, sest kahe kambri vahel olev sein jaotas akna keskelt pooleks, nii et parem tiib ühele, pahem teisele sai. Aken kahas! naeratas Luik ja jalutas edasi. Ta jõudis varsti ka ilusate ja toredate majade juurde, mis andsid alevile korraga nagu suurlinna näo. Mõned olid suured lossisarnased telliskivi-ehitised kõiksugu ilustistega, kõrgete uste ja läikivate aken-dega; teised madalamad ja väiksemad — nende seas leidis ka puuhooneid —, aga kõik nägusad ja korralikud, tunnistust andes Joa vabriku õitsvast ainelisest seisukorrast.

Kõige rohkem huvitasid talumeest muidugi vabrikuhooned ise, need tohutud hoonemürakad, mis ulatusid kõrgilt kogu alevikust üle. Villem kõndis üle suure lageda platsi. Pahemat kätt viis pikk ja lai sild vabriku peahoone poole, mille hall hiigelkere veel hommikuse udu sees seisis; et aga sinnaminek oli võõrastele keelatud, siis hakkas Villem laia teed mööda teise hiigelhoone poole kõndima, mille punased telliskivimüürid lugemata aknaridadega läheneja ees udust ikka selgemini välja kerkisid. See oli Joa vabriku Joala osakond. Villem vaatas värava vahelt ja üle aia aukartusega seda otsatu pikka viiekordset töölossi, mis masinate vuramisest tumedalt mühises. Kui võõras inimene ei pääsenud ta aga siingi mitte vabrikuhoonele lähemale — vabrikut varjati mittekutsutute eest nagu mõnd kindlust —, mispärast ta tuldud teed pikkamisi tagasi jalutas.

Peagi jõudis kätte aeg, mil ta oma tarbetee pidi ette võtma. Uue töölise esimene käik on vabriku „välise asjade kontori“ juurde, mida töörahvas politseiks kutsus. See oli Joala ja Joa vabriku vahel oleva tee ääres — siinsamas, kust Villem oli praegu tulnud. Kontorimaja oli telliskivist, ühekordne ja suurte, laiade akendega.

Kontori ümber oli juba, kui Villem saabus, salk teisi tööotsijaid ootamas, kuna neid iga minutiga veelgi juurde tuli. Siin oli mehi, naisi, tüdrukuid, lapsi. Kontoris pidas üks abidirektor kõigi nende töönekrutite seas proovivatel pilkudel ringvaatust ja valis sündsad välja, kelle nimed ta laskis kirja panna. Nekrutid aga seisid tummalt, alandlikult, murelikkude nägudega koos, igaüks kõpitseval südamel hea õnne peale lootes.

Järg ei olnud veel Villemi kätte jõudnud, kui kontoriuksest Hindrek ja Ann Sepp, tema eilsed reisiseltsilised, sisse astusid. Nad tundsid üksteist vastastikku kohe ära ning rõõmus muhelus lihvas hetkeks üle nende tõsiste nägude.

„Ka juba platsis?“ tähendas Luik sosistades, kui nad tema kätt olid pigistanud.

„Jah, ega viivitada maksa,“ vastas Hindrek, kelle terased silmad kontoriruumis uudishimulikult ringi keerlesid.

Ta kutsuti sedamaid ette, kuna abidirektor teda uuriva pilguga mõõtis. Noor, priske, ärksa näoga poiss näis talle meeldivat. Ta pani Hindrekule ette paar küsimust ta vanuse, senise ameti jne. kohta ning laskis talle siis, nagu kõigile teistelegi, keda ta oli vastu võtnud, väikese sedeli anda. Natukese aja pärast võeti ka Ann vastu. Villem Luik, kes oma tasasevõitu, veidi ara loomuse tõttu teiste nekrutite selja taha jäi, jõudis hoopis hiljem järele. Mitu lastki võeti enne teda ette.

Näha võis, et vabriku tarvidus laste ja alaealiste järele, kes olid vähegi tüsedamad ja terasemad, oli eriti elav. Juba hakkas Villemile lähenema kartus, et jagu saab enne täis, kui teda tähele pannakse; aga seal kutsuti ka tema ette ja pisteti talle sedel pihku.

Sedeliga läks igaüks vabriku haigemajja arstlikule läbikatsumisele. Hospital seisis Joa suure tee ääres ning oli väljast- ja seestpoolt kõigiti nägus, puhas ja eeskujulikult seadeldud maja. Läbikatsutavad astusid alasti ükshaaval tohtri ette, kes välispidise vaatluse järgi nende terviselise kõlbuse kohta otsuse mõistis.

Järgmisel päeval läksid siis tohtri poolt terveteks tunnistatud uued töölised vabriku sisemise kontori juurde kokku. Tee viis mööda laia siledat silda üle Naroova mühavä haru, mille paremal küljel üks osa vahutavat koske mässas, selle määratu neljakordse hoonemüraka poole, mis keset jõge, kitsal saarel, oma nurgelist ning sopilist hiigelkeret tõstis, — vägevalt ja ähvardavalt nagu mõni sõjakindlus.

See oli Joa puuvillavabriku vanem ning suurem peahoone. Kohe tema taga seisis teine, väiksem tööloss. Jõe teiselt kaldalt paistsid lähenejaile veel kalevivabriku ja osalt linavabriku hooned ning korstnad vastu.

Juba eemale suure silla peale kostis uutele töölistele tume mürin ja kumin vastu, mis maruse mere vihaseks, kõigest üle kostvaks, kõike maha suruvaks mõirgamiseks paisus, kui töölised läbi vägeva võlvärava vabriku esimesse hooviruumi jõudsid. Müürid ja müürid — aknad ja aknad, vaata, kuhu tahad! Nagu määratuist kõrgedest, mis serviti püsti seatud ja mis kirjud on ilmlugemata kannuridadest, näib see hall, tuhm hooneräga oma tuhandete akendega olevat üles ehitatud! Ja mäherdune kihin nende lugemata akende taga! Nende mustavad ruudud ei näita väljapoole

selgemalt, mis seal kõik sünnib, aga selle majesteetlik-vägeva mürina järgi, mis õhu vabisema, maapinna põruma paneb, ning selle ilmatu keerlemise ja veerlemise järgi, mis ruutudetaguses tumeduses enam aimatavaks kui nähtavaks saab, võib oletada, missugune kohutav liikumispalavik, missugune elumõll seal valitseb.

Villem sammus argsetelt teiste järele, ühest hooviruumist teise, läbi võlvialuse uue võlvialuse poole. Teda rõhus isevärki külm, tumm aukartus, mis oli ühenduses ehmatuse ja salajase hirmuvärinaga. Ta imetles ja vahtis — vahtis ja imetles...

Vabriku sisemises kontoris võtsid uusi töölisi vastu mõned poolmeistrid; nende saatel mindi laiali, ühed viidi sinna, teised tänna tööjaoskonda. Keegi ei teadnud veel, kuhu ta on ametisse määratud. Villem Luik mõne tundmatu seltsilisega astus meistri kannul kõrgeid libedaid kivitreppe mööda üles, vahekodadest läbi, kord pahemale, kord paremale poole pöördudes, põhjatute töösaalide avatud udest mööda. Hiigelhoone müris ja vabises masinavärkide mässavast käigust nii, et Villemi pea juba treppidel kihama läi. Nüüd astuti esimesse töösaali sisse. Palavniiske õhk, mis juba trepivõlvistid ja vahekodasid oli täitnud, tihenes siin peene villatolmuga ja õlilõhnaga tiinestatud kuumaks leitsakuks, mis tulijaile pilvena vastu läi. Masinate ulumine ja undamine surmas iga muu hääle. Viru külamehe silmade ees seisis järsku nii meeletu räga, niisugune padrik kõiksugu keerlevaid, vuhisevaid, vändavaid, kerivaid kehasid, et ta paari esimese vaatega mitte midagi ei näinud. Ei ulatunud ta peletatud vaade esiotsa sest verstapikkusest hiigelruumistki üle, mille algul ta seisis, ei märganud ta silm ilmatu masinate-räga üksikuid värke ja osi eraldada ega jaotada. Kõik

sulas ta vaate ees kokku määratuks seletamata viiras-
tuseks, mis hirmu peale ajas. Pikkamisi, nagu udu
seest, kooris end viimaks ratas ratta järel, võll võlli
järel, värk värgi järel nähtavale. Kuidas nad tormit-
sesid, lõhkusid, õgised! Villemi meelest oli silmapil-
guks, nagu oleks ta purevate, kiskuvate murdjate
lahingusse sattunud ja nagu püüaksid need higised,
tolmused inimesed, kes siin ja seal nende vahel seisid,
hirmsaid metsalisi asjata koost lahutada. Küüned, kih-
vad, hambad — kuidas nad hagesid, närised, purusta-
sid!

Villem kõndis mitmest töösaalist läbi — kõik pära-
tud koplid täis masinaräga ja inimesi. Raud, teras, puu,
nahk — kõik elas siin, kõik liikus mässava iiliga,
kõik tegi tööd! Villem nägi toorest, puhastamata puu-
villa, mida roguskist pakkide seest, raudsete vitsade
vahelt välja kisti ja „huntidesse“ loobiti, ja ta nägi
valmis riidet — plink ja peen nagu hing. Alles aega-
mööda, järgmistel päevadel, hakkas ta neid lugemata
vaheastmeid märkama, kõiki neid pikalisi muutusi,
millest toores vill läbi käib, enne kui tast valmis riie
saab. Siin venis masinakehade ümber veel vedel, hab-
ras vatt laia paksu kangana; siin jooksis veel hoopis
jäme, töss villavurak otsatus, katkemata pikkuses lõd-
valt värtnate peale. Aga seal oli heie juba nõõrijäme-
dune ja teal sai see kindlaks, sitkeks lõngaks; siis
muutus järjest peenemaks ja ühtlasemaks, kuni see
enda vaevalt nähtava niidina, siidkiudude peenusel,
poolide ümber keris. Tuhanded ja kümned tuhanded
teljed nõidusid siis koest ja lõimest kanga, mille kiire
valmimine, päratu paljus ja ärarääkimata peenus imes-
tuse peale ajasid.

Raudsed käed, terasest näpud, sajad tuhanded ühen-
duses, tegid päevaga töö ära, mille kallal miljonid

lihaseid sõrmi aasta otsa oleksid vaevelnud! Raudsed käed võtsid töö lihastelt ära; viimaseid tarvitavad nad üksnes eneste liikuma- ja seismapanemiseks ning mõne töövea parandamiseks. Inimese silm teeb siin tähtsamat tööd kui ta käsi. Silm on siin kuningas, käsi ainult ta abiline ning terasest näpud nende mõlema orjad. Ja kui kasinal arvul tarvitsevad need sõnakuu- lelikud orjad valvavaid silmi ja juhtivaid käsi oma hiigeltöö juurde! Villem Luik pani juba esimesel päeval elava imestusega tähele, kui vähe niisuguses tohutu suures töökoplis — võrreldes masinavärkide arvuga — oli töölisi ametis. Üksainus inimene näiteks jõudis ketrusvärkide kahekordset laia rinnet, mitme- ja mitmesaja lõngaga, valvata ja korras hoida. Ka kahe ilmatu kiirusega töötava kudumistelje tarvis oli üksai- nus inimene, meeste- või naisterahvas, tegevuses. Vil- lemi imetus kasvas, kui ta nägi, kuidas suuremad lap- sedki — alaealised poisikesed ja tüdrukud — mõne- suguseid raudseid töömurdjaid oskasid taltsutada. Masinate murru seas paistis tööliste hulk hoopis vähe- sena. Ja ometi loeti Joa vabriku tööliste arvu kuue tuhande peale. Vabriku suurust, mehaaniliste töö- vahendite päratut paljust võis külamees seejärgi umb- kaudu arvata, vähemasti aimatagi. —

Villemile oli tööpaik määratud nõndanimetatud vil- lakambris. See ei tähendanud just suuremat kohaõnne, sest palk oli siin ainult kümme kuni viisteistkümmend rubla kuus. Ta oli aga esiotsa sellegi teenistusega rahul, sest teda trööstis lootus usinuse ja tubliduse abil villakambrist mõnda teise tööjaoskonda pääseda, kus palgad olid kõrgemad.

Kui ta esimesel päeval lõunale läks, tundis ta enda olevat masinate mürinast poolkurdi ja vabriku raskest, kuumast õhust uimase. Paar korda oli ta süda töö juu-

res nii halvaks läinud, et ta pidi külma vee järele jooksuma. Ta oli kehalt kaunis tüse ja higistas see-pärast rängasti, hoolimata sellest, et ta oli töö juures, nagu teisedki, peaaegu ööriides. Täiesti märja särgiga läks mehike koju. Tema kahvatut nägu pani Juuli terane silm kohe tähele.

„Djadja, kas olete haige?“ küsis ta kohkudes.

Villemil oli nagu häbi oma nõrkust tunnistada, kohmas siis ainult: „Pole midagi — va nõrk pea lapsepõlvest saadik — hakkas vähe valutama.“

Ta märkas aga, et tütarlaps selle vastusega vaigistatud ei olnud ja teda veel järgmistelgi päevadel salajase murega silmas pidas.

Tulles esimesel õhtul kell seitse töölt, sattus Villem lainetavas rahvavoolus, mida tööruumid välja sülgasid ja mis kui lõpmatu must köis üle silla venis, kogemata Hindrek Sepaga kõrvuti. See teatas, et tema paigutatud kudumistöökonda. Ta pidavat vähemalt paar kuud palgata töötama, et õppida kangruks, ning siis veel, kui õnn iseäranis hea ei ole, mõnda aega järke ootama, enne kui saab endale teljed. Seniks ta määratavat arvatavasti „padalisnaks“ ehk asetäitjaks tööli-seks, kes astub haigeks jäänud või muidu töölt puuduvate tööliste asemele ning on seega ilma kindla päeva-teenistusega. Tema õde Ann pandud poolijate-jaoskonda. Ka Annel olevat palgata õpiaeg läbi teha, et siis vist samuti asetäitjana kindlamat teenistust ja paremat palka ootama jääda.

Villemile tuli korteriküsimus meelde, mille kohta ta vanemate tööliste käest oli andmeid pärinud. Tal oli nõu senine Saare korter vabrikuvalitsuselt endale pärida, sest toad selles kasarmus ei olnud just kallid, üks rubla kaheksakümmend kopikat talvisel, üks rubla kolmkümmend kopikat suvisel poolaastal kuus. Et aga

Luik kui noorem lesk poissmeeste kirjas seisis, siis poleks vabriku seadlusega hästi sobinud, kui ta Veerat ja Miilit kui täiskasvanud tüdrukuid oleks edasi üürilisteks pidanud. Need pidid siis mõne abielupaari juurest endile uue korteri nõutama, mis neile Eeva Saare surma järel juba muidugi oli teatavaks saanud. Korteri kitsikuse pärast oli Villemil üldse nõu kahe kaaselaniku asemele ainult üks võtta, ja nagu sündsam, mõni meesterahvas.

„Oleme nagu ühest ilmakaarest ja juba tuttavad — ehk soovid minuga tulla kokku elama,“ ütles ta Hindrek Sepale.

See võttis ettepaneku kohe vastu. Villem lubas ühtlasi järele kuulata, kas ka Annele samas kasarmus ulualust ei leiduks.

Juba järgmisel ööl magasid nad kõik ühise katuse all.

Paar kuud hiljem läks Villemil õnneks, et ta asetati villakambrist ka ühte kudumissaali ametisse. Vahvasti kannatas ta välja palgata õpiaja ning vähese sissetulekuga järjeootamise, kuni viimaks kindlam teenistus ta muret ja puudust vähendas.

Väga kaua tuli Ann Sepal „padalisna“-kutset pidada. Päevade kaupa oli ta teenistuseta kodus ja püüdis sukakudumise ja õmblemisega oma sissetulekut suurendada.

Juuli Saar mäletas oma õnnist isa veel üsna selgesti. See oli olnud põdura tervisega, tüdinenud vaimuga toriseja, kes sai väiksema kui asja üle kohe vihaseks ja tõstis kättki löömiseks, kui laps või naine sõnakese vastu rääkis. Iseäranis siis, kui ta viina oli saanud, mida kaunis sagedasti juhtus, kartis Juuli teda väga. Muidu oli ta truu toitja ning heal tujul hell isa ja abi-kaasa; kahju ainult, et hea tuju teda nii harva külastas, liiati viimasel ajal, mil ta tervis ikka viletsamaks, ta meel sapisemaks oli läinud.

Kui Juuli Saar seda isa Luige-onuga võrdles, siis pidi ta tunnistama, et ta oli saanud kuldse kasuisa. Ta elas oma uue toitjaga juba nii kaua koos, ja veel ei olnud ta tema suust ainust halba sõna kuulnud. Luik oli kõigega rahul, iga tühja asja eest kiitis oma „väikest perenaist“ ja andis isegi tõsised süüd sõna lausumata andeks. Oma palgast jättis ta üksnes harukordadel mõned kopikad kõrtsi, viinastanud nägu ei näidanud kunagi. Ta toitis ja kattis mõlemat võõrast last niisama nurisemata nagu oma lihast tütrekestki. Juulil ei olnud kunagi enne nii korralikke ihukatteid ega jalanõusid kui nüüd, mil see võõras mees tema eest muretses. Djadjal enesel polnud mingisuguseid tarvidusi. Ta ei otsinud rahalist lõbu, ei suitsetanudki ning ajas ikka veel maalt kaasatoodud riietega läbi.

Ja kui Juuli nii vanaks sai, et oleks võinud vabri-

kusse töösse astuda, paitas kasuisa ainult ta mustjat pead ja küsis, kas siis Juulike enam ta väikeseks perenaiseks ei taha jääda. Leiba teenida jõudvat ju tema üksinda.

„Aga djadjal üksi on raske.”

„Ära muretse, olen veel terve ja tugev.”

„Volli hakkab ikka rohkem sööma.”

„Miina ka, — ega lapsed muidu kasva...”

Ei tulnud siis Juulikese tööleminekust välja midagi. Seevastu pani aga kasuisa ta kooli ja täitis seega tütarlapse tungivama südamesoovi, mida ta tema eest oli asjata püüdnud varjata. Mõni aeg enne isa surma oli Juuli küll vabriku kooli sisse astunud, aga paraku võis ta sinna ainult mõneks kuuks jääda, sest isa tervis läks põduramaks, ka ema pidi tööle minema ning Juuli jäi koduhoidjaks ja söögitegijaks. Ja nüüd korraga avanesid temale kallid kooliüksed igatsetud tarkuse õppimiseks uuesti! Ning seda kõike saatis toime see hea kasuisa, kuna Juuli, oma eluolekuid tundes, nii hulljulged lootused oli ammu surnuks nottinud. Koolitundide ajaks andis onu Luik lapsed Hindreku õe hoiule, ja kui sellel olid tööpäevad, valvas nende üle keegi kodus olev naabrinaine tasu eest.

Kui tänulik oli Juuli oma heategijale! Perenaisekohuseid püüdis ta nüüd kahekordse hoolega täita. Alandliku pilguga, naerataval suul ootas ta Luike kõõgiukse ees, kui see lõunale või õhtule tuli. Ikka oli toit õigel ajal valmis, ikka hoidis ta djadjale paremad suupisted ning õhtul sängis palvetas ta tema eest salaja. Juuli ei maganud ka enam sängi all kirbuse Muta juures, vaid Volli ja Miinaga laias voodis. Teises sängis puhkasid djadja ja Hindrek koos.

Uürilisega elas Juuli kõige paremas sõpruses. Hindrek Sepp oli lõbus, naljaheitlik poiss ja armastas lapsi.

Juuli märkas ka varsti, et ta oli ilus poiss. Kui ta teda esimest korda silmitses, läks ta näost punaseks, nii väga meeldis talle djadja noor sõber. Hindrekul olid nii rõõmsad, naervad silmad, nii õrnad, prisked palged ja nii uhke kräsupea! Kõik, mis ta rääkis, oli täis kelmi kõdi. Ja kuidas ta oskas „ärmoorikut“ mängida! Jalad hakkasid iseenesest kepsu lööma, ka Juulil, kes veel tantsida ei mõistnudki!

Ainus asi, misüle Juuli aegamööda hakkas kurvas-tama, oli see, et noormees vahel joobnult koju tuli. Tal oli palju sõpru, poisse ja tüdrukuid, kellega ta laupäevaõhtuti ja pühapäeviti käis lusti löömas. Juuli ei teadnud isegi, miks ta sellest kurbus. Oli ta tema isa või vend? Kulutas ta Juuli raha? Võõras poiss, kes omaga tehku, mis tahab, kui ta aga jõuab üüri ja söögiraha ära maksta! Ja vist ta jõudis seda, sest djadja ei nuri-senud. Pealegi ei teinud Hindrek kellelegi kurja, kui ta nokastanud oli. Trallitas ja lobises ainult rohkem kui muidu, oli aga kõigi vastu lahtise käega ega unustanud naljalt Juulile ning teistele lastele mingit maiust kaasa tuua. Juuli vastu oli ta iseäranis hea. Ta näis Juulist otse lugu pidavat. Hulgad ajad võis ta temaga naljatada, aga ka tõsist juttu ajada. Ta nokkis teda vahel musuküsimisega ja ütles kord: „Kas tead, Juuli, sinust saab viimaks pagana ilus tüdruk!“ See sõna seisis Juulil alati meeles ja ta punastas kord kõrvuni, kui talle mõttesse torkas, et Hindrek temalt ühel päeval tõesti laksuva musu oli röövinud, misüle ta ei märganud pahandadagi. Hindreku meelitav sõna tegi ta koguni nii edevaks, et ta peeglist järele vaatas, kas tast tõesti ilus tüdruk saab. Õnneks ei näinud seda alпуст keegi, — Juuli oleks muidu häbi pärast kas või maa alla vajunud...

Hoolimata nii heast sõprusest — või ehk just selle

p ä r a s t — tundis Juulike iga kord valusat tuska, kui Hindrek vaaruval jalal ja pehme keelega koju tuli. Tütarlapse põues torkis ja kipitas midagi. Tundis ta kahju temast või põlgust? Selles ta ei jõudnud selgusele. Ent natuke kergendust pakkus talle see, et keegi tema tundmusi jagas ja vististi ka mõistis. See oli Hindreku õde Ann. Annekese hea, armas nägu läks räägitava puhul ikka nii kurvaks, nagu kipuks talle nutt peale. Juuli kuulis teda siis teisel päeval venda ta lõdva elu pärast sõitlevat ning teda härdasti paluvat, et ta võtaks meelt parandada. Seda lubas Hindrek iga kord kõiksugu töotuste ja vannetega. Ta oli päev pärast purjutamist, oma enamasti üsna raskes pohmeluses, ikka nii pehme, et mähi ümber sõrme. Ta kahetses südamest oma eksimust ja oli kui vaene patune valmis iga karistust enda peale võtma. Oma töotusi ta pidas ka, aga mitte kauemini kui lähema laupäevani. Siis tuli uus kilk ning uus pohmelus, millele järgnesid uued töotused.

Muide ta oli hoolas ja virk tööline. Õitsev noorus, tugev tervis, painduv loomus lasksid teda kergesti võitu saada vabrikutöö vaimunürivast tüütusest. Seda ei võinud Luik endast just mitte väita. Aastate poolest ka mitte vana — alles kolmekümne ühe peal —, terviselt mitte just kõige nõrgem, said talle uues, harjumata elus siiski mõned varjuküljed tunduvaks, mida Hindrek ja temataolised veel hästi tähelegi ei pannud. Villem märkas juba esimesel aastal, kuidas vabrikuruumide ränk, kuum õhk, see niiske saunaleitsak täis imepeent, salalikku villatolmu, täis õlilõhna ja highaisu, nagu kitsas, raske vammus ta rinna ümber heitis, teda pigistama ja rõhuma hakkas. Ja mitte ainult rinna ümbert. See rõhk pitsitas ja muljus ka pead. Villem ei jooksnud küll ammugi enam külma vee

järele, südame läikimist ei tulnud enam ette — harjumine, vilumine avaldas ka tema kallal oma mõju —, aga teisel-kolmandal aastal hakkas ta märkama, nagu oleks ta peas mõni koht, mis enne oli elavalt tuksunud, tuimaks läinud ja soiku jäänud. Ta tundis peas ja silmade ees vahel nagu unist udusompsu. Vaimne lõtvus ja loidus laskusid töö juures tihti ta peale. Ta mõtles pikaldasemalt ja visamalt kui enne, ta aju ei seedinud mõtet tunduvalt enam endise väledusega.

Villem nägi varsti ära, et masin mitte aina töölise ori ei olnud, vaid tööline samuti masina ori oli. Masin teenis vabrikut, tööline masinat ja vabrikut mõlemat. Terasest masin tegi töölisest lihasmasina. Nende mõlema töö oli masinatöö, nende mõlema liikumised masinaliikumised. Selle töö juures polnud terasest masinal, polnud lihasmasinal midagi mõtelda. Üks ja seesama tegevuseosake — kitsas, poolik, üksluine —, üks ja seesama toiming ilma vähemagi vahelduseta, töö ilma alguseta, ilma lõputa, ilma et sa näeksid oma asja edenevat kujunemist, valmimist, oma vaeva küpset vilja; ilma et su rinda täidaks see magus tasutunne, mida istutab sinna tänuks iga mõttega tehtud ja kordaläinud töö. Siin oli iga liigutus üks ja seesama — eile, täna, homme, kuust kuuni, aastast aastani! Üks päev oli nagu teine, üks aasta nagu teine, ja kümme aastat nagu üks päev. Nagu su töö ei tunne muutust, nii ei tunne su ümbrus vaheldust. Ruum, õhk, lõhn, mürin, masin, vill — sa näed, kuuled, nuusutad üksnes neid ja nemad sind; teie olete üksteisega liidetud, üksteise külge ja sisse neetud.

Esimestel päevadel tükkis VILLEMI peale peaaegu lapselik uhkus, olles niisuguses päratus asutises tööliks, teenides seesuguseid toredaid masinaid, nähes nii lugemata paljusid ametivendi enda ümber — lühidalt,

olles üks neist tähtsatest meestest, kellele säherduses kuulsas kohas amet on kätte usaldatud. Ta mõistis oma tegevusele tähendust, isegi tähtsust. See kentsakas tunne hakkas aga peatselt kahvatama, tumenema, kuni ta kustus. Selle asemele astus taju, et ta siia päratusse hoonesse, sesse masinaterägasse ja tööliste-merde ära uppus. Ta ei leidnud ennast enam. Ta oli kadunud. Ta oli üksik kõrs määratul viljaväljal, üksik puu otsatus laanes. Ta isik kaotas iga tähenduse, ta oli nimetu ei-miski.

Kui ta õhtuti ses kubisevas rahvamurrus, mis otsekui tohutu pikk must madu üle vabrikusilla lookles, koju jõudis, tuli talle vahel meelde, kuidas ta oma esimesel siinoleku-päeval oli pannud imeks nende inimeste tuima, tüdinenud, närtsinud olekut. Nüüd mõistis ta neid. Nüüd ei pannud ta enam midagi imeks. Ta ise vajus nüüd, kui oli jõudnud tuppa, lõdvalt, umbsel loidusel kuhugi istmele, laskis käed ja jalad rippuda, nagu ta vaimgi rippus, ega mõelnud, tundnud, tahtnud, soovinud pikka aega mitte midagi.

Aga Villem Luik oli rahul oma eluga, nagu kõik teisedki rahul olid. Oli tal ju soe tuba, süüa ja juua, — mida võis temasugune rohkemat nõuda. Kodus ootasid teda head lapsed ja virk perenaine. Ta oli nii rahul, et talle naisevõtmistki meelde ei tulnud. Teda nokiti selle poolest tihti, tema aga kostis naerdes:

„Ma ei jõua väikesest palgast suurt naist toita, ja väike mul ju on!“

Iseäranis „vedasid“ teda tuttavad Ann Sepa, tema „teise perenaise“ pärast. Kasarmu teisel korral liikus naiste ja tüdrukute seas arvamine, et Annel midagi selle vastu ei oleks, kui Villem talle ühel heal päeval ütleks: „Kuule, tule mulle naiseks!“ Seda poleks ka keegi imeks pannud. Asjal oli nii loomulik nägu. Nad

olid head sõbrad, nende läbikäimine perekondlik, nende vanus sündis hästi kokku. Ann poleks naljalt paremat meest leidnud, Villem ei paremat naist, Volli ja teised lapsed ei heldemat võõrasema. Teravad ja mürgised keeled sosistasid koguni, Ann tüüriivat meelelega selle eesmärgi poole, ta toimetavat oma asja salaja, aga plaanlikult. Küsib isa ühel päeval: „Miina, kust sa need sukad said?“ — Laps kostab: „Anna kodus.“ — Ja teine kord: „Kes sul jaki valmis õmbles?“ — Vastus: „Anna õmbles...“ Anna ja ikka jälle Anna! Isa ei teagi, leiab aga. Ja mitte ainult Miinale — see üksi oleks liiga silmatorkav —, ka Vollile ja Juulile õmbleb, koob, lapib ja peseb hea Anna, ilma mingisugust vaevapalka nõudmata. Kes teeks seda kõike paljalt hea südame poolest? Rumalus! Plaan paistab ju selgesti silma, olgu Annel veelgi süütum nagu ja tehku Luik pealegi, nagu ei märkaks ta midagi. Mil viisil tahab ta Annele oma võlga tasudagi? Tänu on liiga vähene ja raha ei võeta. „Tule mulle naiseks!“ ütleb Villem ühel päeval — küll näete, et ütleb! Ja seda tasu kaval tüdruk ootabki... Seda arvamist pooldasid üldiselt kõik.

Juuli Saar ei pidanud Anne mitte nii salalikuks ega tasupüüdlikuks. Seks tundis ta tema kuldset südant liiga hästi. Sinna ei mahtunud mingit sala-asja sisse, ei kurja ega head. See süda ei mõistnud midagi varjata, mitte lubatudki saladusi, ja neid mitte uudishimulikkude plikadegi silmade eest. Kui siis Juuli Annatädile ühel päeval järgmised sõnad ütles, sihtis ta nendega ainult selle lubatud saladuse poole, mille ta ise liiga kerge vaevaga oli avalikuks saanud, aga pooltki mitte selle musta kahtlustuse poole, millega naabrinaised räägitavat saladust püüdsid tõrvata. Juuli ütles nimelt:

„Kuule, tjotka, sa armastad meie djadjat.“

Vaene tjotka oli keeletu. Sukavardad kukkusid tal käest, ta jäi lahtise suuga plika otsa vahtima.

„Jaa, jaa, ma tean, sa armastad teda.“

„Kust sa seda tead — kes sulle seda —?“

Ta hakkas kogeleva ja tõusis nagu uimaselt püsti.

„Ma ise tean, keegi ei öelnud,“ kiitles lobasuu naerdes edasi. „Miks sa lähed nii punaseks, kui djadjat ootamata näed, ja miks sa oled nii rõõmus, kui ta on kodus, ja miks su silmad — —“

Uhe ropsuga oli tjotka kelmi natis kinni. Oma suure kareda käega kattis ta tema patuse suu.

„Tüdruk, oled sa hull? Vait — vait, jumala pärast, vait!“

Osalt palus, osalt kurjustas, osalt naeris ta ise kaasa. Nägu oli tal tulipunane, silmad ahastust, häbi ja siiski ka rõõmu täis...

Siis aga kortsutas ta tõsises vihas kulme ja tõreles „albi, edeva, üleannetu, jumalakartmatu lora-kapuka“ tublisti läbi. Tema kaela lubas ta murda, kui ta veel kord tuleb niisuguse pesemata jutuga või julgeb seda koguni teistelegi lobiseda.

Kuid sel vihahool ei olnud laimaja kohta suuremat mõju. Ka sellest küljest tundis ta oma tjotkat hästi. See ei mõistnudki vihaseks saada ega tapelda. Naerdes rippus tüdruk tema kaelas ja nokkis teda ta halvasti hoitud saladusega edasi.

Alles siis, kui Ann tuli palvetega ja andis temale märku, kuidas niisugune jutt, kui see kasarmus laiali valgub, vaesele tjotkale suurt pahandust ja kurbust teeks, võttis plika mõistuse pähe ning lubas igavesti suu pidada.

Et kasarmus sääraised jutud sapisel teravusel juba liikusidki, seda Ann oma süütuses veel ei teadnud. Ta

elas ka liiga tagasihoidlikult, põlates enda ümber eriti keelepeksjaid naisi ja tüdrukuid.

Ja Villem? Märkas, kuulis, aimas ta midagi?

Tühi teab. Ta oli muidu kaunis otsekohene, kuigi mitte liiga jutukas mees, aga selles asjas — kui nott. Ei saanud teisest kõige kavalamadki aru ega otsa kätte.

Anne väikesed tööd ja meelehead lastele võttis ta tänulikult vastu ning püüdis neid, kui rahaga ei lastud õiendada, vastukingitustega tasuda. Muidu aga ei sündinud tema poolt midagi, mis oleks nende mõlema vahel valitsevale sõprusele midagi muud värvi andnud. Mida oodati, ei tulnud. Sõna „tule mulle naiseks“ jäi ütlemata.

Ja see olukord kestis ühest aastast teise muutumata edasi.

„Noh, Villem, kas veel naist ei hakka võtmagi?“ küsis temalt kord vana Veiner ja sülgas talle saapa peale.

„Kasvatan endale pruuti,“ vastas Villem naerdes.

Villemi õnnis ema jutustas oma eluajal sageli üht lookest, kuidas keegi metsavaht, mölder või kaupmees — seda poeg enam ei mäletanud — endale ise naise kasvatanud. Ta võtnud võhivõõra lapsukese kasvandikuks, õpetanud ja harinud teda „oma käe järele“ ja saanud niimoodi kuldse naise, kellega ta õnnelikult kuni oma õndsas otsani elanud. Ja seejuures olnud ta naisest palju vanem — tema kahekordne isa.

Seda lugu oli Villem ema suust sada korda kuulnud, aga ikka jälle unustanud. Alles viimastel aastatel tuli see talle uuesti meelde. Ja nüüd jäigi pähe. Lugu meeldis Villemile. See hakkas talle ikka enam meeldima! Villem ütles, et loos võib olla palju tõtt. Viimaks uskus ta seda kindlasti.

Villem leidis, et ema jutuke sai temale nagu nägematuks sõbraks, nagu seltsiliseks, kes temast enam ei lahku. Ja ta usaldas seda head sõpra ning seltsilist. Ja hakkas uskuma iga sõna tema suust.

Mõnel pisikesel tütarlapsel on pea, mida nähes sa unustad, kui lühikese keha otsas see seisab. Tahtmata luuletad selle pea — õigemini näo — täiskasvanud keha otsa. Seda juhtus Villemile, kui ta Juuli Saart nägi. Mitte tütarlapse vanatark kõne ei soetanud temas seda ettekujutust, vähemalt mitte üksi, vaid palju enam kogu Juuli nägu, nii loomulik-noor ja lapselik näoke kui see ka oli. Need silmad, see suu, see

lõug — kõik olid lapse omad, aga neid võis kergesti mõelda kaugele tulevikku. Villem võis enesele seda last igatahes kui täisealist neidu silma ette moondada, ja ta tegi seda nii tihti, harjus sellega nii ära, et ta neiu kõrval lapse üsna unustas.

See neiu aga, kes ta ees seisis, meeldis talle. Lapsele võis ta vastu astuda isalikkude tunnetega ja ta püüdiski seda esiotsa teha, sellele meeldivale neiuale aga mitte. See hakkas ta mehesüdant ja mehepead täitma. Ja missuguse võimuga! Ei aidanud midagi, et ta ennast kainel pilgul poisikeseks, narriks, ogaraks sõimas, et ta enesele oma isaametit ja isakohuseid meelde tuletas, et ta seda „umbrohtu“, mida ta oma põues tundis tärkavat, püüdis välja katkuda. Ema jutuke tuli talle meelde — ikka jälle. Jutuke, mida ta poisikesena oli igapäevaseks ja labaseks pidanud. Miks ei või inimene endale naist kasvatada? Mõni ime! „Kasvatan endale naist“ — kas pole sõnal puruloomulik kõla?

Ja tõesti, ta hakkas endale pruuti ja naist kasvatama. Salaja — ärarääkimata salaja. Mitte nii väga sellepärast, et ta inimeste naeru kartis. Aga asi oli talle nii kallis, nii õrn, et ta seda kadedusega nagu mõnd pühadust iga silma eest peitis. Ka tütarlapse enda eest. Villemi sügav-kombeline loomus seadis isa ja armastaja vahele kindla piiri. Mitte sõna, mitte pilku enneaegselt! Ta loomulik õrnmeel andis talle jõudu ja kannatust oodata. Nagu aednik valvab kalli soojamaa-taime üle, nii pani Villem tütarlapse kasvatamist ja arenemist tuksuval südamel, aga visa kannatusega tähele. Ta maiustas end üksnes mõttega, et kord tuleb tund, mil see magus vili küpselt, oma täiel ilul, kui kallis kingitus talle osaks langeb...

Juuli täitis ta meelt ja mõtteid, elas ta sees ja ümber. Masinate mürinast kuulis ta tema häält, valgelt kan-

galt, mida ta raudsed teijed soetasid, arvas ta tema kuju nägevat. Igal riideküünral oli Juuli nägu vabrikumärgiks peal. Villem leidis seesuguse unistamise vahel olevat lapseliku, aga kui lõbus oli lapselik olla!

Selle lõbuga vabandas ta ennast ikka, kui ta midagi tegi, mis tema arvates „mehisusega“ hästi ei sobinud. Näiteks hakkas ta, kui Juuli oli viieteistkümne aasta-seks saanud, oma habet kärpima. Laskis ka sagedamini juukseid pügada. Järgmisel aastal ajas ta habeme hoopis maha. Ühtlasi püüdis ta oma pühapäevariiete eest paremini hoolt kanda kui iialgi enne. Ja kui ta siis märkas, et Juuli neid muutusi tähele pani ning kord naeratades tähendas, djadja olevat ju lausa „noorsandaks“ läinud, siis tuksus ta süda edevast rõõmust valjusti... See oli kahtlemata lapselik, vähemalt poisilik, aga — lõbus! Noorsandaks nimetas ta teda, ja mitte just pilgates! Selle ühe sõnaga oli öeldud, et Juuli pidas teda nii... kaunis nooreks ja meeldivaks meheks. Oo, niisuguse hinnanguga võis rahul olla...

Villem ei näinud oma kauni unenäo täidminekul üldse mitte suuremaid takistusi ees olevat, ka mitte Juuli ja tema vanuse vahe poolest. Kui neiu tuli leerist, oli peiu kui kolmekümnekuue-aastane mees veel kõige priskemas eas. Vanadel naistel polnud siis tõesti mitte asja kirikus näpuga selle paari poole näidata. Ning peale selle — kas ei olnud Villem mees, kellega iga neiu võis leppida! Näolt ja kujult mitte pahem kui tuhat teist, võis ta pealegi kaalule panna kamalutäie häid omadusi, mida tuhandel teisel vahest mitte ei olnud. Ta oli kaine, hoidlik, hea südamega, ärksa vaimega. Ja kas ei tundnud just Juuli teda ja ta voorusi läbi ja läbi? Kas ei ilmutanud ta tema vastu suurimat lugupidamist ja piirita usaldust, rääkimata sellest kustumata tänutundest, mis teda ta heategija vastu täitis?

Kui kaks inimest teineteist nii hästi tunnevad ning mõistavad ja nii kaua kõige ilusamini on kokku leppinud, siis peab sellest ometi õnnelik abielu saama! Sellele otsusele jõudis Villem ikka, kui ta oma asja üle aru pidas, ja kui mõistlik mees tegi ta seda sagedasti.

Juuli lapseliku armastuse vastu tema naiselikku armastust võita, seda ei pidanud Villem raskeks. Kui ta kord oma tõsiste tundmuste ja soovidega avalikult tema ette astus, siis pidi ka loomulik vastuarmastus tärkama. Selle eest lubas ta hoolt kanda, ja kui vaja, visalt võidelda. Ja et Juuli süda vaba oleks ja vabaks jääks, seeüles valvas ta mõnda aega kadeda murega.

Juba siis, kui tütarlaps oli vaevalt neljateistkümne aastane, tundis Luik tema pärast ühe inimese kohta salatuska, mille vastu ta asjata võitles. See inimene oli Hindrek Sepp. Hindrek Sepp oma kräsupeaga ja lõõtspilliga. Hindrek Sepp, Villemi üüriline ja hea sõber. Juulil ja temal — neil oli teineteisega ikka midagi tegemist. Kui nad kahekesi koos olid, siis oli ümbrus täis elu. Nad otsisid teineteise seltsi ja tundsid nähtavasti puudust, kui nad teineteise seltsis ei olnud. Nende vastastikune olek ei küündinud küll kunagi lubatud piiridest ega lapselikust sõprusest üle, siiski hakkas salajane okas Villemi põues torkima. Juba küpses ta erutatud meeles kavatsus, millest ta pärast nii tihti häbi tundis: ta tahtis sõpra tütarlapse lähedalt seeläbi kaugemale toimetada, et ta temale korteri üles ütleb. Õnneks ei olnud aga seda tarvis. Hindrek nimelt sattus vabrikus oma meistriga, ühe äkilise inglasega, riidu, mille tagajärjeks oli, et ta teenistuse ja seega senise korteri kaotas. Varsti leidis ta kalevivabrikus uue koha ja asus ka sealpoolsele kaldale elama. Nüüd

oli siis jõgi mühava kosega sõprade vahel. Hindrek leidis teist seltsi ja käis ainult veel pühapäeviti õde ja endisi kaaselanikke vaatamas.

Aga veel palju mõjuvamad asjad vaigistasid Villemit paaril viimasel aastal Juuli ja Hindreku sõpruse pärast.

Hindrek sattus oma kerge, lõbumaia loomuse, oma nooruse ning halbade sõprade tõttu ikka enam elu sisse, mis ta paremast seltskonnast ja seega ka viisakamaist, puhtamaist tütarlastest eemaldas. Ta vajus ikka sügavamale vabrikulinna porisse, nautis lompides lõbu ning kaotas aegamööda silmast iga tahedama kalda. Ta jõi tugevasti, võttis osa kahtlastest lõbudest, inetutest kaklustest ja pidas sõprust halvanimeliste naistega. Sel kombel ei teinud ta ennast ega enda seltsi Juuli-taolistele tütarlastele tõesti mitte ihaldatavaks. Ta elas meelte märatsevas tuhinas, kus tal mahti ega õiget märkamist ei olnud tõsisemate ja puhtamate südameasjadega tegemist teha, veel vähem kosjamõtteid mõlgutada.

Villem kahetses teda õiglasest südamest. Enda tungil ja Anne härdal palvel püüdis ta Hindrekut enam kui üks kord meelepööramisele manitseda. Ja siiski — kui omakasupüüdlik on armastav süda! —, siiski tundis ta iseäralikku kergendust, teades sõpra nii kaugel Juuli õhuringist.

Veel kord pärast Hindreku korterivahetust tundis Luik urgitsevat kahtlust rinnas.

Uhel talvisel pühapäeva-õhtul, kui ta väljast tulles koju saabus, kuulis ta selle korteri pool-avatud ukse tagant, kus Ann Sepp oli kaasüüriliseks, ärevaid hääli. Need olid Anne ja Juuli omad.

„Hindrek, vend, jumala pärast, mis sul on?“ hüüdis esimene nagu surmahirmus.

Tume, arusaamatu korin sai talle vastuseks. Siis korraga kajas üdist läbitungiv kiljatus, ja see tuli Juuli suust.

„Ta sureb, püha taevas, ta sureb!“ kisendas tütarlaps niisugusel hingaahastusel, et Villemil süda tuksumast peatus.

Viimane astus sisse. Lambikese tuhmil helgil nägi ta kolme inimest mustava kuhjana põrandal koos olevat. Mõlemad naisterahvad põlvitasid; nende vahel maas lamas poolseliti, otsekui praegu nende käte vahele langenud, üks meesterahvas — Hindrek Sepp. Ule põranda käis tire suuri veretilku.

„Mis siin on? Mis Hindrekul viga?“

„Ta on haavatud — ta sureb!“ nuuksus Juuli, ja Villemile jäi meelde tütarlapse kivine nägu, ta tardunud vaade — ta ise oli siin surija... Ligemale astudes nägi Luik, kuidas Juuli noormehe verist pead oma rinnale peitis ja kuidas ta lõdisevad käed haava püüdsid katta, millest läbi juuste nõrgus verd.

„Appi, djadja, appi!“ ägasid ta sinised huuled nagu sonides.

Ann jooksis külma vee järele. Paari minuti pärast oli noormees jälle jalul, see tähendab, ta ei jõudnud küll hästi jalul seista, sest ta oli — joobnud, aga vähemalt elus ta oli.

Tema segasest jutust saadi nii palju aru, et ta läinud ühes Joaoru trahteris malmivabriku poistega tülli ja et need, kui ta Joale õe poole olnud tulemas, temale järele jooksnud ja talle kiviga pähe löönud. Teel oli ta nii rohkesti verd kaotanud, et ta õe kambris nõrkes.

Juuli hirm ja see kirjeldamatu rõõm, mis ta pilgust sööstis, kui Hindrek silmad jälle lahti lõi, jäid aga Villemile nagu krihvliga kirjutatult mällu. Alles pikem

aeg ja mõned vaigistavad nähtused jõudsid seda kirja sealt kustutada.

Viimasel paaril aastal, kui Juuli oli juba suureks, sihvakaks tüdrukuks sirgunud, viis Villem ta tihti avalikkudele lõbudele. Nad käisid kahekesi ja teistega koos, iseäranis Annega, kohalikkude eesti seltside pidudel, näitemängu- ja kõneõhtutel. Osalt tegi seda hea kasuisa selleks, et noorele neiule elunaudingut ja meelelahutust pakkuda ning tema tänu ära teenida, osalt ka, et tema tutvusi ja läbikäimist valvata. Sest inimesed, kes käisid seltsides, olid juba puhtamat liiki. Tooremad kihid hoidusid sealt eemale. Nende kilda ei tohtinud Juuli sattuda. Parem siis juba rahalist kulu kanda. Iseäranis meeldis Villemile ja ta kasvandikule karskusselts „Võitleja“ seal valitseva vagusa, mõistliku tooni pärast.

Ühel suvisel pühapäeval oli Luik terve perekonnaga, millest ka Ann Sepp ei puudunud, Paemurru metsas, linna ligikonnas, ühel rahvapidul.

Nägus puiestik kubises rahvast, eriti töölistest. Siin oli neid koos vist igast vabrikust: Joalt ja Joalast, kalevivabrikust ja linavabrikust, Sinovjevi saeveskist ja malmivabrikust. Pidul — ehk küll ühe eesti seltsi toimepanek — kuuldus eesti keele kõrval ka palju vene keelt ja isegi isurlaste kentsakat segamurret. Nooremate tööliste kirjud särgiesised, vene tüdrukute heledate värvidega seelikud, pearätid ja helmeread sulasid ühte eesti naiste helkjate, aga ühekarvaliste riietega ülikirjuks, vaheldusrikkaks värvipildiks. Villem, Juuli ja Ann, kelle ees kilgates Volli ja Miina jooksid, vaatasid puiestikus sündsä paiga järele ringi, kus võiks istet võtta, et kodust kaasatoodud suupistete kallale asuda. Nõnda jalutades silmasid nad ühe suure kase all salgakest poisse ja tüdruku, kes oma lõbusat

tuju väga lärmitseval kombel avaldasid. Laulujõrin ja naerulagin kajasid lõõtspilli kääksutamisega kokku. Õlle- ja viinaklaasid käisid ringi ning poiste näod tunnistasid, et nad seda niisket lõbu juba tublisti olid maitsnud.

Nende seas oli ka Hindrek Sepp.

Ta pidas kätt ühe tüdruku piha ümber, kelle edev naer kõigi teiste omast üle kostis. Lähenejaid nähes ja ära tundes tõusis ta püsti ning astus neile vastu. Ta tuikuv samm ja longus silmad ei jätnud ta sõpru ega õde ta oleku kohta kahevahele. Sepp teretas neid joobnud inimese lollakal naeratusel ja seltsis Juuli kõrvale. Tüdruk, kellest ta praegu oli lahkunud, hüüdis talle vene keeles mingi pilkava sõna järele.

Anne hea nägu oli kurb nagu sügisene taevas, aga ta ei lausunud musta ega valget. Hindrek püüdis pehmel keelel Juuliga naljatada ja poetas käsivarre sala- mahti ta kaenla alla. Neiu aga pörkas sedamaid tagasi.

„Mine ära!“ ütles ta käskival toonil.

„No noh, miks?“ naeris Hindrek.

„Sa oled joobnud, ja joobnuid ma ei salli.“

Juuli ütles seda nii kindlal ja lõikaval häälel ning ta näost paistis nii õiglane viha, et poiss tõesti taga- nema lõi.

„Noh, kui mitte, siis mitte!“ ütles ta naeruga, mis tahtis olla pilkav. „Kui mamsel nii uhkeks on läinud, siis leiame ka teisi.“

Ja ta tuigerdas endiste sõprade juurde tagasi.

Villem oli oma kasvandiku üle uhke. Aga mitte ainult ta isalikku uhkust ei kõditanud see väike juh- tumus — see andis Villemile ka magusat rahu süda- messe.

Kui aasta aasta järele mööda veeres, ilma et Villem Luik Annele oma tänuvõlga oleks hakanud tasuma ning oodatud sõna „tule mulle naiseks“ jäi ütlemata, hästitasid mõned kahjurõõmsad keeled „petetud vanatüdrukut“ ta luhtaläinud lootuste pärast; üldiselt sattus aga terve lugu ikka enam unustusse. Kasarmus vahetusid elanikud: vanad läksid, uued tulid, ning viimased ei teadnud asjast midagi.

Kas Annel kindlakujulisi lootusi kunagi oli olnud — kes seda teadis? Ta oli argse loomusega, vähese jutuga inimene, kelle sisemisse elusse tungida võõrastel pilkudel mahti ei olnud. Oma vastamata armastusele aga valmistas ta põue põhjas hauakese, mida ta tüdimata õrnusega ehtis ja mille künkale ta oma röömuta elu terve ärarääkimata leina kokku kandis. Sinna hauda mattis ta ka oma kadunud nooruse.

Oh seda tumma kaebamist, mis niisuguselt kalmult tõuseb! Oh seda kurba saatust olla vaene, jumetu, vananev töötüdruk, nagu pimedas kasvav taim pikkamisi närtsida ja surma poole kolletada! Sa elasid ja surid ja sind maeti. Sa elasid, ja sind ei näinud keegi; sa surid, ja sind ei leinanud keegi. Sind maeti, ja sinu kalmul kasvab umbrohi. Sa nägid, kuidas su süda kõrbeks põudnes, ning sul ei olnud küllalt pisaraid seda niisutada. Ja kõrbeks kuivas kogu su inimlik ja naiselik elu, mille nautimiseks loodus sulle niisama

suured õigused on andnud nagu igale teisele. Mis sulle järele jäi, see oli töö — raske, tänamatu, ihu ja hinge surmav töö.

Ja töö — mille eest? Et seda kõrbe-elu elada, teda kui rõhuvat, äraheitmata koormat haua poole tassida!

Ann Sepp oli seitsmendat aastat vabrikus. Vabrik oli talle juba ammu oma ärimärgi näkku vajutanud. Kes tema peale vaatas, see teadis, kes ta oli. Ta palet kattis koltunud kahvatus, ta silmi ümbritsesid laiad, tumesinakad rõngad. Ta vaatest rääkis kaeblik tüdimus. Kui Ann end peeglist nägi, raputas ta kurva naeratusega pead ja ütles, et Villem Luik on mõistlik mees. Ta istus siis kambri pimedamasse nurka, ta väsimata käed kodusid sukka ja pisikesed, alandlikud piisad hakkasid ta parknaha-karva põse üle veerema.

Niisuguses olekus leidis tema ühel hommikul eest Juuli Saar. Ann istus üksinda toas. Abielupaar, kelle juures ta elas, oli läinud ühes lastega välja. Ann istus kitsa tumeda akna kõrval ja õmbles endale sitsjakki. Juuli astus nii ootamatult sisse, et tädi ke vaevalt oma pisaraid sai peita.

„Mis viga, tjotka? Nii kurb nägu!“ hüüdis noor tüdruk oma südamlikul viisil.

Ann otsis, kusjuures ta käega vargsi põske kuivatas, mingit ettekäänet seletuseks.

„Oh, eks sa tea isegi,“ vastas ta viimaks. „Hindrek teeb mulle muret ja südamevalu.“

„Kas on midagi paha juhtunud?“

„Eks seda juhtu nädalas paar korda. Pidi mind aitama vanemaid toita — küsi ta käest, kas ta on kuue aasta jooksul viit rubla maale saatnud! Iga palutska järel varitsen teist ja tikun kas või kõrtsis ta kallale — ikka needsamad vabandused: siia maksta, sinna maksta, — tuleval korral aga tõesti, — jumala eest, õeke, tuleva

palutska annan tervelt sinu kätte! — Nõnda on sajad palutskad mööda läinud; posti peale viin nuttes oma paar rublakest üksi, ilma et saaksin enesele õiget riidet selga... Aga, jumal hoidku, seda ma ei kurda ega kahetse. Mis minusugusel vajagi. Hea, kui nälga ei sure ega lageda taeva alla ei jää. Aga vanemate pärast on mul hale meel, kes arvavad, et neil linnas viks poeg on, kes neid toidab, sest mu süda ei kannata neile õigust kirjutada; ütlen ikka, et Hindrek saatis, Hindrek andis. Neil olid ju nii suured lootused selle poja peale — mine siis ja kisu neil süda lõhki! Ja hale meel on mul poisist enesest, kõige rohkem just temast enesest. Mis peab sellest välja tulema! Mis temast viimaks saab? Mu süda nutab iga kord, kui selle peale hakkana mõtlema."

Juuli oli võtnud sõbranna vastas istet. Ta sügavmurelik vaade näitas, et ta võttis Anne hädast mõistva südamega osa.

"Kas siis mingit nõu ei ole leida, kuidas teda võiks parandada?" küsis ta, ning varjatud hirm värises tal häälest. „Anna talle ometi nõu, palu teda, et ta astuks „Võitlejasse“ liikmeks; seal olla ju mõnigi mees, kes on joomise maha jätnud."

"Kas ma seda pole teinud!" naeratas Ann kurvalt. „Ta lööb käega ja ütleb, ega ta laps olla, kes ennast karistuseks laseb nurka seisma panna; ta võivad joomise muidugi maha jätta, kui seda just tarvis on. Karskusseltsis olla tal igav. Ta ei nägevat seal mehi, vaid vanu naisi."

"Aga Hindrek on ju muidu nii järeleandlik —"

"Jah, päev pärast prassimist, oma pohmeluses, ja kui ta minult peaparanduseks raha nurub," vastab Ann mõrult. „Kui mitu korda ei ole ta mulle juba oma püha sõna andnud joomist jätta, „Võitlejassegi“ lubas juba

kord sisse astuda — tühi kõik! Ta vanded ei kesta kauemini kui ta peavalu.“

„Ja ometi peaksime mingit abi leidma!“ hüüdis Juuli ja lõi käed risti.

„Peaksime? Sa tahaksid mulle siis appi tulla? Oh, kulla, pai laps, ma arvan, sa võiksid teda ja mind palju aidata, kui aga tahaksid!“

„Mina?“

„Just sina! Sa tead ju, kui väga Hindrek sinust lugu peab . . .“

„Seda ma ei tea, aga — mis sellest?“

„Vaata, Juulikene,“ — ja Ann laskis töö rüppe vajuda ning pööras oma täie näo poolpaluvalt, poolkahtlevalt noore tüdruku poole — „ma tean üht nõu, mis mu venna võiks päästa. Ta peaks naise võtma. Kui ta saaks hea, tubli naise, keda ta armastab ja austab, siis võiks ehk kõik veel muutuda —“

„Seda arvan minagi,“ tähendas Juuli veidi takistatud sõnal vahele; „miks ta seda siis ei tee?“

„Sellest olin temaga hiljuti jutus,“ rääkis Ann elavalt edasi. „Ma palusin teda otse, et ta hakkaks naisevõtmise peale mõtlema. Tema aga kohmas: Keda sa tead võtta! Tüdrukuid küllalt, aga sündsat pole veel leidnud. Jah, kui ma sihukese saaksin nagu Juuli Saar!“

„Kosi ta siis!“ ütlesin mina.

„Ega ta mind ei taha,“ vastas tema.

„Miks sa seda arvad?“

„Ta leiab paremaidki.“

„Ise tegi nii nukra näo, et mullegi tuli hale meel peale. — Aga eks tal ole õigus. Sina, niisugune noor, puhas õis, niisugune ilus ja tark tütarlaps —“

Juuli palet kattis isevärki tähniline puna. Ta pruunid silmad püsisid nagu imeval põnevusel vanapiiga suu küljes.

„Ja siis?“ küsis ta.

„Siis? Noh, sellega oli meie jutt otsas.“

„Miks?“

„Sa küsid: miks?“ Ann hakkas neiu kätest kinni ja vaatas talle sügavasti silma. „Kas võtaksid siis mu venna vastu, kui ta sulle kosja tuleks?“

„Miks mitte, kui ta enne viksiks meheks saaks!“

Anne suunurgad hakkasid imelikult tuksuma. Ta tahtis rääkida, aga ei leidnud niipea sõnu. Selle asemel silitas ta ainult Juuli pehmeid juukseid, ta põske, ta kaela ja õlga.

„Juuli, kui sa mu venda aitaksid parandada, kui sa temast teeksid mehe, viksi mehe, kui sa — kui sa —“ ta võitles nii kaua pisarate vastu, kuni need ta hääle lämmatasid.

„Ma tahan katsuda,“ ütles Juuli lihtsalt; ta näolt oli nüüd plekiline puna kadunud, ta oli peaaegu läbipaistvalt kahvatu.

„Katsu, Juuli, katsu! Ma tean, et sul on meelevalda tema üle; ma näen, et ta sind kardab, ja ta kardab sind, sest et ta sind austab. Ma usun, et ta sinu sõna kuulab... Ma tahan talle kohe teada anda, missuguse magusa sõna sa mulle ütlesid...“

Inimene näeb enamasti, mida ta näha tahab. See pärast jääbki tal nii palju asju kahe silma vahele, tihti asju, mis on käegakatsutavad. Villem, Juuli, Ann — kõik kolm olid ühes asjas puuduliku nägemisega. Ja see oli ometi nii tähtis ja silmatorkav asi: nende isekeskine hingeline vahekord, nende tundmuste vastastikune laad.

Aastate vältel ei märka Villem Anne südameolu enda suhtes, sest et ta seda märgata ei püüa; kõik, mis ta näeb, on Anne kuldne süda, ta truudus, ohvirõõmus sõprus, mida Villem sama rahaga püüab tasuda; ja kõik,

mida ta vahest oletab või aimab, on see, et Ann temale naiseks tuleks, kui ta seda sooviks, aga et ta läheks ka igale teisele sündsale mehele. Just nii, kuidas harilikult mehele minnakse, nagu harilikult naist võetakse. Juturaamatu-armastus on ju elus nii haruldane. Aga kuigi kellelgi niisugune luuleline armastus põues pakitseb, siis arvab ta ikka, et see on üksnes temale osaks saanud. Villem arvab maitsvat sõprust, aga ta sööb armastavat südant. Villem ei märka söötja valu, sest teda lahutab Annest vilu udu; Villem elab ainult omadele tundmustele, sellele magusale, uimastavale luulelisele armastusele, millega ta süda teisele neiule vastu lendab.

Ja Ann ei näe, kes see teine on, sest et ta seda näha ei soovi, sest et ta süda ikka veel salaja, endale teadmatult, loodab. Ka on ta loomult nii lihtlabane, nii vähe kurjatundlik ja kurjakartlik, et tal armukadeduse terane, alati uuriv ja otsiv pilk puudub. Villemi headust ja õrnust Juuli vastu peab ta lihtsalt isalikuks rahulolekuks eeskujuliku kasvandikuga. Ja seda arvamist jagab ta Juuli endaga.

Ka Juuli ei märka tõde. Ka tema silm on tumestunud. Ta ei märka tõde, sest et ta ei taha seda märgata, ja teiseks on ka temal küllalt tegemist iseene tunnetega, mis Villemist kaugemale kõrvale sihivad. Kõik, mis Villem talle head ja armast laseb osaks saada, kirjutab neiu täie südamerahuga kasuisaliku armastuse arvesse. Ta ei mõista tema sõnu, ei mõista tema pilke, või õigemini: ta mõistab kõiki teisiti.

Mingi segav ega takistav tundmus ei täitnud see-pärast Anne südant, kui ta nõuks võttis vennale Juuli „magusa sõna“ sedamaid kätte viia. Sest Juuli oli ju prii. Ja priiks pidas teda ka Hindrek. See oli juba liiga kaua Villemi ligikonnast eemal, kui et tal mahti oleks

olnud midagi tähele panna, mis selle arvamisega mitte ei oleks sobinud.

Ta ilmub kui päästja ingel, mõtles Ann Juulist, kui ta rõõmsalt tuksuval südamel venna poole teele läks.

Sügisene hommik oli vilu, aga selge. Päike kodus säravat võrku puude ja põõsaste kümnekarvaliste lehtmundrite ümber, ta pani päratute kasarmute ja vabrikuhoonete tumedad aknad kullaselt loitma ning muutis Narva jõe vahutavad vood sulahõbedaks. Kõikjal valitses priipäevane rõõmus elu. Tänavad ja platsid kasarmute vahel ning linna poole minev suur lai tee olid seisjaid, tulijaid ja minejaid täis.

Jõudes majade vahelt maanteele, vaatles Ann pealiskaudse uudishimuga nelja uut hiigelkasarmut, mis vasakut kätt tee ääres seisid, kaks ja kaks kõrvuti, oma punavate telliskivimüüridega ja kolmekordsete aknaridadega uhkelt päikesehelgil kumades. Kui Ann Joale tuli, oli seal ainult kaks kahekordset kasarmuhoonet; aga vabriku kiire suurenemise ja tööraha rohkenumisega ehitati neile varsti kolmandad korrad peale ja kaks uut maja juurde. Iga hoone varjas jälle sajakaupa perekondi, tuhandekaupa üksikuid hingesid. Need olid uued, kubisevad linnupuud, vundamendist katusealuseni täis virku töomesilasi.

Ann oli neid kasarmuid ka seestpoolt näinud. Kojad ja korterid olid siin nägusamad ja avaramad, õhu ja valguse poolest lähedamad kui vanades kasarmutes, aga üürihindadelt ka kallimad. Siin ei olnud enam neid koletuid kooke tervete majakordade jaoks, ka mitte neid väiksemaidki ühiskooke viie ja kuue kambri jaoks, nagu olid neis vanemates kasarmutes paremat kätt, vaid siin seisis igas korteris ahjusuu väikese keedukohaga toas. Muudkui igaühele ei antud neis kasarmutes korterit; siia pääsesid elama enamasti töö-

lised, kes olid kümme ja rohkem aastaid järjest teenistuses olnud. Teistes kasarmutes sai neile veidi kergendatud üürihind osaks.

Kui Ann oli raudtee ülekäigule jõudnud, hakkasid Joaorus kirikute kellad helisema. Nende väriseval kuminal oli Anne hårda südame kohta alati suur mõju. Lähen enne kirikusse ja palun jumalat, et ta mu nõu korda saadaks, mõtles ta. Kiirendatud käigul astus ta siis Joaoru Suurt uulitsat mööda edasi, et varsti paremat kätt laia põikuulitsasse käänata, mis Aleksandri kiriku juurde viis. Kaks suurt nägusat pühakoda, üks kreeka õigeusulistele, teine luteri kogudusele, seisid siin otseses sihis vastastikku, teine teises tänavaotsas. Mõlema rasked võimsad kogud ujusid praegu heledas päikesepaistes — üks punades, teine valendades. Vene kiriku paljunurgelisi, vägevaid telliskivimüüre kroonis halli katusega suur ümarik kumm särava kuldristiga; teisel pool tõstis protestandi kirik, valkjast paekivist ehitatud, oma jämedat torni ja kandilist kummi sinavasse õhku. Ann oli Narva jõudes esimest korda elus näinud nii toredaid pühakodasid. Iseäranis peletas ta silmi vene kiriku seespidine ilu ning toredus, kui Ann kord lihavõtte-õöl teistega seal oli käinud. Nii palju värvidest siretavaid pilte ei olnud ta veel kunagi koos näinud. Luteri kiriku sisemine ruum seevastu oli ilma hiilgavate värvideta, ta seinad valged ja paljad; aga ta äratas Anne imestust just oma lihtsa ja siiski nii pühaliku suuruse ning selle kumava valgusega, mis ülalt laest, läbi kummi klaasruutude, ning suurte akende kaudu sisse voolas.

Need kirikud oli Joa vabrik omal kulul asutanud; mõlemad kokku maksid tal miljoni rubla ümber. Aga mida tähendas üks miljon Joa vabriku päratu rikkuse kohta! Anne vaene pea läks kirjuks, kui ta kõike seda

loendama hakkas, mida see määratu tööstusasutis enda omanduseks nimetas! Eks seal olnud suure mõisa võrra krunti ja terve linn peal! Kolm põhjatut tööpaleed ilm- lugemata masinatega, terve alevik ilmatuid tööliste- kasarmuid, direktorite toredad lossid, kirju räga amet- likke hooneid ja ametnikkude elumaju, haigemajad, koolimajad, pagariärid, poed, vee-, gaasi- ja elektri- värgid, lõbumajad direktoritele, meistritele ja ametnik- kudele, saunad, aiad, puiestikud! . . . Missugune ilmatu kullajärv oli siia Narva jõe kaldale tekkinud ja kui- das see aasta-aastalt ikka laiemaks ja sügavamaks paisus!

Ann astus kirikusse, kus jutlus oli praegu alanud. Ta kuulatas natuke aega, palvetas siis tummalt venna ja Juuli eest ning puges varsti ühest kõrvalisemast uksest välja, et aegsamini kalevivabrikusse jõuda. Ta kartis, et Hindrek, vaba päeva tarvitades, võiks välja minna.

Ann sammus vaksali eest mööda, raudsilla poole, mis üle mühava Narva jõe viib. Raudteeroobaste alt, silla alumise raudvärgi seest, käis laudadest pandud jalg- tee, mida jalakäijad võisid tarvitada. Nagu tohutu pikast raudsest puurist kõnnib siin inimene läbi, kuna üle pea müriseb mõni raudteerong ja ali sügavuses vahutab äreva vooluga lai jõgi.

Kui Ann silla raudvõrede vahelt oli välja jõudnud, hakkas ta jõe kõrget kallast mööda kalevivabriku poole tõttama. Paar korda jäi ta seisatama, et huvitavat pilti, mis ta ümber avanes, lähemalt silmitseda. Sealt põhja pool paistis kõrgelt kingult silma Narva linn oma valgete kivihoonete ja punaste telliskivikatustega, oma vanade vallide, hallide kindlusemüüride ja torni- dega. Tema vastas, jõe idapoolsel kaldal, tõusid veepin- nalt kõrge, järsu valliga, laias nelinurgas, vana Ivan-

gorodi kindluse müürid jämedate nurgatornidega ja väikeste suurtüki-aukudega. Veristest mälestustest jutustavad mõlemad kindlused, niihästi rootslaste Narva kui ka venelaste Jaanilinn; kohutavad lahingud on neil kantsidel möllanud, verd on nende müüridelt ojadena voolanud, ja jõgi nende vahel kandis tihti punaseid laineid alla mere poole.

Teistmoodi kindlused, teistmoodi kantsid ja müürid paistsid Annele lõuna poolt vastu, sealt küljest, kuhu ta tõttas. Need kindlused ja kantsid ei olnud varemetes, ei kõdunenud tühjalt ega mahajäetult vihma, lume ja päikese käes, vaid neis kihises elu. Lahingud, mida neis löödi, olid töölahingud; punase vere asemel jooksis seal valge higi. Kolm hiigelvabrikut tungisid seal oma eluallika, Narva kose ümber kokku ning tõstsid vägevalt ja uhkelt oma sopilisi ja sakilisi kiviturje.

Siit vaadates näis, nagu sulaksid need kolm vabrikut eneste ümber olevate alevitega kokku suureks nägusaks linnaks. See linn algas jõe läänepoolsel kaldal Joa pikkade tumepruunide kasarmutega ja punase pumbatorniga, millele järgnesid kõik muud hooned lühikeses kaares ning mille tagant paistis Joala vabrikuhoone punane mürakas. Joa suur sild, selle otsast tõusev vabriku hall hiigel-peahoone oma neljakandiliste nurgatornidega, tema kõrval olev väiksem töömaja, ja siis teisel kaldal, nende vastas, kalevi- ja temaga ühteliitunud linavabrik oma valkja hoonetärägaga ja pikkade kollakate sigarikujuliste korstnatega — kõik see paistis Annele päikese loitval valgusel silma suurejoonelise maalina. Vabrikute vahelt põgeneval iilil voolav jõgi, mille kosk pani vahutama ja kivirüngastega täidetud põhi keema ning keerlema, täiendas hämmastavat vaatepilti. Annele tuli meelde kuuldud lugu, kuidas see suur vabrikusild, mille alt

vägev jõgi vahust valendades välja mühas, kord sadade tööliste all olevat murdunud ja nendega alla mässavaisse voogudesse langenud, kus paljud lühikese meeleheitliku võitluse järel haleda otsa leidnud. Sest õnnetusest saadik ei lastud töölisi enam ühel ning samal hetkel lõunale ega õhtule, vaid lühikeste vahede järel jaokaupa, nii et üleminejate murd sillal korraga enam liiga suureks ei paisunud. Ja Annele tuli kõndides veel meelde see isevärki ja tore nähtus, mida Joa vabrik pimedal õhtul pakkus, kui ta sajad ja tuhanded aknad olid heledasti valgustatud. Seda ühel priipäeva-õhtul esimest korda nähes oli Ann imestusest pärani silmil seisma jäänud. Nagu mõni nõiutud imeloss muinasjutust seisis ta ees. Terve päratu hoone säras ja kiirgas mustavas õhtus, otsekui oleks temas keset ilutulede merd suurt vürstlikku rõõmupidu pühitsetud. Kuid ei, seal tehti ainult tööd, igapäevast tööd harilikul valgustusel; seal polnud kellelgi piduriiet seljas ega pidutuju peas; seal taltsutati raudseid töömurdjaid ja oodati väsinud liikmetele õhtust puhkerahu.

Varsti jõudis Ann pärnaridadega ilustatud laia teed mööda kalevivabriku ümbrusse. Jälle nägus perekas linnake, nagu Joagi, ja sellest puiestikkude ning aedade poolest veel ilusamgi, kuigi hooned olid väiksemad ja enam mõisa moodi, tänavad ning jalgteed kitsad ja kõverad. Korralikkus ja puhtus valitsesid aga kõikjal. Lust oli kõndida neil siledail, hästi prügitatud teil, hoolega hoitud puude ja põõsaste ning korralikult ehitatud hoonete vahel. Anne meelest oli, nagu näeks ta siin kahvatanud ja kolletanud nägusid vähem kui Joal; nii mõnigi priske, punapõseline tüdruk või noorik tuli talle kasarmute vahel vastu või istus siin ja seal ukse-esisel või aknal. Suurem osa neist kandis vene laadi riideid, ja Ann teadis ka, et kalevivabriku tööliste

seas oli kaugelt rohkem venelasi kui Joal. Kas vahest vene ihu vabrikuõhu närtsitavale mõjule visamini vastu pani? Või oli villaõhk tervisele vähem kahjulik kui puuvilla peenike salatolm? Ilma küsimustes selgusele jõudmata tõttas Ann selle kasarmu poole, milles elas ta vend.

Ann tundis teed: ta oli juba sagedasti venna juures käinud. Ta astus kaunis suurde ühekordsesse puust kasarmusse ja seisis varsti avaras saalitaolises eluruumis, mis oli täidetud reastikku seisvate sängidega seinast seinani, nii et ainult ruumi keskele laiem vahe läbikäimiseks jäi. Sängide peatsi kõrval seisis enamasti väike laud, kapike, tool või järg. Ruumi lage toetasid mõned voodite vahel seisvad postid. Suur tuba oli kaunis valge ja lae kõrguse tõttu õhurikas. Elanikkude arv võis ses toas, sängide hulga järgi arvata, olla paarikümne ümber. Siin poissmeeste- ehk artli-kasarmus, nagu seda harilikult nimetati, elas ka Hindrek Sepp. Kuna vallalised töölised suuremate osakondade kaupa ühisel ruumis elasid, jagunesid nad isekeskis veel mitmesse osakonda ehk „artlisse“ oma igapäevase peatoiduse poolest: neil oli suurema või väiksema salga kohta ühine keetja — kutsenimega „matka“ —, kes valmistas toidud, kuna toiduainete sisseostmise eest muretses ja need matkale välja andis „staarosta“ ning raamatupidamist toimetas „kirjutaja“, kes ostetud ja äratarvitatud söögikaubad üles tähendas ning kulud kord kuus artli üksikute liikmete vahel võrdselt ära jaotas. Ulalpidamine artlis tuli iga liikme kohta umbes viis kuni seitse rubla maksma. Artli kolm „ametnikku“ said ühisest kassast palga — matka enamasti kuus kuni seitse rubla, staarosta ühe ja kirjutaja poolteist rubla. Siit majast, kus Hindrek elas, käisid artlid teises kasarmus söömas. Säherduses „staloovajas“ ehk söögi-

toas võtsid siis artlid, millel oma viis- kuni kuuskümmend liiget võis olla, iga päev kolm korda koos leiba. Peale iseseisvate artlite oli aga veel suurem kogu töölisi, kes vabriku leivas seisid, nende seas enamasti nooremad poisid ja tüdrukud. Ülalpidamine „vabrikuartlis“ oli paari rubla võrra odavam.

Ann Sepp laskis pilgu otsides suurest ruumist läbi ja üle pikkade sängiridade lennata, aga Hindrekut ei puutunud talle silma. Venna säng oli tühi, toolil magas suur valge kass ja lauake peatsis oli koristamata. Hindreku aseme kõrval olevas voodis aga pikutas üks noormees, keda Ann kui venna head sõpra tundis, kuna paar teist tema naabritest oma sängidel või järgidel lugedes või lobisedes istus. Kasarmus valitses priipäevane lõbus ja mõnus tuju.

„Kas Hindrekut kodus ei ole?“ küsis Ann, kui ta veidi häbelikult oli ligemale astunud.

Poiss, kes sängis selitas, jäi sinna rahulikult paigale ning vahtis külalisele julge, ebaviisaka pilguga vastu. Tal oli suur lihav nägu, pisikesed valgeripsmelised silmad ja paksud, toored huuled.

„Millal tema-mees kodu on!“ urises teine poolnilbel naeratusel.

„Kuhu ta siis läks?“ päris Ann nukralt.

„Kuhu ta läks — v ä l j a läks! Kas naistel vaja teada, kus mehed käivad.“

„Aga ma tahtsin temaga kokku saada — väga tarviliku asja pärast,“ ütles Ann. „Kas teie, Kodar, siis mulle ei võiks ütelda, kuhu ta läks ja millal ta võiks koju tulla?“

Noormees vahtis oma pilusilmadega tüdruku otsa ja irvitas ainult.

„Kuhu ta läks,“ võttis nüüd sõna keegi, kes teise voodi serval istus; see oli pikk, kõhn, punaka peaga

poiss, kelle laia suu ümber alati mürgine pilkejoon tuksus, kuna ta nägu külmaks ja tõsiseks jäi. „Kuhu ta läks — pead parandama läks!“

„Kas ta siis eile õhtu jälle —?“ Ann ei lõpetanud oma kurba küsimust.

„Muidugi jälle,“ ütles punaka peaga kõõlus. „Tal oli eile õhtu niisugune prussakas peas, et hakkas sängi alt väikseid kuradikesi püüdma.“

„Sul enesel vahest vähem?“ naeris paks poiss, käed ristis nudiks põetud pea all.

„Noh, kui me seda hakkaksime taga ajama,“ kostis punapea, „siis oli keegi Kodara-näoline poiss eile õhtu nii õnnis, et hakkas karaultsikuga prantsuse keelt rääkima.“

Umberringi naerdi lamedalt.

„Ehk võite mulle ütelda, kuhu — kuhu kõrtsi mu vend läks?“ päris Ann paluval häälel.

„Kuhu mujale, kui oma kalli Muska-mamma juurde,“ vastas see, kelle nalja üle praegu oli naerdud.

Ann vaatas nõutult ringi. „Muska-mamma — kes see on?“

Jälle hirnuti nii, et Ann läks näost tulipunaseks ja oma kohmetuses ei teadnud, kuhu vaadata või mida ütelda.

„Mis? Sa ei tunne veel Muska-mammat ja tahad Sepa õde olla!“ hüüdis Kristjan Kodar. „Ma tahan sulle siis ütelda, kes on Muska-mamma: sinu tulevane vennanaine, kui sul midagi tema vastu ei ole.“

Nüüd astus keegi tõsise, viisaka olekuga tööline vahele.

„Jätke oma lori, poisid,“ ütles ta pahaselt. „Te näete ometi, et võõras naisterahvas teie ees seisab!“ Ja Anne poole pöördudes lisas ta vaigistavalt ja nagu trööstides juurde: „Sepp tuleb muidugi lõunaks koju —

ehk käite natuke väljas ja ootate teda. Ega te nende vorstide käest siin õiget sõna ei kuule."

Ka paar vene töölist lähenesid külalisele sõbralikult ja teine neist ütles kanges murdes, kuid arusaadavail sõnul, et Sepp olevat lubanud lõunaks koju tulla.

Ann tegi, kuidas nõu oli antud, ja sammus kasarmust välja, et vabriku ümbruses paar tundi aega viita. Ta kõndis vabrikuhoone otsast mööda jõe kaldale ja hakkas suurele mässavale kosele, mida siit kõige lähemalt võis näha, oma muret ja kurbust kaebama. Laial, vägeval rinnal tõttasid jõe rohekad vood kaljutrepi poole, et siit lähemal pilgul kobrutava piimana, pildudes valgeid aurupilvi sinava taeva poole, mürisedes ja keedes alla kuristikku paiskuda. Mõlemast kaldast, nii Joa kui ka kalevivabriku poolt, saatsid siin veel turbiinide vesiväravad oma vahutavad vood jõkke, nii et nende ja suure kose mürin alaliseks vägevaks looduselauluks kokku liitus. Rohkem kui üks kord oli Ann Sepp venna pool käies siin seisnud, mässavat vetemängu argsel aukartusel imestanud, aurupilvedele mõttes järele vahtinud ja kose ühetoonilise kohinaga oma valutavat südant püüdnud tuimenema suitutada.

Kes on see sõimunimega naisterahvas, kellest nad nii pilkavalt rääkisid, ja mis on Hindrekul temaga tegemist? See küsimus kipitses tal nüüd ühtelugu põues. Hindreku meelegergus laskis ju kõiksugu paha karta. Ann tegi otsuseks ta kohe valjule pihtimisele võtta. Küll tuli talle ühtlasi meelde, et kas ei oleks parem kellegi muu käest juba ennemini seletust nõutada, sest Hindrek oli mees halbu asju salgama; Ann mõtles selle artli matka peale, mille liige Hindrek oli; naised näevad ja kuulevad palju, julgesti teadis siis matka ka sellest Muska-mammast midagi. Kuid Ann

jättis nõu katki; oma meeleõrnuses ei suutnud ta venna selja taga salakuulajat mängida, ning teiseks kartis ta, et asi, millel vahest suuremat tähtsust polnudki, just tema pärimise kaudu naerjate ja pilkajate suhu nagu kondiks saaks.

Ann ei leidnud paigal seistes enam rahu; ta võttis nõuks pikkamisi nende roheliste saarekeste poole jalutada, mis sealt eemalt, linavabriku tagant, oma puude ja põõsastega nii karskelt ja värskelt esile kerkisid. Ta sammus kalevivabriku eest ja siis linavabriku hoonetekogu vahelt läbi, küsis ühe värava juures seisvalt vahilt läbimineku luba ning jõudis varsti linavabriku taha kanali äärde, mille kallast mööda tee saarekeste poole edasi viis. Üpris ilus väike, roheliste kuplitega vene kirik vahtis eemalt puiestikuga kaetud kingult, kirju lehtmetsa vahelt, nagu rõõmsasti naeratades välja. Ann astus väikesest väravast sisse ja jalutas nägusaid, kruusaga prügitatud jalgteesid mööda toreda puiestiku sisse, kaunile kirikukesele lähemale. Puiestikus meelitasid igal pool korralikud aiapingid istumisele. Kingu ümbert jooksis mööda Narva jõgi oma harudega, mille vahelt puude ja põõsastega kaetud rohelised saarekesed päid tõstsid. Kirik ja ta laialine kena ümbrus olid kalevi- ja linavabriku endise omaniku, mitmekordse miljonäri parun Stieglitzi asutatud. Toredamat jalutuspaika, kui see kirikupuestik oli, polnud Ann Narva ümbrusest leidnud.

Jalutades ja istudes viitis ta paar tundi ära, et siis tuldud teed jälle tagasi minna. Hindreku artel oli kasarmus nr. 1 juba lõunal. Ann sammus suurest saali moodi ruumist, mida töölised „kuriitelnajaks“ nimetasid, läbi ja siis ühe vahekoja kaudu artlite kööki, et matkalt venna järele küsida. Köök oli suur, kuum ja rasvaste toidulõhnadega täidetud. Söögikeetjad saker-

dasid läbisegi. Ann lähenes kellelegi vanaldasele, mehesuurusele tugevale naisele, keda ta kui venna artli matkat juba tundis, ja küsis, kas Hindrek Sepp on tulnud sööma.

„Hindrek Sepp?“ kordas naine uriseva bassihäälega. „Ma usun, teda pole jällegi lauas; kuid ega see Sepast ime ole. Tal mehikesel on tihti va pohmelust põdeda ja siis pole tal söögiisu.“

„Aga teda polnud kasarmuski,“ tähendas Ann; „kas ehk teate, kus ta võiks olla, kui teda siin ka ei ole?“

Matka hakkas susiseva häälega naerma.

„Mul on palju kostilapsi, kust mina võin teada, kus nad kõik käivad!... Sepp saab vist ka väljast tihti-peale süüa — on ju väle poiss, kelle järele naised näppe lakuvad —, sest artli staloovajas on teda püha-päeviti harva näha.“

„Missugused head tuttavad peaksid tal siis väljas olema?“ püüdis Ann kunskoppi uurida. „Mind ta palju vaatamas ei käi.“

„Jah, võta seda kinni!“ vadistas matka edasi. „Poisid lorisevad isekeskis mõndagi oma tuttavatest ja armukestest — ühel siin kõrtsis või õllepoes linnuke, teisel seal; ühe nimi Muska-mamma, teise nimi Kringli-Kata — eks poissmeeste asja tea!... Minu on nende loba ammu juba ära tüüdanud, nii et enam asjagi ei tee... Aga vaatame siiski järele, ehk on Sepp ometi staloo-vajas.“

Ta sammus kõrvaloleva söögitoa poole, millest luskate klõbin ning sööjate vadin kostis, ja hüüdis oma jämeda komandohäälega uksest sisse:

„Kas Hindrek Sepp on tulnud? Ta õde ootab teda!“ Söögitoast tuli mitmehääleline „ei“ vastuseks.

„Siis ütelge talle, kui ta pärast peaks kodu olema, et ta täna minu juurde tuleks, aga tõesti,“ palus Ann.

„Jah, kui ta koju tuleb,“ naeris naine. „Aga täna on püha ja ma arvan, et ta liiga hilja tuleb.“

„Ütelge talle, et mul on tema jaoks väga häid sõnumeid. Ehk ta tuleb ikka koju, sest mõned tema kasarmus teadsid öelda, et ta lubanud lõunalegi tulla. Ma ootan väljas veel natuke aega ja siis lähen minema.“

Aga kõik ootamine jäi asjatuks: Seppa ei ilmunud. Raske südamega pöördus Ann koju tagasi, et siin edasi oodata. Mida hilisemaks õhtu venis, seda kasinamaks kahanes Anne lootus venda täna veel näha saada. Ja nõnda oligi: Hindrek ei tulnud.

Järgmine päev oli reede. Kas ta tuleks sel õhtul? Ehk on tal äripäeva-õhtul rohkemgi aega kui priipäevadel, mil teda meelitas kõrts. Kui kell sai pool üheksa läbi, tõmbas Ann suure räti ümber ja tõttas kalevivabriku poole. Võis ehk olla, et äripäevane tööväsimumus sundis venda koju jääma, ja nii võis Ann teda siit kätte saada. Aga ei. Ta tuli liiga hilja: Hindrek oli tänagi välja läinud. Ja temaga ühes ta paar lähemat sõpra, Kristjan Kodar ja Jüri Malk, seesama kõhn poiss, kes Hindrekust oli eile nii palju halba rääkinud. Paar vanemat töolist teatasid seda Annele ja matka ütles, et Sepp õe küllakutse ning heade sõnumite kohta ainult käega löönud. Eile tulnud ta hilja koju ja täna pannud varakult minema.

Vaesel Annel seisis pisarad silmas.

„Homme on laupäev,“ ütles ta ja hakkas artlimatka käest kallistades kinni, „olge nii lahke ja ütelge talle, et ta hommegi õhtu katsuks minu poole tulla. Ma lasen teda kõigest südamest paluda. Ei ma taha talle ainust paha sõna öelda, ei nutta ega teda noomida — ta võib üsna julge olla. Ja mul on talle tõesti midagi teada anda, mis talle suurt rõõmu teeb... Ütelge talle seda, pai emake, ütelge talle!“

Naine lubas seda meeleldi teha.

Aga laupäeva õhtul tabas Anne veel raskem löök. Kui kell ikka edasi nihkus, ilma et Hindrek uksest sisse oleks astunud, võttis neiu valutavas südames korraga nii raske ärevus maad, et ta kauemini ei suutnud oodata ega toas paigal olla. Ta pidi venda näha saama maksku mis maksab ja tulgu tal teda otsida kust tahes. Kell oli juba kümme, kui Ann kalevivabrikusse jõudis. Oma suureks rõõmuks kuulis ta vahimehelt, et Sepp olevat ometi kodus. Ilma karaultsiku pilkelist muhelust nägemata ruttas tüdruk kasarmusse ja otseteed venna sängi juurde.

Jah, Hindrek Sepp oli täna õhtul kodus, aga Annel ei olnud sellest mingit kasu. Noormees magas nii tinarasket viinaund, et ükski võim teda poleks suutnud äratada. Õel ei läinud korda hüüdes ja raputades teda niigi kaugele toibutada, et ta korraks oleks silmadki lahti löönud. Ainult paar korda urises ja ümises ta temale vastu. Tummal meeleheitel vaatas viimane selle eluta inimesehunniku peale maha. Teiste tööliste, iseäranis pooljoobnud Kodara ja Jüri Malga naer ja tõga peletasid Anne viimaks kasarmust välja.

Märjel silmil palus ta enne kojuminekut vahimeest vennale öelda, et ta vähemalt homsel pühapäevalgi Joale tuleks, või kui mitte, et ta siis pärast lõunat koju jääks; tema, Ann, tahtvat siis veel kord siia rännata.

Aga kes ka järgmisel päeval Anne härrast palvet ei täitnud, oli Hindrek Sepp.

Päev möödus, videvik jõudis kätte, vaene tüdruk vahtis kasarmu ukse ees, sest toas ei püsinud ta enam olla, kas või silmad pimedaks — venda ei tulnud kuskilt nähtavale. Kolmandat päeva seisis Ann Juuli pärast nagu nõelte otsas. Ta kartis neiu küsivaid pilke ja püüdis asjata end nende eest peita. Miks ei

tule Hindrek? Kus on Hindrek? Kas ta vahest tulla ei taha? Reede hommikul oli Ann ettevaatlikult märku andnud, et vend õhtul tuleb, ja kui mitte, siis laupäeva õhtul vististi. Ja kuna ta teda siis salaja oli käinud otsimas, kinnitas ta, kuigi ainult suud mööda, laupäeva lõuna veel kord, et Hindrek õhtul ilmuvat. Ja kui ka see teade oli valeks läinud, vabandas ta teda haigusega, millest Hindrek talle kellegagi sõna saatnud. Kõik jäi siis pühapäeva peale. Ja nüüd oli seegi päev jälle möödumas! Mida pidi Juuli temast mõtlema? Ja mida õnnetu Ann ise! Kus ta veetis oma õhtud ja mis võis sellest välja tulla, kui see kole elu ikka edasi kestis? Kas ei kõndinud Hindrek lahtiste silmadega hukatuse poole?

Ann surus mõlemad käed oma karjatava südame vastu, jooksis üles tuppa, võttis üleriided ning oli paari minuti pärast jälle teel kalevivabriku poole. Oh seda kurba teed, mida ta nii sagedasti läbi sügisese pimeduse oli pidanud vantsima! Ilm oli täna pealegi vihmane ja tuuline. Nagu kapa äärest kallati talle külma vett kaela ja torm ähvardas teda Narva kaldateelt jõkke pilduda. Aga edasi, ikka edasi — ehk on täna ometi parem õnn!

Korteris Hindrekut ei olnud, aga keegi teadis öelda, et ta olevat Kodara ja Mälgaga esimesse kasarmusse läinud, mille kuriitelnajas täna vist tantsitavat.

Tähendatud kasarm oli sama, mille staloovajad Hindrek oma artliga söömas käis; see oli suur ühekordne puuhoone, mille ühes otsas elas salkkond töömehi ja -poisikesi, teises otsas aga vallalisi vabrikunaisterahvaid ühises suures korteris koos. Hoone saalimoeline, ruumikas keskaik oli siis nõndanimeetatud suitsetamistoaks määratud ja siin pidasid nooremad töölised, enamasti venelased, talvekuude püha-

päevadel oma tantsupidusid. Artlite köögid ja söögi-
toad asetsesid nende ruumide taga, kuhu kitsapärane
vildak vahekoda viis.

Ann tõttas jalamaid kasarmusse nr. 1. Teade, et
vend seekord ometi „kodumail“ viibivat, kus temaga
võis kokku saada, täitis Anne rõhutud rinda uue
lootusega.

Neljanurgeline ruum, kuhu ta astus, võis suur olla
seitse kuni kaheksa sülda pikuti ja laiuti; seinad olid
alt mustad, pealt kollased, lage toetasid tugevad puu-
postid ja seinte ääres seisid pikad pingid. Lõõtspilli
hüürganine ja tantsumüra kostsid lähenejale juba
välja vastu. Suvepäevadel ja ilusatel ilmadel tantsiti
väljas kasarmu ees; tänane külm vihm aga oli asja
andnud talviseid tantsupidusid juba kuriitelnajas alus-
tada.

Kirju ja rõõmus elu kihises tolmas piduruumis.
Tihedad rongid vene poisse ja tüdrukuid, viimased
värviküllastes riietes ja ehetes, keerutasid ringiratast
üle põranda, saapakontsi põrutati vastu maad, rõõmu-
viled, lustihüüded laksusid lae poole. Vene rahva kii-
resti tuksuv, lapselik-elav iseloom tuli siin ülevoolav-
vas, taltsutamata tantsulustis võltsimata kujul esile.

Ka mõni noorem eesti tööline oli tantsijate seas.
Ann silmas esmalt Jüri Malka, kelle pikad peened
koivad veidi lõdvalt üle põranda lohisesid, siis lühi-
kest ja jämedat Kodarat, kes paksu, näost lõkendava,
higise vene tüdruku kõrval ähkides ringi keerutas.
Hindrekut otsis Anne murelik silm kaua asjata; vii-
maks ilmus ta, kaks tüdrukut käsivartes, välisest
uksest ja jalutas seina äärt mööda Anne poole, ilma
et ta teda oleks märganud. Lällutaval keelel oma daa-
midega jaunates ja naerdes sammus ta õest möödagi,
ilma teda tähele panemata.

„Hindrek!“ hüüdis viimane.

Ta ei kuulnud.

Ann astus talle järele ja peatas teda õlast, Noormees vaatas aeglaselt ümber ja kortsutas kulmu, kui ta nägi õde enese ees seisvat. Siis aga püüdis ta ükskõikselt naeratada, vabastas enda mõlemast tüdrukust ja astus Anne juurde.

Viimane märkas, et vend tänagi ei olnud kaine. Ta nägu kattis tume, higine alkoholipuna, ta silmad läikisid nagu palavikus ja ta liigutused avaldasid haiglast elavust. Tujult näis ta aga olevat kõige rõõmsam poiss taeva all.

„Kas tulid mind noomima või mitte, õeke, seda ütle mulle kohel!“ hüüdis ta ja asus Anne mõlemast õlast kinni. „Sest kui noomima tulid, siis ütlen kohe prassai ja panen putket.“

„Kas sa ei pidanud neil päevil minu juurde tulema?“ küsis Ann pehmelt, kuna ta pilk paludes ja ühtlasi kaevates noormehe nägu uuris.

„Jah, õige! Sa olla ju sõna saatnud või isegi siin käinud, aga vaata, õeke,“ — ja Hindrek püüdis tõsist ning tähtsat nägu teha, kuna ta kulmukarvad kõrgele tõstis — „mul on nii vähe aega, — töö on raske, — ja ma olen haiglane, — tee ka nii kaugel — — ühe sõnaga, ma ei saanud veel, aga ma tulen varsti, tõepoolest, ma tulen varsti, kui tahad.“

„Ära naljata, Hindrek,“ ütles Ann tagasihoidliku etteheitega, „mujal väljas käia on sul aega ja tervist küllalt, isegi tantsida võid, nagu näen, aga minu juurde —“

„No vaata, sa hakkadki noomima, ja taplema ka veel,“ hüüdis Hindrek taganedes, „ja mul peab veel himu olema sind vaatamas käia! Õigust öelda, just sellepärast ei tahagi ma sinu juures käia — ikka see

õrin ja virin, ikka see rahanorimine vanematele, nagu mina raha teeksin, nagu mina —“

Ta hakkas pahaseks saama, nagu see kergesti juhtus, kui ta viinastanud oli; seepärast võttis Ann vaigistades ta käest kinni.

„Hindrek, ära ole laps,“ ütles ta meelitades, „ma tõotan sulle, et ma sinuga täna ega iialgi enam ei taple ega su käest raha ei nõua. Mul olid hoopis teised asjad, miks ma sind kutsusin, ja ma kutsun sind praegugi: vend, hakka jälle meil käima, sind ootab seal õnn!“

„Õnn? Mis õnn?“

„Tule siia, ma tahan sulle kõik rääkida!“

Ta tõmbas venna lähema pingi juurde seina ääres, mis tühi oli, ja nad võtsid teineteise kõrval istet.

„Kuidas oleks,“ algas Ann õnnelikul naeratusel, mis ta heas südames hetkeks kõik valu ja kurbuse kinni kattis, „kuidas oleks, kui sa nüüd Juuli Saare naiseks võtaksid, sest ta ütles mulle, et ta sinule läheks.“

Hindrek vahtis laiul silmil õe otsa.

„Kuule, Ann, sa luiskad,“ ütles ta siis.

„Miks ma peaksin luiskama, Hindrek?“

„Noh, sul on minuga mõni salanõu — tahad mind meelitada —“

„Ära ole kentsakas! Usu mind, Juuli ütles seda; sa võid ju ta enese käest järele kuulata —“

„Juuli ütles seda, — Juuli ütles, ta tahtvat minule — minule — — Ann, kui see peaks tõsi olema! Taevas, kui see peaks tõsi olema!“

Noormees sattus nokastanud oleku tõttu niisugusse ärevusse, et tal pisarad silma tungisid. „Kas tead, Ann, kui Juuli mind tahaks, siis — siis saaksin ma kannapealt hoopis teiseks inimeseks!“

„Seda Juuli soovibki,“ sosistas Ann, silitades venna

kätt. „Oh seda õnne, Hindrek, kui sinust viks mees saaks! Kuidas tahaksin ma jumalat tänada!... Aga nüüd kuula, kuda see kõik tuli ja mis Juuli mulle salaja ilmutas...“

Ann hakkas sosistades jutustama. Ta mõistis oma sõnu hästi valida ja seada, lisis mõnda juurde ja ilustas kõike ning kallast terve loo üle oma hellast südamest nii palju armuhelki, et mõju pealtkuulajasse tõesti sügav pidi olema.

Oligi seda. Aga Hindrek avaldas oma õnnetundmust veidi ootamata kombel. Kuna tal praegu veel peaaegu liigutusepisarad olid silmas seisnud, kargas ta nüüd lagiseva naeruga püsti, haaras õe ümbert kinni ja tantsis temaga nagu pöörane korra ümber toa. Siis hüüdis ta:

„Kas tead, Anneke, sinu sõnum on nii kallis kuulda, et ma nüüd palja rõõmu pärast kaks nädalat järgemööda täis tahan olla kui sitikas!“

Samal pühapäeval käis Villem Luik kasutütrega lauakirikus. Ilm oli enne lõunat kuiv ja ilus, mis pärast Juuli pani selga oma valge leerikleidi — selle sama, millega ta kevadel esimest korda oli armulaual olnud. Kleit oli kasuisa kingitud. See oli odavast riidest ja lihtsalt tehtud, laskis aga noore neiu saleda kasvu, ta õrna, kahvatu näo ning ta ruuged juuksed väga mõjusalt maksvusele tulla. Villemi põu sai kuumaks ja sulaks, kui ta silmad Juuli peale lõi, ning seda tegi ta vahetpidamata; nagu salajase nõidusega vangistas see neitsilik-paindub keha, see tõsine, kahvatu, aga siiski nii lapselik-elav, muutlik-terane nägu ta pilke. Villemi rinda täitis tänagi sama tuksuv ja värisev rõõm nagu kevadel, mil Juuli esimest korda piduriides tema ees oli seisnud, mil ta temaga oli kirikusse läinud ja teda altari ees, teiste tütarlaste seas, näinud seisvat ja põlvitavat. Isaliku uhkusega ja ühtlasi armastaja õnnetundega oli ta teda eemalt vaadelnud ja ikka jälle vaadelnud nagu mõnd pühadust.

Kuid täna paisutas neid tundeid veel uus, eriline ärevus. Villem oli otsuseks võtnud neiu oma südant avaldada. Ukskord pidi see ometi sündima, ja ta oli seda tundi juba küllalt kaua oodanud. Ta igatses selguse ja rahu järele. Alandlikult ja sõna lausumata tahtis ta alistuda Juuli otsusele, olgu see hea või halb.

Nad olid kirikust koju tulnud ja lõunat söönud. Miina ja Volli mängisid teiste lastega väljas, kasarmu ees. Lõunasöögi oli Juuli palvel Ann valmistanud, mispärast Juulil oli veel valge kirikukleit seljas. Aga ta astus kohe pärast sööki oma söngi juurde, eesriide taha, et riideid vahetada, sest ta oli hoidlik tütarlaps ja pidas kasuisa vähest sissetulekut meeles. Ta oli kleidi juba kojujõudmisel kohe tahtnud seljast võtta, aga djadja Luik hakkas ta käest kinni ja ütles: „Söö enne, su vaese kõht on ju nii tühi, läksid hommiku ilma ivata kirikusse.“ Ja et supp juba laual auras ning Juuli kõht ka tõesti väga näpistas, siis oli tal kerge onu soovi täita. Aga ta imestas veidi, kui Villem nüüd korruga teist korda piduriide ärapanemisele vastu hakkas.

„Juuli,“ ütles ta, „jää riidesse, nagu olid.“

„Miks?“

„Noh, muidu nii.“

„Aga ma reenan ju oma kalli kleidi ära!“

„Ma ehk ostan sulle varsti uue.“

„Vaat mul nalja! Kust see raha siis tuleb!“

„Ehk tuleb... Ja kas tead — ma tahaksin sind täna kaua selles kleidis näha — see rõõmustab silma ja soendab südant, ja — —“

Juuli astus eesriide tagant välja ja vahtis laia küsiva pilguga djadja poole; mitte viimase sõnad ise, vaid hääl, millega need öeldi, äratasid neiu imekspanekut. Ses hääles oli midagi, mis Juulile äkitselt nagu vilkuva sädeme südamesse ja ühtlasi pähe pildus.

„Tule minu juurde, Juuli, mul on sinu käest midagi küsida,“ ütles Villem, ja rahutu puna kattis ta nägu.

„Sul — minu käest?“ Juuli astus paar sammu ligemale.

„Mul sinu käest, küsid? On see siis nii ime? Kas sa pole minu väike perenaine, kellelt mul mõndagi võib küsida olla?“ püüdis Luik naljatada, kuna ta suure vaevaga oma ärevust suutis talitseda.

„Küsi siis, djadja!“

„Kas sa mulle muud nime ei mõista anda kui djadja?“

„Noh, kasuisa siis.“

„See ju veel hullem!“ Ja Villemi huulte ümber tuksus nagu jooneke mõrudust. „Kas tead, ma ei salli kumbagi nime enam. Anna mulle uus nimi!“

„Missugune siis?“

„Mõttele järele, ehk leiad.“

Noore neiu südamesse heitis korraga nagu rutjuv vajutis; ta hingas kiiremini ja ta silmad näisid kartlikul põnevusel midagi ootavat, midagi võõrast, ilmaimamatut.

Villem oli võtnud istet; käega näitas ta teise tooli poole, aga Juuli jäi püsti. Ja nüüd tekkis hetkeks nii piinlik vaikus, et Villemi kohmetus ikka veel kasvas. Ta pahandas enese üle ega mõistnud, kust see imelik argus õieti tekkis. Kas ei seisnud Juuli tema ees, laps, keda ta oli kasvatanud, koolitanud, katnud, toitnud, kellega ta oli nii kaua perekondlikul vabadusel koos elanud, ühte õhku hinganud, ühest kausist söönud, ühes ruumis maganud; inimene, keda tema ja kes teda nii läbi ja läbi tundis — kas ei seisnud tema ees ta truu, sõnakuulelik perenaine, ta „väike naine“! Ja tal polnud ju praegu muud kurjemat nõu ees kui teha väikesest naisest suur naine.

„Juuli,“ algas Luik nagu häbelik poisike, „kui ma sulle praegu midagi ütlen — sulle midagi teada annan — sinu käest midagi küsin, või soovin, või — või palun, — siis, kas tead, siis ole üsna julge, ole nagu ikka, ära tee väljagi, ära ehmata ega karda

midagi — tee minupärast nalja ja naera mind välja, kui tahad...“

Ta tõstis mahalöödud silmad korraks abiotsivalt kasvandiku poole üles, nagu ootaks temalt julgustamist, takkaupitamist. Aga Juuli jäi tummaks.

„Vaata, laps,“ võttis Villem uut hoogu, „me oleme koos üles kasvanud, tunneme teineteist lapsest saadik — see on, mina sind ja — sina mind muidugi ka... Meie elu on nii ilus olnud, meie oleme teineteisega nii hästi läbi saanud, sa oled mu lapsele emaks ja mulle perenaiseks olnud, ma olen sinuga nii ära õppinud, ja — vist võid sina minugagi rahul olla, sest ma olen püüdnud sinu eest hoolt kanda ja olen sind kalliks pidanud — —“

Kõneleja peatus ja ootas jälle: nüüd pidi teine juba midagi aimama, nüüd pidi ta ometi midagi viiksatama! Aga Juuli ei lausunud musta ega valget. Kui Villemil julgust oleks olnud terasemalt ta otsa vaadata, siis oleks ta näinud, kuidas neiu näost iga veretilg nagu oli välja kurnatud.

„Ja olen sind kalliks pidanud,“ kordas Luik ja pühkis higiniiskust otsaesiselt; „ma vaatasin kaua isasilmaga su peale, aga sa sirgusid suureks, ja ma sain teised silmad ja — ja vaatasin teiste silmadega su peale... Ma tean küll, sa ei näinud seda, sa ei saanud sest arugi, nagu ka ükski muu hing maa peal sellest midagi ei teadnud, sest ma hoidsin oma kallist saladust põue põhjas, südame kõige sügavamas sopis, ja ootasin parajat aega, ootasin suure igatsusega sündsat silmapilku, ja nüüd tahan sulle ütelda, Juuli, et sa oled mulle armas, mitte kui kasvandik kasuisale, vaid armas nagu — nagu — n a i n e m e h e l e!“

Väljas ta oligi, see määratu sõna!

Luik tõmbas hinge tagasi, ta käed, ta lõug ja ta suu-

nurgad värisesid ning tõmmu puna värvis ta kaela, nägu ja pead kuni juuste juurteni. Nüüd vaatas ta korraks ka neiu peale, kes norus peaga nagu alandlik lapsuke ta ees seisis.

„Djadja, mis juttu sa ajad!“

Ta ütles seda imelikult kugistamisi ja ta suu kiskus kentsakalt viltu, sest et ta püüdis vägisi naeratada.

„Imelik võib mu jutt su meelest küll olla,“ vastas Luik ja hakkas Juuli kõhnast külmast käest kinni, „aga ehk õpid asjaga pikapeale ära! Just nagu minagi. Kui mul esimest korda niisugune mõte pähe torkas, hakkasin naerma. Aga varsti harjusin. Miks siis mitte? Eks ole ennegi olnud, et mees kasvatab endale pruudi ja et nad saavad teineteisega väga õnnelikuks. Minu õnnis ema jutustas mulle tihti üht lugu, kuidas keegi —“

Ja nüüd vestis Villem pehmel, meelitaval ja õpetaval toonil jutu ära, mille ta oli oma õndsalt emalt pärinud ja mis oli talle nii palju lõbu teinud, tarkust jaganud ja teda nii magusate lootustega täitnud.

„Ja see mees olnud vana,“ lõpetas ta elava rõhuga, „tütarlapse kahekordne isa, kui nad paari läinud. Mina aga, nagu ise tead — liiga vana ma just ei ole, tugev ja terve olen ka, tööd jõuan ja tahan teha... Juuli, mis sa arvad, kui mulle naiseks tuleksid?“

Viimaseid sõnu püüdis Luik naljatoonil öelda, Juuli tahtis neid nõnda ka vastu võtta, aga neiu suu ei kuulunud naeratamiseks sõna, ta tõsine ehmunud pale kõneles hoopis teist keelt. Nägi ta ju selgesti, et siin nalja ei tehtud. Siiski hakkas ta nagu uppuja õlekõrest kinni, kui ta küsis:

„Djadja, sa tahad minuga vististi kometit mängida! Ma ei usu poolt sõnagi, mis sa räägid!“

„Ma võin arvata,“ kõneles Villem, kuna ta pikka-
misi neiu värisevat kätt paitas ja talle nüüd julgemalt
silma püüdis vaadata, „ma võin ju arvata, kui veider
see lugu sinu meelest esimesel pilgul on: oled ju
lapse silmadega i s a otsa õppinud vaatama, ja nüüd
korraga — peigmees ja pruut! Õige küll, sa võid seda
praegu naljaks ja kometiks pidada. Aga seda ta pole.
Minu meelest mitte. Minu soov on tõesti kindel. Sa
oled mulle kõige armsam hing maa peal ja ma küsin
sinu käest nüüd t õ s i s e n õ u g a : Juuli, kas tahad
mulle naiseks tulla?“

„Tõsise nõuga! Tõsise nõuga!“ kordas neiu umbne-
pea. Oli see unenägu, viirastus? Ei, sest selgesti kumi-
ses ta kõrvas veel: „Kas tahad mulle naiseks tulla?“
ja seal ta ees istus küsija ning vahtis oma heade,
truude silmadega nii alandlikult ja nii paluvalt otsuse-
andja peale, nagu ripuks kogu ta maapealne õnn ja
ta elu oodatava otsuse küljes. Juuli mõistis: see mees
armastas teda, ja ta mõistis, kui väga, kui hellalt ja
palavalt ta teda armastas. Seda luges ta tema läiki-
vaist silmist, see selgus talle nüüd korraga nagu välgu
valgustusel nende ühisest minevikust...

Juuli pidi andma otsuse. Aga missuguse otsuse pidi
ta andma? Oo, ta teadis seda väga hästi! Siin ei võinud
ju mõtlemist, kahtlemist, tõrkumist olla. See mees
seal oli ära teeninud, sajakordselt ära teeninud, et
talle aru pidamata antaks otsus: jaa! Tal oli õ i g u s
seks otsuseks, sama õigus, mis on laenu andjal laenu
võtja maksuõienduseks. Villem Luigel ei tarvitsenud
Juuli Saart p a l u d a , ta võis teda k ä s k i d a , ja Juuli
Saarel polnud õigust tema käsku jätta täitmata, veel
vähem tema palvet. Sest Juuli Saare võlaarve oli
suur; määratu arvuderida seisis korraga ta vaimu-
silma ees. Ja see mees ei nõudnud mitte maksmist, ei,

vaid ta soovis, palus ainult, et võlglane jääks tema juurde, elaks tema lähedal, ning selle soovi täitmise eest tõmbas ta arve peale jämeda kriipsu — kõik oli makstud! Tohtis võlglane silmapilkugi olla kahevahel, näidata viivitavat nägu? Kas tõesti on ilma peal nii tänamata inimesi, kes siin mitte kohe ülevoolava tänuga „jaa, jaa“ ei hüüa?

Jaa, neid on.

Juuli Saar ütles:

„Djadja, see tuleb mulle nii ootamata, nii äkitselt, — nagu välk, — luba, et ma järele mõtlen, et ma oma mõtteid kogun...“

„Hea meelega, laps!“ hüüdis Villem Luik. „Ma ei või ju nõudagi, et sul otsus kohe nägu taskus valmis oleks. Nii palavalt ei või me oma leent ka mitte süüa... Mõttele järele ja harjuta ennast uue mõttega. Mul ei ole ju ruttu. Pea kas või kolm aastat aru — mina ootan! Tule oma otsusega, millal tahad, ja kui ütled „ei“ — pole ka midagi parata. Kurvastus oleks mul muidugi suur, aga sa oled mulle nii kallis, et ma sinu õnnele, kui sa selle mujalt kui minu juurest leiad, pööra ei hakka ette panema. Mõttele järele, Juuli, kaalu kõik hästi läbi, ja siis tule ning ütle mulle oma otsus julgesti ja ausasti südame pealt ära — olgu hea või paha...“

Juuli vaatas ta otsa, ainiti, ainiti... Seal kajas ukse tagant korraga Volli rõõmus naer... Juuli käsi, mida Villem ikka veel pihus hoidis, tuksatas äkitselt ja hakkas siis tugeva pigistusega kasuisa sõrmede ümbert kinni.

„Ei, ma ei mõtlen midagi — ma tahan olla sinu naine!“

„Juuli?“

„Ma tahan...“

„Ei, Juuli,“ ütles Villem tõsiselt, mehiselt, ja tõsis

pikkamisi püsti; ta oli korraga rahulik, kaine, sihikindel. „Ei, laps, nüüd nõuan ise, et sa enesele mõtlemisega võtad. Asi on sulle võõras, sa pead aega saama ennast harjutada, et sa mulle võiksid teise silmaga näkku vaadata. Tee otsuseks, mis tahad, ma ei pane midagi liiaks, olen kõigega rahul.“

Volli ja Miina traavisid tuppa. Nad peatusid veidi imestades, kui nägid djadjat ja tjotkat nii tõsiste nägudega ja käsi käes vastastikku seisvat. „Vaadake, siin seisab teie mamma!“ oleks Villem meelsasti hüüdnud; ta silitas aga ainult nende päid, ütles Juulile, et ta tahtvat natuke värske õhu kätte minna, pani mütsi pähe ja ruttas toast.

Juuli ei märganud tervel pärastlõunal midagi mõtelda, midagi teha, mitte leerikleitigi seljast võtta. Paar korda oli ta Anne käinud otsimas, aga seda ei olnud kodus. Kas tahtis ta Annele midagi rääkida, temalt midagi küsida? Ta ei teadnud seda isegi. Tundis ainult, et ta süda peksis ja valutas... Miks ta ei tule, see mees, kelle otsust tema ootas? Oli siis kõik vale, mis Ann temast oli kõnelnud, või oli poiss oma meelegerguses lihtsalt nalja heitnud, mida õe südamelihtsus ei mõistnud ning tõeks pidas? Aga kuigi ta tuli ja kõik õigeks tunnistas — mis tagajärg võis sellele olla? Tohtis Juuli Villem Luike sellele inimesele ohverdada? Kas poleks see kõige mustem, tänamatum tegu taeva all — kas poleks see otse kuritegu, juba üksi Villemi õrna ja õiglase armastuse peale vaadates, rääkimata kõigest muust, mis Juulit tema külge sidus? Kes oli see teine Villem Luige vastu? Kes oli ta ka siis, kui ta Juulit tõesti armastas? Missuguse pandi võis ta oma tulevase naise õnne eest anda — üldse ja eriti veel Villem Luige kõrval?...

Aga armastus ei küsi palju tulevase õnne pandist.

Juuli teadis ainult, et see teine tema põues valitses. Kes ta on ja mis ta on ja mida ta enesega kaasa toob — selle üle ta tõsisemalt ei pärinud. Ja teda sealt, kus ta valitses, korruga välja heita — see oli valus, see viis poole verist südant kaasa . . .

Djadja jäi täna kauaks välja. Kell oli juba kaheksa, õhtusöök valmis, aga peremeest ei tulnud ikka veel koju. Tema asemel astus aga korruga sisse Ann Sepp märgades riides.

„Tulen praegu Kramorskist¹. Hindrek oli kodus ja saatis sulle palju terviseid . . . Ta tuleb varsti siia, polnud senikaua võimalik . . .“

Kõige selle purskas Ann ühe hingega välja, nagu ripuks mõne inimese elu selle küljes, et võimalikult kähku teada saada, et Hindrek kodus olnud, terviseid saatnud ja tulla lubanud.

Juuli ei mõistnud midagi vastata, vaid ootas tumalt kõne järge. Sellega ei viivitanud Ann kaua. Ta laskus väsinult toolile ja ütles rõõmust läikival näol:

„Ma viisin talle sinu sõna! Ja tema — kas tead, mis ta tegi? Ta hakkas liigutuse pärast nutma. Nutma hakkas, Juuli! . . . Ja sa ei tohi arvata, et ta vahest viina oli saanud! Mitte sugugi, või — hoopis vähe . . . Aga mis sul on, Juuli, miks sa nii punane oled?“

„Räägi aga edasi, Ann, mul pole midagi.“

„Ja kas tead, mis ta siis ütles? Ja ta ütles seda ise, ilma et ma sinu tingimusi nimetasin või omalt poolt midagi nõudsin. Ta ütles, et ta silmapilk teiseks meheks saab, kui sina temale tahaksid minna. Ta lubas sinu ette astuda kui viks mees, kes ei pruugiks silmi maha lüüa . . . Oh, kui sa oleksid näinud ta rõõmu sinu magusa sõna üle!“

---

¹ Kalevivabrik (nimi endise Kramereri veski järgi).

Et Hindrek oli lubanud selle rõõmu pärast kaks nädalat järjepannu juua, seda hell Anneke ei maininud, vist ka enam ei mäletanud.

„Ma pean selle asja üle veel aru pidama, Ann,“ vastas Juuli, kuna ta kahvatanud näoga nõnda oli istunud, et ta peale vari langes.

„Aru pidama? Misüle aru pidama?“

Pidi Juuli truule sõbrale tunnistama, mis vaheajal oli sündinud? Pidi ta temale südamesse kahekordse haava lööma — esmalt selle, et Hindrekule oli lootusrikas võistleja ilmunud, ja teiseks, et viimane ei olnud keegi muu kui see mees, keda Ann oli salaja juba nii kaua armastanud? Olgu küll, et asjal kummastki küljest veel kindlat kuju ei olnud, aga Anne süütut õnne venna meeleparandusele pandud lootustegi pärast vähendada — seda ei suutnud Juuli.

„Ma tahtsin ütelda, et ju veel aega läheb, enne kui Hindrek võib näidata, et ta tõesti viksiks meheks on saanud,“ lisas Juuli veidi segaselt juurde. „Aga mul on ju aega oodata.“

„Üsna õige, mis sa ütled,“ tähendas Ann elavalt; „aga sa peaksid ka ise kaasa aitama, peaksid teda oma poole meelitama, teda õpetama ja juhtima. Kas lubad mulle seda, Juulike?“

„Tahan teha, mis võimalik.“

„Tuhat tänu sulle!... Hindrek lubas juba homme või tunahomme siia tulla — hakka siis peale oma misjonitööga!“

Oma alati mureliku, emaliku näoga vaatas vanapiiga paluvalt Juulile otsa, pigistas kümme korda tänuhikult ta kätt ja läks siis oma korterisse, et märga jakki ja rätti ümbert ära panna.

Järgmistel päevadel oli Juuli meelest, nagu oleks kogu ta ümbrus muutunud, nagu elaks ta võõras

majas, võõras korteris, nagu paistaks aknast teine valgus sisse ja heidaks kõigi nende tuttavate toa-
asjade peale hoopis isevärki paistet. Ja ka inimesed
ta ümber tundusid muudetuina; nende nägudel oli
võõras vari, nende häälel teine kõla. Juuli arvas mär-
kavat, et teda salaja silmas peeti, et ta näost püüti
midagi välja lugeda, ja kui kaks naist pead kokku
pistsid, siis mõtles Juuli, et nad temast sosistavad.
Isegi Volli ja Miina peale vaatas ta korraga teise pil-
guga — ta tundis, nagu ühendaks teda nende lastega
nüüd uus, võõras ja pigistav side.

Onu Villemi kohta oli ta äkitselt iga iseteadvuse ja
iseseisvuse kaotanud. Ta ei julgenud talle enam ava-
lalt silma vaadata, ta kartis tema lähedust, sest see
rõhus teda, ja ta kohmetus läks vahel nii kaugele, et
ta teda nähes kahvatas ja talle vastates kogeleva
hakkas.

Luik märkas seda olekut, ja nagu õige armastaja
kunagi, leidis ta asjale loomuliku seletuse: tütarlaps
häbenes. Missugune neiu, pealegi nii nooruke nagu
Juuli, ei olnud häbelik peigmehe lähedal viibides! Ja
seejuures veel nende iseäralik vahekord teineteisega:
kasuisast ja kasutütrest korraga peigmees ja pruut!
Aga Villem teadis, mida siin teha ja kuidas olla, et
vanker viimaks — kergesti ja nagu iseenesest — sile-
dale teele nihkuks. Ta tegi, nagu poleks midagi sün-
dinud, nagu oleks kõik vana viisi; ta ei lasknud uut
olukorda kuidagi ega kusagil silma torgata, neiule
tunduvaks saada, ning hoidus igast sõnast ja pilgust,
mis Juuli häbelikku kitsikust oleks võinud suuren-
dada. Ta ei olnud esiotsa veel mitte peigmees — ta jäi
kasuisaks. Juuli tundis ju tema soovi — sellest oli
küllalt. Ta ei pillanud ainust armastussõna kõneluste
sekka, ta ei sirutanud kordagi kätt neiu järele välja.

Ja kui ta pilk midagi kõneles, siis sündis see teadmatult ja tahtmatult.

Esmaspäev läks mööda, aga Hindrek Seppa ei tulnud. Kuid teisipäeval sai Juuli talt kirja. Neiu ei tundnud Hindreku kätt, sest ta nägi seda esimest korda. Sellepärast lõikas ta ümbriku, mis oli hästi määrdinud, aimamata ja ainult pealiskaudsel uudishimul lahti. Ta luges paar rida, vaatas kärmesti allkirja ja punastas. Veel kord hakkas ta otsast peale, ja mida kaugemale ta jõudis, seda iseäralikumaks muutus ta õhetav pale. Tema näol tuli nähtavale imelik võitlus, võitlus kõiksugu vastikute, segiaetud tundmuste vahel. Sealtsugust välja rõõmu ja häbi, süüdistust ja vabandust... Kirjapoogen, mida ta värisevad näpud hoidsid, oli täidetud suurte, kõveriti ja puseriti aetud tähtedega ning üles- ja allapoole viltu vaarunud ridadega. Esimesele leheküljele näis mingit kollakat vedelikku olevat jooksnud, teise pealt võis klaasi- või tassipõhja ümmargust märki selgesti näha ning allkirja kõrval mustas suur tindiplärts, mida oli keelega püütud ära lakkuda, mis aga seeläbi oli tubli sabatähe kuju saanud. Ent lugemata hulk muidki mustavaid tähti säras sel leheküljel: et kirjutaja oma nimele toredaid konkse ja vibusid oli tahtnud alla teha, oli ta sulg takistunud ja tindi pisaratena laiali pildunud. Nii oli sabatähe ümber päris linnutee näha.

Juuli luges:

„Südamest kallis ja magus neiu!

Sa oled mu südame kuninganna, mu hing, mu õis, mu kann, mu lillenupp, mu hinge pruut. Oh, Juuli, kui sa teaksid, kuidas mu süda sulle vastu keeb ja kuidas ma oma viletsa elu sinu eest tuulde annaksin iga silmapilk, öösel kui päeval. Ära arva mitte, et need sõnad mu peast tulevad, vaid nad

tulevad mu põuest. Mu pea on segamini — armastusest, mu süda aga on selge nagu õis ja puhas ja truu nagu inglil. Ja mis ma sulle kirjutatan, see peab olema tõsi! Usu oma vana leerivenda (see sõna oli läbi tõmmatud) koolivenda (ka see oli maha kustutatud — siis:) truud sõpra ja nüüdset aupaklikku ja alandlikku armastajat Hindrek Seppa! Ma tahtsin sinu kaissu rutata, joostes kui linnu tiivul, ja sinu südame najal välja nutta oma suurt häda ja kurbust ja kõike ahastust, mis kuri ilm mulle on teinud. (Siit algas kiri veidi kahvatumate tähtedega, millest selgus, et seda hiljem oli jätkatud.) Ja vaata, siis tuleks elu ja õnn, mis kuidagimoodi minu vanemate läbi ja ka muidu, aga vist on küll sinu süda, kui ta mind armastab, oh siis seda õnne, muidu tuhat tervist, ja kui ma tulen, siis kui viks poiss, nagu ilm ja elu nõuab, et olgu kõik puhas meie vahel. Õele ka tuhat tervist, sest see nädal läheb vist mööda, ei saa tulla, ja loodan, kui on tervist, tuleval pühapäeval, sest kes ootab, see kaua elab, nagu ma nüüd tean, nii mu süda voolab üle tänu pärast, et mind nii palavalt armastad, mispärast mind teised poisid eksitavad, ei saa edasi kirjutada, jälle surun sind oma ausa rinna vastu ja annan sulle 100 000 musu korraga, nii et nüüd pean lõpetama, igaveseks sina minu ja mina sinu, ehk küll, kuidas ise soovid ja tead ja paremaks arvad, sest sinu tahtmine on püha, nii kui, et kui ma su ees põlvili ja pisarad silmas, aga ikka tuhat tervist armastavast südamest, mis on meie tulevik ja meie truudus, sest kes, nagu ikka sinu armas, kallis ja truu

Hindrek Sepp
musudega.“

Tähed, read, mõtted — kõik tuikusid ja vaarusid ses kirjas. Ning korraga seisis Juuli vaimusilma ees ka kirjutaja tuikuv ja vaaruv isik. Kiri lõppes arusaamatu lallutusega. Oh, seda lallutust arvas Juuli kõrvagagi kuulvat! . . . Ei, nõnda ei kirjuta kõige lollingi kaine inimene, liiati Hindrek Sepp, see terase vaimuga, sõnakas poiss. Juuli teadis temast, et ta väga hästi ja väga mõistlikult oskas kirjutada; Ann oli talle kord ühe kirja ette lugenud, milles Hindrek õelt andeks palus, et ta vanematele jällegi raha ei võivat läkitada, ja kus ta oma meelekergust, oma nõrka iseloomu nii kujukalt ja liigutavalt kirjeldas, et lugejal silmad pidid niiskeks minema. Jah, Hindrek Sepp oskas kirjutada, see on, kui ta — oli kaine. Kuid see kiri siin — missuguses kehalises ja hingelises olekus oli ta küll selle sepitsenud! Algu läheb vähegi, kuigi kubisedes maotuist liialdustest; vähemalt on lausetel teatav mõte sees. Ta alustas siis kirja kergel nokastusel. Aga siis tuleb vahe — kui pikk, kes teab? —; kui ta edasi kirjutab, lallutab ta kogu oma kõlvatuse ja maalib oma joobnud näogi paberile ning läkitab selle armastuskirja nime all mõrsjale!

Juuli pigistas paberilehe pihus kägaraks, — niisugust armastuskirja ei hoita ju alal! Ta silmas hiilgasid pisarad. Pead käte vahele toetades püüdis ta aru pidada, oma erutatud meelt, oma nutvat südant vaigistada. Ent korraga võttis ta paberikägara pihust ja hakkas seda hoolsasti jälle lahti kohendama. Käega triikis ta kortsunud kirja laual võimalikult sirgeks ning siledaks ja luges selle uuesti läbi. Õige küll, kiri on joobnud peaga kirjutatud — ütleb Juuli enesele —, aga temas leidub siiski mõni ilus sõna, mõni mõistlik, üsna mõistlik mõte — kõigest hoolimata! Ja kõigepealt selgub selle sisust üks asi täiesti: Hindrek

armastab mind! Et Hindrek joob — seda ma teadsin. Aga ta lubab ennast ju parandada; vahest on see tema viimne joomine — vahest joob ta nüüd veel rõõmu pärast, et mina — —. Ja Juuli uurib sabatähe ja linnuteega tähistatud kirja edasi, seda salapärasest kirja, mille alumine pool sisaldab nii tumedaid lauseid: vahest on neil lauseil siiski sisu ja tuum, millest lugeja ainult nii kergesti aru ei saa. On ju Juuli ilmmõistmata kohti trükitud raamatuistki leidnud. Ta uurib ja uurib. Aga peagi kerkib paberile jälle see tuikuv ja lällutav kuju oma punsunud näo ja jõllis silmadega. See seal on sinu peigmees, ütleb neiu enesele, selle pead võtma ka meheks, kui sa teda armastad. Hirmuvärin raputab Juulit. Mis siis, kui ta mitte ei muutu, kui ta niisuguseks jääb ja kui sa niisuguse kõrval pead elama — pikka iga elama! Ja uuesti pigistab ta kirja rusikas kägaraks.

Aga säherdune noor pea võib palju mõtelda ja luuletada, säherdune noor süda palju andeks anda, vabandada ja loota. Ma ise pean tema parandamise käsile võtma — Annel on üsna õigus; ja kui ma seda osavasti ja kõigest jõust teeksin, siis on ta päästetud. Julgesti on ta siis päästetud. Ma teen tast paari kuuga teise inimese, ma teen tast mehe! Ma armastan teda ja tema mind — mida ei suuda toime saata armastus! Ma tean ju ka, et tal on hea, pehme, aus süda. Ainult juhtija puudub. Mina tahan talle olla juhtijaks. Kui ma teda palun, meelitan, või kui ma temaga tõrelen — ta p e a b ju mulle alistuma, p e a b mu sõna kuulama. Ja nõnda läheb viimaks kõik hästi.

Juuli hakkab peigmehe armastuskirja uuesti sirgeks nabima. Korruga käib uks ja Villem Luik astub sisse. Nagu kuritöö pealt tabatud kelm kähvab noor neiu püsti, jääb värisedes oma võlauskuja ning peremehe

ette seisma, surub armukese kirja kolmandat korda kuuliks ja peidab selle salaja oma sügavaimasse taskusse. Ta tahab selle sabatähelise ja linnuteelise kirja siiski alal hoida . . .

Kui juba kesknädal kätte jõudis, ilma et Hindrek oleks Joale tulnud, sai Ann jälle nii rahutuks, et ta sellest juba Juulilegi tihkas hakata rääkima.

„Kas ta nüüd uuesti haigeks jäi või mis tal on,“ kurtis ta oma pehme, haleda häälega. „Mis sa arvad, kui jälle sinna läheksin —?“

„Pole tarvis — ma sain Hindreku käest kirja.“

„Kirja? Kas tõesti? Sa said Hindreku käest kirja?“

„Jah, juba eile.“

„Juba eile! Ja mulle pole sõnagi lausunud! Juulike, mis sul siis meeles on! . . . Mida ta sulle kirjutab?“

„Noh, eks sa või isegi arvata . . .“

„Miks ta siis ei tule?“

„Pole võimalik — veel mitte. Ta lubab tulla tuleval pühapäeval.“

„Jumalale tänu! Aga nüüd näita mulle kirja!“

„Ei.“

„Ei? Miks siis mitte? On sul siis minu ees saladusi, lapsuke?“

„Jaa. Armastuskirju ei anta kellelegi teisele lugeda.“

Vaene Juulike! Niisugust armastuskirja ei võinud ta tõesti kellelegi lugeda anda, mitte armastaja õelegi — temale veel kõige vähem. Mistarvis selle piinatud hinge südamevalu veelgi suurendada!

„Noh, siis hoia oma kirja!“ hüüdis Ann liigutatud naeratusega. „Minule saab sellestki küllalt, et Hindrek kirjutab ja et sina oled kirjaga rahul. Sa oled ometi rahul?“

„Ma olen rahul,“ kordas Juuli, ja kui ta Annest lahkus, ohkas ise rinna põhjast.

Ann aga oli terve nädala lõpu rõõmsaim ja muretuim vanapiiga maa peal. —

Lähema pühapäeva ilusal hommikul läks Juuli lastega jalutama, — neil olevat värsket õhku tarvis, seletas ta kasuisale. Aga vist igatses ta ise teist õhku, sest see, milles ta oli nädal aega Villemiga koos elanud, püüdis teda lämmatada. Välja siit kitsast toakongist, kus see mees täna terve pika päeva tema lähedal, tema külje juures tahtis hingata; eemale tema uurivate silmade alt, tema kogu kardetavast varjust! . . . Peale selle soetas Juuli eneses salalootust, et ehk Hindrek teel kogemata vastu tuleb. Ta ootas teda — ja ta ei mallanud teda oodata toas, selle teise lähedal.

Väljas ruttas jalutajaist mööda palju kirikulisi. Üks tuttav vabrikutüdruk Joalt seltsis raudtee ülekäigu eel Juuliga ja küsis, kas ta minevat Peetri kirikusse. Noor neiu tähendas, et ta mineval pühapäeval kirikus käinud ja täna see-eest tahtvat tublisti luidata.

„Jah, aga Peetri kirikusse,“ ütles tüdruk.

„Mis seal siis täna on?“

„Noh, kui hea sõber kantslist alla visatakse, siis minnakse ometi kuulama.“

„Hea sõber?“ küsis Juuli.

„Ää nüüd nii palju mõistata!“ hüüdis vabrikutüdruk.

„Kas sa's pole kuulnud? Seda ma ei või arvatagi! Elas ju kord ka Joal ja sinuga ühes kasarmus — ma usun, ühes korteriski, kui veel plika olid. Ja et ta sinu peale ka silma viskas, seda nägin vahel seltsides. Ja ega sinugi süda savist ole; piilusid ka ehk taoti temagi poole. Polnud ka ime: vassongis poiss ja väle kui elavhõbe; muudkui kahju, kahju, et ta joomisega —“

„Kellest sa siis räägid, Maali?“

„Kellest ma räägin? Sa ei tea siis tõesti mitte? Pole veel midagi kuulnud? — Hindrek Sepast räägin!”

Juuli vaatas ta otsa, nagu kardaks, et Maali on mõistuse kaotanud. Ta hakkas suure häälega naerma.

„Kes sulle selle lori ette laulis?” küsis ta siis.

„Lori? Ma ei usu, et see lori on. Kirikus saame ju kuulda. Mulle rääkis seda juttu tuttav tüdruk linavabrikust ja veel teine kalevivabrikust. Mõlemad tunnevad Hindrek Seppa väga hästi. Reede pühitsenud Muska-mammaga kihlust —“

„Kellega?”

„Muska-mammaga!” naeris Maali. „Kas sa sellestki pole kuulnud? . . . Hea küll, pühitsenud reede kihlust ja täna öeldakse esimest korda maha . . .“

Juuli oli jäänud keset kõnniteed seisma ja vaatles Maalit ikka veel silmadega, mis ütlesid, et ta peab tüdrukut kas joobnuks või nõdrameelseks.

„Sa näed vist unes,” ütles ta viimaks, „või sa ei räägi Hindrekust, keda mina tunnen.”

„Ma räägin sellest Hindrek Sepast, kes enne oli Joal ja nüüd on kalevivabrikus,” pajatas Maali juba üsna pahaselt. „Ma tunnen teda ju mitu aastat; ta õde Ann elab sinuga ühes kasarmus.”

„Ja see Hindrek Sepp öeldakse täna maha?”

„Seda räägiti mulle; tule kirikusse, siis saame ju kuulda.”

„Ja kellega siis?”

„Ma ütlesin ju: Muska-mammaga!”

„Kes see inimene on?”

„Ega ma teda tunne,” vastas Maali, kellele Juuli uskmatuse hakkas nalja tegema, „aga räägitakse, et ta olevat keegi lesk kõrtsinaine Ivani-poolet; head nime talle just ei anta: olla teisel üks või paargi kasulast, kelle ta pärast mehe surma muretsenud; trimbata ka

tublisti ja lüüa mehe moodi raha peale kaarte. Noor ei olla teine ka enam."

"See kõik on vale — häbemata vale!" hüüdis Juuli Saar nii vihase, meeleheitliku ärevusega, et lobasuu Maalike tast kokkudes sammukese kõrvale astus.

"Asi näikse ju väga tugevasti sinu südame pihta käivat," ütles Maali, „aga ära sellepärast kohe teise nina peast hammusta, — mul pole ju süüdi! Terve meie vaidlemine ei maksa ka midagi. Võid ju õpetaja suust ise kuulda, kas räägin õigust või mitte."

Ja nad läksid Peetri kirikusse. Juuli otsis endale kuskil kõrvalises paigas istme, sest seismine läks tal koormaga, mis ta südamel lasus, liiga raskeks. Õnneks oli ta kirikusse astudes Maalist, kelle lobin teda piinas, lahti saanud, sest paar selle tuttavat tüdrukut võtsid ta eneste seltsi. Juuli istus oma mõtetega üksinda. Mõtetega? Õigust öelda polnud tal praegu mõtteid ega tundmusi. Ta oli tuim ja elutu. Liikumine ta hinges oli tummaks ootamiseks tardunud. Jumalateenistusest ei märganud ta midagi; oreli helisemine, koguduse laulmine, õpetaja jutlus — kõik sulas ta ümber kokku kaugelt kostvaks nõrgaks suminaks. Ja kui kaua see kõik kestis! Juuli meelest oli, nagu vältaks jutlus üksi mitu tundi.

Viimaks jõudis kätte oodatud silmapilk. Noore neiu sisse tuli elu, veri voolas tal kuumalt pähe. Ta kuulatas hinge peatades. Nimi nime järel kukkus õpetaja huultelt — üks võõras, teine võõras, ka kolmas, neljas... Aga nüüd — kui halastamatult selge ja läbitungiv oli õpetaja hääl, kui ta pikkamisi ütles: „Esimest korda — peigmees Hindrek Sepp, kangur kalevivabrikust, ja pruut Madli Oblikas, Tõnis Oblika lesk..."

Juuli istus veel tükk aega liikumata paigal, enne kui ta oma umbset pead niivõrd usaldas, et võis tõusta

ja minekut teha. Ta silmade ees oli nagu paks must loor, millest läbi ta enda ümber seisvate inimeste asemel nägi ainult tumedaid, vormituid udukogusid.

„Noh, kas kuulsid nüüd?“ sosistas talle korraga keegi, kes teda käisest peatas.

Juuli püüdis vastuse asemel naeratada, hakates seejuures käega ühe pingi otsast kinni.

„Ja kas tahad Muska-mammata näha saada? Seal ta troonib oma punase tanututiga nagu papagoi. Vaata, seal!“

Juuli tegi, nagu otsiksid ta silmad näidatavat, aga ta ei näinud midagi, vaid punase tanututi asemel tantsisid ta virvendava pilgu ees kümme muud värvi läbisegi.

„Õnnelikku peigmeest ei ole kirikus näha,“ sahistas Maali sel kahjurõõmsal pilketoonil edasi, mida naisterahvad säherdusel puhul tarvitavad. „Hoiab vist pruudi kodu ja musutab nii kaua sinikaela, kui kallike kirikust tuleb... Küll ta on uhke, see rasvane mammake, et saab nii noore ja sileda mehe! Vana asi, et niisugused kavalad memmed oskavad noori poisse võrku petta. Noh, nüüd võivad siis teineteise võidu kurku kasta ja kaarte lüüa...“

Juuli nokutas peaga, ilma et ta teise sõnadest õieti arugi oleks saanud, vabastas end Maalist ruttu ja pugest kiriku-uksest välja. Ta huulte ümber virvendas ikka veel see vägisi võetud, piinatud naeratus, mille ta Maali pärast oli nähtavale toonud, et oma õigeid tundmusi varjata. Ta sammus edasi, ilma teed valimata, ilma järele vaatamata, kas tal mõlemad lapsed veel kaasas on.

„Tjotka, kas me veel koju ei lähe?“ küsis Miinake, kelle kõht oli kirikus tühjaks läinud. Küsivalt vaatas ka Volli õe otsa.

Juuli märkas, et ta hoopis teise külge oli pöördunud. Miina käest kinni hakates kaldus ta õigele teele tagasi. Võõrastades märkasid lapsed, et tjotka neid kogu teel ei kuulnud ega näinud, jättes nende küsimused kostmata või andes vastused hoopis võõriti.

Sest Juulil oli liiga palju tegemist iseene küsimustega. Iseäranis rängasti rabeles ta vaene peake selle kallal: milleks oli Hindrekul vaja olnud seda ilmkuulmata pettust? Mis sundis teda teisele naisterahvale veel armastuskirja kirjutama sellesama nädala algul, mille lõpul ta oma õige mõrsjaga õpetaja juurde läks? Seda naist pidi ta ju ammu ennemini kosinud olema, temaga ammu ennemini ühendusele jõudnud olema, sest kihlusenõu ei küpsepaari päevaga ja õpetaja juurde ei minda ilma kindla, ammugi valminud otsuseta. Oma kirjas töötab ta veel lähemal pühapäeval, see on täna, mahaütlemispäeval, armastusemõtetega teise juurde minna, ta ei leia küllalt sõnu oma armastust ja truudust sellele teisele kinnitada! Mida tähendas see kõik? Tal ei olnud ju asja teist kositavat petta, sest sellega polnud tal veel mingit siduvat ühendust ja see ei aimanudki, et tal kuskil pruut on. Juuli takistavat vaheleastumist polnud tal seega uneski karta, ja kui oleks olnud, siis võis see ju pärast mahaütlemist veel mõjuvamalt sündida. Miks ei tea Ann venna kosimisest, kihlusest ja mahaütlemisest midagi, kuna see võõraštele inimestele tuttav on ja suust suhu käib? Või teadis Ann ja salgas? Salgas sellepärast, et ta venna valikuga rahul ei olnud ja teda Juuli kaudu selle naise võrgust püüdis päästa? Võimatu! See Ann, kes just Juuli vastu mingit saladust südames ei suutnud varjata, liiati saladust, mis tema vennasse puutus, — see Ann ei teadnud asjast julgesti kõige vähematki. Või kartis Hindrek õe poolt takistust ja kirjutas A n n e

vaigistuseks ja Anne petmiseks selle armastuskirja Juulile, et siis võida rahulikult teisega õpetaja juures käia? Aga Hindrek ei olnud ju ialgi selle pehme, araloomuga õe mõju all seisnud, ta tegi ju ikka, mida ise tahtis, ilma et õele vastust oleks võlgnenud... Kuhu Juuli ka vaatas, igalt poolt paistis talle arusaamatu mõistatus vastu, millele ta lahendust ei leidnud. Viimaks sattus ta lapsikule mõttele: vahest pole terve lugu õige, vahest oli see paljas komet, mida kirikus kuulsin, või mees, kelle nime õpetaja ütles, pole mitte see Hindrek Sepp, kes mulle teisipäeval armastuskirja saatis...

Kui Juuli lastega oli koju jõudnud, küsis djadja imetledes, kuhu nad nii kauaks olid jäänud, sest lõunasöök oli veel tegemata.

„Kirikus käisime,“ kostis Juuli tasa ja püüdis oma jumetut nägu varjata.

„Vaeh, meie lapsed lähevad juba nii vagaks, et iga pühapäev hakkavad kirikus käima,“ naeratas Villem.

Juuli tegi, et sai toast ruttu välja. Ta tahtis kõigepealt Annega kokku saada, aga mitte, et temale kirikus kuuldud uudist teatada, vaid Juuli peas oli teine kavatus valminud. Ta soovis kindlale ja kõigiti värvimata selgusele jõuda, mispärast ta nõuks võttis Anne, kui see Hindreku kosjast tõesti midagi ei tea, kalevivabrikusse venna juurde läkitada; seal pidi ta ju täna kõik teada saama, kui mitte Hindreku enese, siis ometi ta kaaselanikkude käest. Kuulis Ann sündinud lugu, ilma et ta sest enne midagi oleks aimanud, siis pidi ta selle mõju, mis asjal tema kohta oli, tervelt ja värskelt koju tooma, ilma et tal mahti oleks venna vabandamiseks midagi välja mõelda. Seda tervet ja värsket mõju igatses Juuli näha saada, et kõiges täielikule selgusele jõuda. Teiseks ei suutnud ta ise

Annele nii kurvastava ja iseeneesele nii piinliku uudise esimene kuulutaja olla.

Ta sai Annega köögis kokku.

„Ma käisin täna Peetri kirikus,“ algas Juuli võimalikult ükskõiksel toonil.

„Või jälle kirikus!“ vastas Ann. „Kartsin juba, et Hindrek tuleb ja sind ei ole kodus.“

„Ah soo — Hindrek! Kas sa temast midagi tead?“

„Midagi tean? Ei muud midagi, kui et täna siia pidi tulema, nagu ise ütlesid.“

„Sa pole temast midagi kuulnud?“

Vanapiiga näole ilmus nagu kartlik umbusaldus.

„Mis ma temast siis pidin kuulma? Ma pole temaga ju nüüd koos olnud. Kas siis midagi on juhtunud või?“

„Ei, ei, ma küsin aga nii muidu, et ehk oled kuulnud, kas ta täna tõesti tuleb —“

„No kui ta sulle kirjutas ja lubas —“

Nüüd oli Juuli kindel, et Ann midagi ei teadnud, vähemalt tänasest sündmusest mitte. Aga ehk oli ta sellest naisterahvast ennemalt midagi kuulnud?

„Kui ta aga mitte ei tule, Ann?“ ütles Juuli. „Ehk ta läheb jälle kuhugi mujale.“

Anne pilgust piidles seesama kartus, aga ta suu püüdis seda eemale peletada.

„Mujale? Ega ta pöörane ole! Kuhu mujale peaks ta minema, kui teda siin pruut ootab?“

„Noh, vahest Muska-mamma juurde!“

Anne suu jäi lahti, ta silmad läksid pärani. Nõnda vahtis ta tükk aega noore neiu otsa. Siis haaras ta tema käe ning tõmbas ta enese järel köögi nurka.

„Kust sina sellest tead?“ sosistas ta takistatud hingetõmbel.

„Ja sina?“

„Mina? Mina ei tea temast midagi... see tähendab,

ma olen kuulnud, et ta olla keegi lesk naine, kes kõrtsi või õllepoodi pidada, kus — kus Hindrek vahel käia joomas —“

„Ja muud sa pole kuulnud?“

„Muud? Mis siis veel muud?“

Anne värisevast sosinast kostis niisugune hirm, et Juuli vähemalt sellele selgusele jõudis: Ann oli seda naisterahvast venna pärast kartnud, oma kartust aga tema, Juuli eest peitnud ja seega ka salanud, et ta temast üldse midagi teadis. Kuid palju ei võinud tal seda teadmist olla, sest muidu oleks ta ka tänasest sündmusest midagi aimanud.

„Ega minagi muud tea, kui et üht kõrtsinaist nõnda hüütakse, kelle lokaalis Kramorski poisid käivad joomas ja kaarte mängimas,“ ütles Juuli vaigistamisi. „Ma kardan aga, et Hindrek ka täna sinna läheb ja siia tulemata jääb, mis mind väga kurvastaks, sest — sa tead isegi — ma tahaksin temaga tõesti kord kokku saada —“

„Kas tead, Juuli, ma lähen talle järele — kohe pärast lõunasööki,“ ütles Ann kindlal otsusetoonil.

„Kui sa seda teeksid, Ann! Seda tahtsin just paluda.“

„Muidugi lähen Kramorskisse — mul eneselgi oli juba nõu. Ma toon su Hindreku siia — ole üsna julge!“

Kuna Juuli pliidi poole pöördus, et hiljaks jäänud söögitegemist ometi kord käsile võtta, kadus Ann köögist ja oli pool tundi hiljem teel kalevivabriku poole.

Ta jäi kauaks ära. Tund tunni järel venis mööda, videvik jõudis kätte — Anne ei tulnud ikka veel. Juuli oli suures ärevuses — mitte nende sõnumite pärast, mis Ann ehk kaasa toob, sest neid võis ta ju nüüd isegi aimata, vaid ta kartis, et Villem tema südameolust

märku saab, aga seda ei soovinud ta mingi hinna eest. Kui Luik tänasest sündmusest ise veel midagi ei teadnud, siis oli kerge asi, et ta seda teada sai: mõlemad lapsed võisid rääkida. Ja siis — nõnda kartis Juuli — loeb ta mu näost, mu silmadest ära, missugust petlikku saladust ma tema vastu südames peitsin. Sest Juuli märkas terve pärastlõuna; kuidas kasuisa pilk, ehk küll argelt ja vargsi, tema kahvatanud nägu uuris, kogu tema liikumist ja olemist tähele pani.

Õnneks ei ilmutanud Miina ega Volli Hindreku mahaütlemisest midagi. Vist olid nad, eel joostes ja teineteisega lobisedes, Juuli ja Maali juttu uulitsal niisama vähe tähele pannud kui nimesid, mis õpetaja kantslist oli kuulutanud. Öhtu poole läks Villem „Võitlejasse“ ajalehti lugema ja Juuli võis nüüd üksinda ning eksitamata Anne oodata ja oma mässavate mõtete ning tunnetega maadelda.

Alles kella kuue eel jõudis Ann Sepp tagasi. Juuli oli tema tulekut vahekojas ootamas käinud ja viis ta kohe oma tuppa. Ann vajus puruväsinult toolile, pühkides ninarätiga järjest nägu, nagu higistaks ta raskesti. Kestis tükk aega, enne kui ta rääkima hakkas.

„Hindreki ei saa täna tulla,“ algas ta hingeldades ja segaselt ringi vaadates. „Ta — ta on haige —“

„Haige, Ann?“

„Haige just mitte, aga ta — ta pole kodus —“

„Ann,“ hüüdis Juuli valusalt, „püüad sinagi mind petta! Ma tean ju kõik!! Ma tean, et Hindrekul on teine pruut, et teda sellega täna maha öeldi. Sa tead ju, ma käisin Peetri kirikus. Miks sa tahad valetada?“

Ann laskis pea laua servale ja nuuksus.

„Sul on õigus, miks peaksin nüüd veel petma ja valetama — s i n d petma, sa armas, kallid, õnnetu laps! Anna andeks, mu süda ei suutnud sind nii väga ehma-

tada ja kurvastada. Jah, kõik on nüüd otsas! Minu ilus unenägu — ta on kadunud! Vaene, vaene vend!”

Juuli püüdis teda hellalt vaigistada, et ta suudaks jutustada. See läks tal alles pikema aja järel korda.

„Mõtles, Juuli, ta polegi enam teenistuses,“ algas ta viimaks. „Jäänud kolm päeva järgemööda töölt ära ja lastud lahti. Läänud siis selle — selle liiderliku naise juurde ja pidanud temaga reede õhtul kihlusi. Laupäeval käinud õpetaja juures ja täna öeldi kirikus maha...“

Ann lasknud enesele Oblika trahteri juhatada ja läinud sinna: ei ta olevat isegi teadnud, mis tal sealt enam otsida, aga süda ajanud teda õnnetu venna juurde. Trahteri-perenaise toas peetud suurt jootu. Ann heitnud trahteriruumist vaheukse ümmarguse klaasruudu läbi pilgu elukambrisse. Seal olnud seltskond mehi ja naisi koos, enamasti kõik meeletult joobnud. Naerdud, trallitatud ja hõisatud. Peamehed näinud olevat Kristjan Kodar ja Jüri Malk. Pr uutpaar istunud seltskonna seas, vaene Hindrek, joobnud nagu teisedki, hoidnud ühe paksu vanaldase naise ümbert kinni, kes hellalt noormehe ilusaid käharjuukseid paitanud. See nähtus täitnud vaese Anne niisuguse jälkusega, et ta tagurpidi uksest välja põgenenud ja oma ahastusega siamaani linnas ümber jooksnud.

See oli kõik, mida Ann teadis, aga sellest sai Juulile küllalt. Tal oli vähemalt see kindel selgus nüüd käes, et Hindrek on temale kadunud. Nad ei saanud asja edasi arutada, sest Villem Luik oma lahke rahuliku näoga astus sõbralikult teretades sisse.

Kui Hindrek Sepp ühel heal hommikul raskest unest ärkas, öeldi talle, et ta olevat kihlatud peigmees. Ta ei tahtnud seda uskuda, aga talle näidati ta pahemat kätt ja selle ühest sõrmest leidis ta sõrmuse. Nii palju oli Hindreku meelest kohe kindel, et see sõrmus ei olnud mitte tema ostetud.

„Kihlatud? Mina?“ küsis ta. „Kellega siis?“

„Minuga.“ Ja Hindreku peale kummardus paks, punetav naine, kelle suust käis viinalõhn.

„Muska-mammaga!“ tahtis Hindrek hüüda, aga ta sai sõna sabast veel kinni ja ütles selle asemel: „Aga sellest peaksin m i n a ometi ka midagi teadma!“

„Kas sa siis ei tea?“

„Mitte põrmugi!“

Hindreki rääkis täpset õigust. Ta oli neid inimesi, kelle suurema peatäie järel mälu peaaegu täiesti puudub. Kuni teatava ajajärguni oli tal vähemalt tume-dalki meeles, mis oli sündinud, siis aga langes nagu must eesriie ta vaimupeegli ette, ta aju ümber valitses pilkane pimedus. Ja Hindrek teadis, et ta terve nädala selget päeva ega ööd ei olnud näinud.

„Ma käisin ju eile hommiku õpetaja juures,“ seletas õnnelik pruut, „ja tõin sõrmused, ja siis pühitsesime terve päeva kihlusi — kallike, kas sa tõesti midagi ei mäleta?“

Noormehe kurgust tungis korisev ägamine; ta hak-

kas mõlema käega oma uimase, valust lõhkeva pea ümbert kinni.

„Ei, ma ei mäleta midagi.“

Mõrsja hakkas lustlikult naerma.

„Mehine kilk oli sul nüüd küll peas! Aga kes siis kihlust ilma selleta peab! Teised polnud ka paremad: ma usun, Malk ja Kodar läksid kápuli koju.“

„Ja sa käisid kirikuõpetaja juures?“ litsus Hindrek hammaste vahelt välja.

„Muidugi. Homme öeldakse meid juba esimest korda maha.“

„Öeldakse maha!“

Hindrek pigistas silmad kinni; ta meelest oli, nagu oleksid kõik ta liikmed halvatud.

„Mis päev siis täna on?“ hüüdis ta äkitselt ja kähvas maast üles.

„Laupäev.“

„Laupäev! Oh, mu jumal! Ja minu teenistus!“

Jälle naeris paks naine.

„Sul ei ole ju enam teenistust — vabrikust said ju lahti.“

Hindrek vajus patjadele tagasi.

„Õige küll, ma sain ju lahti.“

„No ega sa seda ometi kahetse!“ hüüdis pruut. „Saad ju nüüd ise peremeheks. Ma usun, et Oblika trahteri pidaja ja Kramorski vabriku poisi vahel on hea vaks vahet — mis sa arvad? . . . Ja nüüd, kallike, tõuse üles ja hakkame pead parandama. Mul on head soojad sakuskad valmis — neela kas või keel kõhtu . . . Tule, peame kihlust edasi — või meil söögist ja joogist puudust on!“

Ta lõi oma jämedad, rasvunud tontssõrmed taas poisi juustesse ja surus talle kuuma, viinast lõhnavat musu huultele. Hindrek tõrjus talle nõrgalt vastu.

„Oota, ma tõusen üles.“

Kui kõrtsiemand oli läinud — trahterisse oli inimesi tulnud —, kargas Hindrek sängis istukile ja sirutas ristis käed tummalt ülespoole. Nõnda istus ta kaua. Viimaks vajusid käed lõdvalt maha, pea laskus norgu. Äraráäkimata jälkus täitis korraga ta hinge. Pooltahtmata ja -teadmata äigas ta särgikäisega suud, mille peal kõrtsinaise märg, himur suudlus oli põlenud...

Hindrekul oli praegu jälle kord haruldane silmapilk, mil ta natuke mahti sai oma olukorra üle järele mõelda. Neid silmapilke oli tal niisama vähe nagu viimasel ajal kaineid päevi, ja nad olid niisama lühikesed, nagu ta peatäied pikad olid.

Mis oli kõik selle nädala jooksul sündinud! Kui sügavale oli ta selle lühikese ajaga langenud! Ja kuigi ta kõik muu kõrvale jättis — missuguse äramõistmata teo oli ta üksi eile toime saatnud! Ta leidis enese kihlatud peigmehena, ilma et sest ise midagi teadis! Kas võis taeva all teist hingelist olla, kes sellise hullusega valmis sai! Elu tõsisema ja tähtsama sammu oli ta joobnult astunud, oma inimliku õnne ja tuleviku üle hullusetujus otsustanud! Ja seejuures torkas talle järsku Juuli meelde.

Sellest sai homme nädal, mil ta õele, kui see talle Juuli armastusest oli teate toonud, oli vastu hõisanud: Sinu sõnum on nii kallis kuulda, et ma nüüd palja rõõmu pärast kaks nädalat järgemööda purjutan!... Kuis oli ta seni ausasti sõna pidanud! Nädal oli juba möödas, ja ta oli enda iga päev „sitikaks“ joonud. Kõik rõõmust õe kalli sõnumi üle! Ja paljast rõõmust oli ta ära joonud oma teenistuse, viimase palga, õige pruudi, hella õe, hea nime, au, õnne — ta oli maha joonud kõik, mis talle kallis oli — ta oli i s e e n e s e

maha joonud! See võis olla alles rõõm, mille eest nii palju ohverdatakse! Juuli Saar võis rahul olla mõjuga, mis tema „kallil sõnumil“ armastatud mehe kohta oli olnud! Ja Juuli, vaene, otsis veel seletust Hindreku rõõmuhüpetele, ta narriks ei mõistnud neid! Palja rõõmu pärast, Juulike, kõik palja rõõmu pärast! Palja rõõmu pärast jättis ta sinu maha, palja rõõmu pärast viskas ta enese sellele halva nimega naisele ära...

Ja lugu oli tõesti nõnda.

Hindreku lõbuahne, elav, veidi luulemeelne loomus oli ta ka sesse kuristikku kiskunud. Kui Hindrek oli rõõmus, siis tahtis ta seda olla kümnekordselt. Tema karikas pidi üle voolama ega tohtinud tühjaks saada. Mida Hindrek nautis, seda tahtis ta hästi nautida. Ta ei tundnud piire, ja kui ta neid tundis, siis ei suutnud ta neid pidada.

Oma rõõmu Juuli teate üle nautis ta minevast püha-päevast saadik. Sabatähe ja Linnuteega armastuskirja valmistas ta esmaspäeva õhtul, kusjuures ta hoolsasti pead parandas. Tal oli sängis padja all pudelike kibedat, millest ta vahetevahel hea lonksu võttis. Joobnud olek tuli Hindreku üle enamasti väga äkitselt: praegu veel polnud palju märgatagi, aga sealtsamast, nagu oleks ta hoobi pähe saanud, kustus ta meelemõistus. Ta ei nõrkenud küll ialgi jalult, vaid liikus ja kõneles veel kaunis inimlikult, aga tal enesel polnud sellest enam teadvust, mis ta kõneles või tegi, ja seepärast hiljem ka mitte mälu... Nõnda oli ta kirja kergel viinatujul alustanud. Seal viisid Malk ja Kodar ta paariks tunniks kõrtsi, ja kui ta siis tagasi tuli ja edasi kirjutas, ei teadnud ta isegi, mida sulg paberile määris. Kirja postkasti viies sai ta teel mõtte uuesti linna poole tuigerdada, et rõõmu edasi maitsta. Ta

ilmus Muska-mamma kõrtsi ja jäi sinna kaheks päevaks ja kolmeks ööks... Et tal rõõmujookidest puudust ei oleks ja et ta liiga vara meelemärkusele ei toibuks, selle eest kandis lahke trahteriemand hoolt. Ka ei tarvitsenud Hindrek Sepal jookide eest raha maksta — Muska-mamma juures võis ta võlgu juua kas või saja rublani. Ta seisis siin heas „kriidis“¹.

Alles neljapäeva hommikul kaunis hilja — ja otsekohe kõrtsist — läks Hindrek vabrikusse. Seal ei lastud teda aga enam tööle hakata, vaid maksti talle tema saada jäänud palk välja. Ta oli lahti lastud. Põhjuseta puudumist oli tal juba paar korda ennemalt ette tulnud ja viimasel ajal andis ta hooletusega ikka sagedamini nurisemiseks asja. Sündis siis, mis sündimata ei võinud jääda ja mida ta ise salaja juba ammu oli kartnud.

Nüüd seisis Hindrek, paar rublakest taskus, lageda taeva all. Uut teenistust leida polnud nii kerge, vähemalt nõudis otsimine ja kuulamine aega. Kuhu nii kauaks minna, kuidas pead toita?

Mis võis olla lähem kui mõte Muska-mamma peale? Hindrek teadis ju, et selle naise süda talle vastu tuksus. Ta ei märganud seda mitte ainult Madli välisest käitumisest, vaid see isik oli talle oma tundmusi juba mitmel korral üsna otsekoheste sõnadega tunnistanud. Selles olid nad teineteisega ammu juba selgusel. Hindrekul tarvitses ainult sõnake öelda, ja ta oli Oblika trahteri peremees. Joogisõprade poolt oligi talle sageli juba nõu antud paks kõrtsimamma kosida; teati sellel ju raha olevat ja ta trahter jooksis hästi. Kuid Hindrek oli sellele mõttele alati vastu võidelnud. Seda inimest naiseks — ei iialgi! Nii kaugemale ei arvanud ta

---

¹ Heas krediidis, usaldusvahekorras. — *Toim.*

ennast siiski veel mitte langenud olevat. Nalja võis temaga teha, natuke ka armastajat mängida, aga mitte rohkem.

Sel otsusel oli ta ka veel neljapäeval, mil ta vabrikust lahti sai ja nõuks võttis Oblika trahterist esiotsa ulualust otsida. Ta läks sinna kõigepealt selle lihtsa ja süütu nõuga, et pudeli õlle juures oma äpardust kahetseda ja tuleviku üle aru pidada.

Teda võeti naerva suu ja lahtiste kätega vastu.

„Noh, Sepp, sa oled nüüd vist prii mees?“

„Täiesti prii.“

„See on ilus! Kas mäletad, mis ma sulle hommikul ütlesin, kui sa ära läksid?“

„Ei.“

„Ma ütlesin: Pea meeles, et ootan sind lõunale!“

„Soo! Siis teadsid, et mind lahti lastakse?“

„Muidugi teadsin. Ma olen ju ennegi siin niisuke si poisse näinud, kes paar ööd lulli lõid ja siis ühel heal päeval viimase palgaga pead parandama tulid.“ Ja Muska-mamma naeris seejuures, nii et ta suur kõht ja hiigelrinnastik võbisesid.

„Aga kas tead,“ ütles Sepp üsna tusase tõsidusega, „kõige rohkem on sinul süüd, et ma teenistusest lahti sain. Kes jootis mind nii hullupööra ega lasknud koju minna? Ma arvan, sa tahtsid just, et mind vabrikust minema kihutataks.“

„Võib olla, et tahtsin,“ vastas Madli kiirgaval pilgul. „Ja kui seda tahtsin, siis tahtsin sulle head teha. Ma muretsen sulle palju parema koha.“

„Soo, kuhu siis?“

„Mul on puhvetsikut vaja — ehk võtad koha vastu? Prii söök ja jook ja viiskümmend rubla kuus.“

„Sa oled hull peast!“

„Ei, päris tark.“

Ta istus korraga Hindreku kõrvale, võttis tema käe pihku ja vahtis talle oma julgete, himusklevate silmadega näkku.

„Kas tead, mis minu mõte oli? Ma ütlesin enesele: kui ma, vana lesetükk, teda meheks ei saa, siis peab ta ometi minu ligidale tulema — ma võtan ta puhvetsikuks. Sest ilma temata elada ma kauemini ei suuda... Kas näed, sellepärast said vabrikust lahti.“

„Ja sa teadsid, et ma otsekohe siia tulen?“

„Nagu näed. Ma tunnen inimesi.“

„Aga kui ma su puhvetsikukohta vastu ei võta?“

„Sa võtad vastu.“

Sest tunnist peale algas Hindrekul Oblika trahteris uus meeletu joomine. Algust tegi ta perenaisega. See kattis elutuppa söögi- ja joogilaua, mis ka peenema prassija südame oleks hüppama pannud. Ses lauas istusid nad mõlemad õhtuni. Kuna Madli palju kandis ja ettevaatlikult jõi, oli Hindrek, kes oma kehajõudu viimastel päevadel muidugi oli liialt nõrgestanud, õhtuks juba „tüma poiss“. Siis ilmusid Kristjan Kodar ja Jüri Malk, kes Hindreku Oblika perenaise rinnalt leidsid, ja pidu kestis edasi — kui kaua, sellest teadis Sepp niisama vähe kui kihlusest, mis ju sel õhtul või ööl pidi olema toime saadetud. Järgmine päev, reede, oli tal ainult nagu läbi udu meeles. Ta oli jälle joonud ja jälle söönud ja siis otsatu kaua maganud. Et Madli oli sõrmused toonud ja kirikuõpetaja juures käinud, seda kuulis ta tema suust alles täna hommikul...

Hindreku hüppas sängist ja pani enese riidesse. Kui ta siis nagu murtult akna all vanasse tugitooli vajus, küsis ta eneselt täis ahastust: mis nüüd? Pidi ta tulnud teed edasi rändama või siit kohalt tagasi jooksmas? Aga kuhu tagasi? Tal ei olnud ju enam paika, kuhu

tagasi joosta! Kas ei olnud kõige õigem kõrvale põigata ja pakku panna — kõige eest pakku panna?

See naine pakkus talle omast kohast palju. Ta pakkus vaesele vabrikupoisile maja, äri, raha, kerget ja muretut elu. Suur osa tema senistest vendadest oleks pakkumise julgesti vastu võtnud. Au, hea nimi, voo-
rus, ilu — see kõik ei võinud temasuguse kosilase silmas rohkem kaaluda kui vara, mille pruut kaasa tõi. Aga Hindreku põues ei olnud veel kõik paremad, puhtamad hääled surnud, ja need hüüdsid: Ei, ei! Sinu õnn on mujal ja see õnn on tuhat korda suurem kui kõik rahaline vara...

Hindrek tundis Oblika kõrtsinaist juba sest saadik, kui ta oli Joalt kalevivabrikusse tulnud. Teda esimest korda nähes oli ta meelest, nagu oleks ta seda nägu juba kuskil ja kunagi enne näinud. Nagu läbi une mäletas ta seda. Hulk aega hiljem torkas talle korraga pähe, kus ta seda paksu, punsunud naisterahvast nende lihavate, tõntside sõrmedega, millest kaks olid kuldsõrmuseid täis lükitud, enne oli näinud: umbes kuue aasta eest ses raudteevagunis, millega Hindrek oli Narva sõitnud. See paks emand oli ju tema kõrval istunud ja ta oli tema toredaid sõrmuseid imestanud. Naerdes oli ta seda temale kord jutustanud ja emand oli vastu naljatanud: „Jah, keda jumal tahab paari siduda, need viib ta juba varakult kokku.“

Sepp ei teadnud temast rohkem head ega paha kui kõik teised, kes sagedamini siin käisid. Ta mees, kellega ta oli lasteta abielus elanud, oli aasta viie eest surnud. Seepeale oli ta ühe või ka paari meesterahvaga — selles läksid jutud lahku — sisimat sõprust pidanud, mis ei jäänud tagajärjeta. Lapsuke surnud aga õrnas eas. Madli oli umbes neljakümne-aastane tugev, terve inimene, ja hoolimata sellest, et ta oma

külaliste seltsis tublisti klaasi tõstis, virk ja tragi pereinaine. Sõimunime Muska-mamma oli talle pannud keegi ta endisist austajaist, kellele emand oli hundi-passi andnud. Selle nime all tunti teda aga nüüd laialt. Ta mängis suure õhinaga raha peale kaarte, enamasti stuukolkat ja muškat¹, ning mõnigi mees läks Muska-mamma kaardilauast hilja öösel või vara hommikul tühja taskuga koju. Oma vaba elu ja ülijulgeid kombeid ei püüdnud Madli kellegi vastu salata ega peita. Kauaaegne elu kõrtsis ja meeste seas, kellest pooled olid joodikud või muidu toored inimesed, oli uinutanud selle inimese peenemad, õrnemad ja karskemad tunded ja temast teinud eluka, kes enam midagi ei häbene ega midagi ei varja. Õhk, mis ta ümber heljus, see vänge, nilbe kõrtsiõhk, oli ka tema enese vängeks ja nilbeks teinud. Ta äri oli talle oma tunnis-märgi otsaesisele surunud.

Hindrek võis enesele umbes ette kujutada, mil viisil see imelik kihlus oli nii äkitselt teostunud. Ta teadis, et joobnud olek ta iseloomu peaaegu täiesti muutis; imestades seisis ta pärast kainena sagedasti tegude, sõnade ja mõtete ees, millest öeldi, et need olevat tema omad, mida ta aga iganes omadeks ei suutnud pidada, mis ta meelest otse mõistatuseks jäid. Joomisel tuli ta peale isevärki luulevaim ja see andis kõigile asjadele ja oludele hoopis teise kuju, näo ning värvingu. Mis oli olnud võimatu, sai nüüd korraga võimalikuks, mis inetu, sai ilusaks, ning ümberpöör-dult: nali muutus tõeks, tõde naljaks; rõõm lõi ümber kurbuseks, kurbus rõõmuks; tillukesed asjad paisusid hiiglasuurteks, teised kaotasid iga tähenduse, mõned ununesid täiesti ja nende asemele siginesid uued

---

¹ Muška = mutt (kaardimäng). — *Toim.*

arusaamatud, põhjatud ning piiritud mõisted ja esemed.

See naine oli kaval küllalt, et tema nõrkust tunda ja enda heaks kasutada. Kui Hindrek oli teataval päeval lahtilastud töölisena trahterisse ilmunud, näris ta põues muidugi mure tuleviku ja kahjutunne armastatud neiu pärast, kellega ühinemine oli esiotsa saanud võimatuks. Seda suurema lahkuse ja armastusega võttis teda aga Madli vastu. Ta pakkus talle süle ja seljaga kõike, mis Hindrekut tuleviku kohta võis vaigistada. Alkoholi mõjul kustusid Hindreku mure ja kahjutunne, Juuli pilt ta põues lõi kahvatama ja ununes, ta silmade ette jäi ainult see hella südamega, lahtise käega, ennastsalgav ja soojalt armastav naine. Mida sügavamale Hindrek oma luuletujusse vaibus, seda enam muutus heaks ja ilusaks kõik, mis selle isiku ümber oli olnud halba ja inetut: ta ise, ta teod ning kombes. Ta minevikule heitis kattev luuleloor. Ta seisis korraga suure heategijana ja kõigiti armastus- ning kosimisväärse olendina noormehe tumestunud vaimusilma ees. Siia juurde tuli vist veel, et joomasõbrad, iseäranis Malk ja Kodar, kellele asi nalja tegi ja kes ju seejuures maksuta juua said, teda tagant õhutasid — võib-olla otsekohe Madli soovil, temaga ühes nõus olles. Nõnda oli siis joobnud poiss pehmeks saanud ja teinud kõik, mida temalt sooviti. Järgmisel hommikul, kui ta veel rasket joomaund magas, aimamata, mis ta oli teinud, oli kavala naise esimene töö muretseda sõrmused, minna õpetaja juurde ja hoida ülelöödud peigmees võimalikult kaua hulluse- tujus edasi. Et mõlemad samale kirikule allusid — Hindrek oli Joalt ära tulles, mis ajal ta veel ühegi koguduse liige ei olnud, Peetri kogudusse astunud —, siis oli mahaütlemise ülesandmine õpetajale ruttu toi-

metatud. Madli hoolitsemine selle eest, et Hindrek meelemärkusele ei ärkaks, et ta mahti ei saaks oma olukorra üle kainelt järele mõelda, pidi aga muidugi kestma järjest edasi, kuni laulatus viimaks kõik kardetavad takistused on võimatuks teinud. Seda ei osanud aga keegi paremini toime saata kui Oblika trahteri perenaine.

Varsti oli toas uus pruukostilaud auravate roogade ja meelitavate pudelitega kaetud. Kallistades viis lahke emand peigmehe lauda ja kallas temale ja enesele vahetpidamata sisse. Hindrek ei tõrkunud vastu, hoolimata kõigest südamevalust ja hingeahastusest, või õigemini: just selle ahastuse pärast, sest ta tahtis teda unustada, temast vabaneda. Ja seda võis korda saata jällegi alkohol. See'p see joodiku hukatus on, et ta püüab kuradit välja ajada peltsebuliga. Vaevalt tund aega oli möödunud, kui Hindrek enese juba palju rõõmsama ja rahulikuma tundis olevat. Paari tunni pärast oli ta juba lõbus poiss, kes kõik muremõtted ja tõsisemad arupidamised tuleviku peale lükkas ja ainult rõõmsale silmapilgule elas. Õhtuks leidis ta Muska-mamma olevat kuldaväärt inimese, ilusa naise, himustatava mõrjsja: ta pidas ennast õnnelikuks poisiks ja veel õnnelikumaks peiuks. Siis tulid joomasõbrad, pidu võttis uut hoogu ja kestis nii kaua, kuni Hindrek viimaks meelemärkuseta sängi langes. Ja homme sama algus, sama lõpp — homme, ülehomme, iga päev...

Selgemail hetkil tuli Juuli talle urgitseva valuga iga kord meelde. Aga teda trööstis sedamaid päris ebausklik lootus, et kõik veel ei ole kadunud, et midagi sünnib, mis kõik jälle heaks teeb, iga näiliku pahu- pidisuse korraldab. Kainelt oli ta nõu kindel — teha ühendusele Madliga lõpp ükskõik mil viisil; ja nii-

sama kindel oli ta nõu armastatud neiut mitte jätta, tema saavutamise eest võidelda, ennast parandada, hoopis teiseks inimeseks saada. Ta vandus seda enesele salajas ja tegi iga päeva viimseks joomapäevaks. Aga see meeolu kestis ainult unest ärkamisest peaparenduse alguseni. Siis tuli pikk, pikk unustuseaeg.

Madli tundis tema südamesaladust; Hindrek oli Juulist ning oma kalduvusest temale joobnuna tihtigi rääkinud ning Malk ja Kodar olid lugu kinnitanud. Seda kirglikumaks tegi aga naiselik armukadedus Madli püüde võita armastatud mees endale, seda julmemaks läks ta seejuures oma abinõude valikus, mis seda püüet pidid aitama teostada. Hindrek ei pidanud selget päeva nägema, ta ei pidanud oma hullusest toibuma, mitte päevaks, mitte tunnikski! Tal ei tohtinud mahti olla selle võõra neiu pilti oma põuest leida: viina sisse uppuma pidi see vihatud kuju, ja uppugu Hindrek ise kaasa!...

„Joo, kallike, joo! Joomine teeb inimese õnnelikuks, teeb ta õndsaks.“

„Ja tummaks ja kurdiks ka,“ lisas Hindrek naerdes juurde. „Aga see'p see õnn ongi! Seepärast edasi, armuke, kuulmine ja nägemine tuleb alles homme.“

Oblika-emand varjutas palet.

„Ma ei saa su jutust aru,“ ütles ta.

„Purjus inimese jutust pole vajagi aru saada. Proosit!... Hurraa, seal tulevad Malk ja Kodar! Andke mulle musu, poisid, kihlus kestab edasi, ikka edasi — kolm nädalat järgemööda!...“

Nõnda uppus ka laupäev alkoholisse, ja kuna Oblika-emand pühapäeva hommikul oma punase tanututiga ja pruutlikult tuksuva südamega kirikus troonis ning õpetaja suust oma nime ootas, norskas kodus õnnelik peig veel voodis, ilma maast ja ilmast tead-

mata. Ta oli kurt ja tumm, või nagu mõrsja ütles: õnnelik ja õnnis...

Juuli Saar oli selle üle palju pead murdnud, miks Hindrek oli temale nädala algul veel armastuskirja kirjutanud, kuna ta nädala lõpul teisega kihlust pühitses. Kui Ann oli pühapäeva õhtul Oblika trahterist teatuse toonud, missuguses olekus ta seal venda oli näinud, siis arvas Juuli enesel ainsa õige seletuse käes olevat: Hindrek oli kõik, mis oli sündinud, joobnult korda saatnud. Joobnult kirjutas ta teatava kirja, millel seega mingit väärtust polnud, ja joobnult kihlas ta enda selle naisega. Joobnult, aga siiski mitte ilma asjaliku sihita: ta oli teenistuseta, peavarjuta, söömata; trahteriemanda käest sai ta aga kõike ja Juuli Saar ei suutnud talle midagi pakkuda. See seletas kõik, mis asjas tume oli olnud. Ja see seletus tõi Juulile otsuse: ta teadis nüüd, mis tal on teha.

Tervel ööl vastu esmaspäeva ei pannud ta silmagi kinni. Ta püüdis oma verist, valutavat haava siduda, et võimalikult pea toibuda ja kosuda, sest ta pidi ju elama jääma, terveks saama, — elu oma kohustega nõudis seda! Märkas ta ju selgesti, et see teine õnnetu hing, kes temaga ühiste seinte vahel puhkas, niisama ärkvel oli, umbes sama hingeõitlust pidas, samuti toibuda ja kosuda püüdis, et ta rahu ja kindluse järele janunes. Mispärast kauemini piinata iseennast ja ka veel teist! Seda meest pealegi, kes nii liigutava kannatusega tema otsust ootas, kes iga silmapilk valmis oli kas või elu selle õnne eest ohverdama, mille teine pudeli viina ja sooja toa eest oli ära müünud!... Juuli kuulis, kuidas ta rinnust vahetevahel tagasisurutud ohked tõusid, kuidas ta uneta oma asemel heitles, ja nägi, missuguse kahvatanud, roidunud näoga ta hommikul sängist tõusis, et oma raskele, lõbuta päeva-

tööle minna. Kelle eest töötas, kelle eest muretses ta nii väsimatult ja nurisemata? Tal enesel oli üksainus väike lapsuke toita — kolm veerandit oma teenistusest ohverdas ta priitahtlikult ja kõige pühama kohuse-tundega võõrastele...

Juuli nägi, kuidas ta tööle läks, pehme, lahke naeratus huultel, nägi, kuidas ta töölt tuli, ikka mõni rõõmus, hell sõna oma väikesele perenaisele ja lastele varuks. Juuli kuulis, kuidas ta ka järgmise poole ööd uneta mööda saatis, soovides, igatsedes, sonides, palvetades... Ja hommikul jälle tööle läks ja õhtul koju tuli ning — ootas, ootas... Ta ei küsinud, ei nõudnud, ei kiirustanud — tal oli aega oodata, sest ta armastus oli suur. See oli suur ja seepärast kannatlik ja katkematu...

Teisipäeva hommikul vara astus Juuli kasuisa juurde.

„Villem,“ ütles ta, kõnetades teda esimest korda lihtsalt selle nimega. „Sa lähed jälle tööle, aga ma tahtsin sulle enne midagi ütelda.“

„Vist on su raha otsas,“ naeratas Luik ja pistis käe tasku.

„Oh ei, ei, raha mul on veel,“ tõrjus Juuli, kuna ta palge üle lehvits äkiline puna. „Ma tahtsin sulle ütelda, enne kui tööle lähed, et minu mõtlemisaeg on mööda...“

Villem toetas käe laua veerele; ta naeratus oli kadunud, ta huuled lõid kahvatuks. Mitte suuga ei küsinud ta mõistetud otsuse üle, vaid üksnes silmadega.

„Kui sa mind, tänamata inimest, veel tahad,“ ütles Juuli, „siis võta mind.“

Paar silmapilku möödus, ilma et Villem oleks end liigutanud või sõna suust saanud. Siis hakkas ta kogelema: „Tänamata inimest — sind, tänamata inimest, —

kuidas tänamata inimest — miks tänamata inimest —? ...” Ja siis tõmbas ta neiu käe mõlemasse pihku, surus teda, paitas teda ega teadnud muud midagi peale hakata... Korraga tundis ta, kuidas üks kuum piisk ta sõrmele langes. Ta vaatas Juulile näkku, aga ta ei näinud midagi, sest ta silmade ees seisid paksud hallid kaed...

„Ma ei oska sulle midagi vastata,” sosistas ta värisedes, „lase, ma jooksen tööle — kuule, kuidas karaltsik klõbistab! Masinate juures tahan mõtteid koguda, masinate juures... Kui ma ainult masinate vahele ei jää oma suure õnnega! Ma olen nagu — joobnud!”

Ja ta jooksis toast.

Lõuna ajal sai Juuli Annega kokku.

„Kas tead,” sosistas viimane, „ma kirjutasin talle mineval ööl pika, pika kirja — kümme lehekülge peent kirja. Võid isegi arvata, mis ma talle kõik ütlesin. Selle kirja peale peab ta minu juurde tulema või mulle vähemalt vastama. Hea meelega läheksin ise veel kord tema juurde, aga ma ei julge sinna põrgupessa minna. Ja mis see ka aitaks,” lisas ta rõhutult juurde, „ta on ehk jälle purjus; elab ju nüüd otse viina sees.”

„Ja mis nõu sa temale siis andsid?” küsis Juuli.

„Et ta ennast veel püüaks päästa, kui talle ta eluõnn vähegi armas on.”

„Kuidas päästa?”

„Noh, selle ropu naise võrgust. Nad pole ju, jumalale tänu, veel laulatatud... Ütlesin talle, et sina ta ju ikka veel vastu võtaksid, kui ta meelt parandaks ja uue teenistuse otsiks... Sest ma tunnen ju sinu head südant ja tean —”

„See kõik on nüüd hiljaks jäänud, Ann,” vastas Juuli peaaegu külmalt. „Ma olen teise mehe pruut.”

Ann ei näinud õieti kuulnud olevat. Ta astus sammu ligemale, tõstis käe kõrvalesta külge ja vahtis küsiva suu ning silmaga sõbratari otsa. Juuli võttis ta käest kinni ja tõmbas ta vahekojast oma tupp. Villem oli veel töölt tulemata.

„Ma olen täna hommikust saadik pruut — Villemi pruut.“

„Missuguse Villemi —?“

„Villem Luige, oma kasuisa.“

Vaevalt oli sõna Juuli suust kukkunud, kui ta seda juba kahetses; ärarääkimata kaastundmus selle kahekordselt petetud vaese hinge kohta voolas talle kuumalt südamesse. Kaotas see ju korraga armastatud mehe ja venna... Ann seisis liikumatu kujuna noore neiu ees, ainult ta pärani kistud silmad elasid: nad karjatasid, küsisid, kaebasid. Ta oli ehmumisest kahvatanud, ja kui vana ja kolletanud ja närtsinud paistis ta nägu sellisena!... Aga ainult mõne silmapilgu kestis Anne naiselik vihavalu, ta võitlus kadeduse ning enesearmastuse vastu ja oma kaotsiminevate lootuste ning õnne eest. Siis tõusis ta vaatesse pikkamisi, aga võimsalt teine, palju kenam läik; see oli kuma selle vagusa, tumma kannataja kuldsest hingest, kuma sellelt kalmult, mille ta põue põhjas oma lootustele ja õnnele juba ammu enne praegust tundi oli valmistanud ja mida ta leinates oli ehtinud... Nagu kae kadus Anne silmade eest nüüd äkitselt: ta nägi uusi, mitteaimatud asju, aga need olid ta meelest korraga nii tuttavad, nii loomulikud; ta pani ainult veel imeks, miks ta seda kõike polnud ammu teadnud, ammu ette näinud.

„Sina Villemi pruut?“ ütles ta tasa ja iseäraliku alandliku, alistuva rahuga. „Jah, nõnda on kõige õigem — ma näen, nõnda on kõige õigem ja parem!“

„Kas arvad, Ann? Kas tõesti arvad, et nõnda on kõige õigem ja parem?“

Juuli hüüdis seda suure ärevusega, peaaegu kisedades; ta trotslik-jahe rahu oli korraga kadunud. Võis näha, et ta hing selle võõra ikke all, mis talle oli vägisi peale pandud, veel kord rabeles ja tõrkus, et ta süda veel kord nagu appi hüüdes kiljatas.

„Jah, Juuli,“ vastas Ann värisedes, „ma arvan, et nõnda on hea. See mees on väärt, et ta saab sinu-suguse naise, ja sina, et sa saad niisuguse mehe. See mees oskab oma õnnest lugu pidada, ma tean seda, ta saab sind kätel kandma, sest tal on kuldne süda põues. Sind aga paluksin, Juuli, tee see mees õnnelikuks, armasta teda kõigest hingest, sest ta on seda ära teeninud, — armasta teda üle kõige, armasta teda, nagu — m i n a teda armastasin...“

„Ann!“

„Vait, vait!“ sosistas Ann ehmudes, sest viimase sõna oli talle ta ülevoolav süda vägisi suhu hoovanud. „Vait, sa ei tohi mind võõriti mõista: kui kallist sõpra, kui v e n d a armastan ma sinu peigmeest, ja ma tahan seda edaspidigi teha, sest mul vaesel ei ole muud sõpra ja ka v e n d a ei ole mul enam!... Minu vaene vend — temale olid sa liiga kallis, liiga puhas! Tema ei olnud nii suurt õnne väärt, tal polnud selle eest pakkuda tasu. Ta tallas sinu ja enda armastuse, kogu oma eluõnne jalgade alla...“

Ann hakkas noore neiu ümbert kinni ja niisutas ta valget põske oma õnnesoovi-pisaratega. Et Villem Luik juba mõnda hetke oli pool-avatud ukse vahel seisnud, seda ei märganud kumbki. Alles nüüd silmasid nad teda ja pörkasid kokkudes sammu tagasi.

Villem astus pikkamisi ja tõsiselt tuppa. Ta pani ukse enese järel ettevaatlikult kinni.

„Ma kuulsin teie jutust mõnd viimast sõna,“ ütles ta tõkestatud häälel, kuna ta ehmunud silmad kasvava kartusega ühelt näolt teisele eksisid. „Sa rääkisid Juulile oma vennast, Ann —“

Naiseliku meeleteravusega mõistsid mõlemad tüdrukud asjaseisu silmapilkselt; nad vahetasid teineteisega lühikese pilgu, ja sellest oli küllalt, et nende nõu ühiseks ja kindlaks teha.

„Jah, Villem, ma rääkisin oma vennast,“ võttis Ann ruttu kogutud rahuga sõna. „Sa tead ju, kuidas on lood Hindrekuga; ta vaene kõnnib hukatuseteed. Ma olen teda palunud ja noominud — kõik asjata. Viimaks arvasin, et hea naine teda võiks päästa, ja andsin talle nõu naist võtta. „Keda ma võtan?“ ütles tema, „ma ei tunne niisugust tüdrukut, kellest mulle nii hea naine saaks, et ta mind suudaks päästa.“ — „Võta Juuli Saar — seda ma tunnen, temast saab niisugune naine,“ vastasin mina...“

„Ja Hindrek tahtis Juuli Saart võtta?“ küsis Luik, pannes iga sõna peale rõhku.

„Ei, sest muidu poleks ta nüüd teisega kihlatud ja kirikus juba maha öeldud.“

„Hindrek kihlatud — maha öeldud —?“

Sellest imestusest, mis Villemi näole ilmus, tungis ühtlasi hele kiir lootuserõõmu välja, seda tänulikku rõõmu, mida tunneb ohust pääsev inimene.

„Jah, Villem, mu vend võtab mujalt naise, sest Juuli Saarele ei julenud ta kosja tullagi.“

„Aga kui ta teda — armastas, nagu ma su sõnadest aru sain —?“

„Kui ta teda oleks armastanud, siis poleks ta teist läinud kosima,“ oli Anne osav vastus.

„Aga Juuli Saar?“ Ja Luik pöördus suure, paluva,

usutleva pilguga neiu poole. „Vahest tahtis Juuli Saar Hindrekut —?“

Tekkis väike vaheaeg. Noor neiu märkas, kuidas Villemi vaatesse uuesti tõusis hirm. Siin ei olnud enam muud pääsu: kas tunnistada tõtt või salata kõik, — kas teha see mees seal õnnetuks või ärarääkimata õnnelikuks. Juuli ei viivitanud kaua, ta tundis oma kohust.

„Villem,“ ütles ta imekspanemisväärt rahuga, „kas sa nii ruttu unustasid, mis ma sulle täna hommikul siinsamas paigas rääkisin? Kas ma ei öelnud sulle selge, kindla sõnaga: ma tahan olla sinu naine? Ma olin oma südant proovinud ja teadsin, mis ma tegin. Kas sulle sellest küllalt ei saa?“

„Tänu sulle, Juuli, tänu,“ kogeles Luik, „aga kui su südames siiski see teine, — kui — —“

„Sa peaksid teadma, et mul selle teisega iialgi ligemat ühendust pole olnud; sa tead, kui harva meie teineteisega kokkugi oleme saanud —“

„Ja veel kõige paremini tean seda mina,“ ütles Ann kindlusega vahele. „Nemad mõlemad on praeguse silmapilguni teineteisele võõraks jäänud, ainust sõna pole nad sellest vahetanud, mida sina kardad. Villem, see siin on sinu naine, sinu õige naine!“

Luik lõi silmad laia, imestava vaatega Anne peale. Missugune suur hing! Oli ta ju selgesti neidki sõnu kuulnud, millega Ann oli iseenda südamesaladuse ilmutanud, saladuse, mida ta aastate kaupa nii hoolvasti oli suutnud varjata, et Villemi silmad alles nüüd olid äkitselt lahti kukkunud, mil ta neiu südamest härrast hüüdu kuulis: „Armasta teda, nagu mina teda armastasin!“ Kirjeldamatu tänu- ja kaastunne täitis hetkeks Villemi põue. Ta tõmbas Anne käe pihku ja vaatas talle kaua tummalt näkku.

„Ann,“ kogeles ta viimaks, „kui sina mulle ütled, et see siin on mu õige naine, siis ma usun. Ma usun, sest ma tean, et sina mind ei peta, et sina mulle paha ei soovi. Ja kui Juuli mind veel mitte nii ei peaks armastama, kuidas ma sooviksin, siis peab ta seda õppima; selle üle tahan ma ööd ja päevad valvata. Sind aga, Ann, sind tänan kõige hea eest. Mu tõnts keel ei oska rääkida, mida mu süda su vastu tunneb.“

Juba lähemal pühapäeval kuulutati ka see paar kirikus maha, sest peigmehel ega pruudil polnud asja pulmadega palju viivitada. Nende kodu oli korras, mõrsja leerikleit kõlbas ka pulmakleidiks ja vaeste inimeste pulmad ei nõua suuremaid ettevalmistusi. Kuna Villemi ja Juuli nimed Aleksandri kirikus õpetaja suust esimest korda kukkusid, öeldi Hindrek Sepp Madli Oblikaga Peetri kirikus teist korda maha. Seal troonis paks trahteriemand uue kikkis tanututiga esimestes pinkides, vaadates võidukalt ringi ja lastes naabreid oma sõrmustega täislükitud tõntssõrmi imestada. Aga mitte enam üksinda ei istunud ta seal; tal oli korda läinud seekord kaasa tuua ka oma noor käharapealine peiu, et kogu ilm näeks, mida mõned uskuda ei tahtnud, ja et vaikisid kõik kadedad jutud, milles väideti, et Hindrek Sepp tegevat Muska-mammaga ainult nalja — ega asjast midagi välja tulevat... Seal nad istusid siis nüüd ligistikku teineteise kõrval — pruut õnnelikult naeratades, peiule tihti magusaid sõnu kõrva sosistades; peig haiglase, tursunud näoga, jäädes vahetevahel tukkuma, millest mõrsja teda kerge müksamisega äratas. Noh, seda võis ju vabandada — kõrtsikoht ja laupäevane öö; eks ju trahteriperemehe elu tunta.

Aleksandri kirikus istusid alandlikum pruut ja terasem peig. Esimese silmad olid neitsilikult maha löö-

dud, ta nägu vaikne ja sügavkahvatu. Peigmees oma lahke, rõõmsa näoga vaatas küll vabalt ringi, aga vist ei näinud ta siiski muud kui ainult seda noort, rõõska palet enda kõrval. Kui nende nimed kantslist kuuldusid, lõi peig pilgu juurdlemisi mõrsja peale; talle sai vaikne, tõsine naeratus vastuseks. —

Ann Sepp oli venda või tema kirja kogu nädala asjata oodanud. Kui möödusid ka pühapäev ja veel paar päeva, ilma et kumbagi oleks tulnud, võttis ta ühel õhtul südame rindu ja läks Oblika trahterisse. Vähe-malt näha tahtis ta Hindrekut. Sest lootus, et see oma ettevõttest veel võtaks taganeda, hakkas nüüd, kus ta Madliga juba teist korda oli maha kuulutatud ja kus laulatuseni ainult mõni päev veel aega jäi, ikka enam kahanema.

Ann tuli väga ruttu ja hoopis segi aetud tundmus-tega Jaanilinnast tagasi. Ta oli ühtlasi kurb ja rõõmus, kõigepealt aga suures ärevuses. Oma täie südamega tõttas ta kohe Luige korterisse, sest sealt leidis ta osavõtlikke sõpru, kellelt võis nõu ja tröösti loota.

„Kas teate, mis on sündinud?“ hüüdis ta lõõtsutades. „Hindrekut ei ole enam Narvas!“

„Ei ole enam Narvas?“ kordas Villem.

„Ei! Ta on selle naise juurest ära jooksnud — salaja plehku pannud, jumal teab, kuhu... Jätnud kirja maha, kus ta ütleb, et ei võida Madliga paari heita, ta süda tõrkuda vastu —“

Juuli käest kukkus teelusikas. Ta kummardus otsi-des laua alla. Põlvitades otsis ta kaua lusikat, mille ta oma jala all tundis olevat.

„Tänab kõige hea eest,“ rääkis Ann edasi, „ja lubab kaugele, kaugele ära minna — ärgu pruut teda asjata otsigu...“

„Oli ka vist paras aeg,“ tähendas Luik mõttes.

„Paras aeg küll, mõni päevake enne laulatust, ja — ma ei või parata — mu süda ütleb, et ta on hästi teinud, sest õnne poleks ta selle naise kõrval leidnud... Aga mind piinab siiski suur hirm tema pärast — kuhu ta läks, mis ta peale hakkab? Kas ei või talle mõni õnnetus juhtuda, — oh, jumal, jumal, tule talle ise appi!“

„Kas ta siis sinule oma kavatsusest mingit märku ei annud — ka ära minnes sõnagi ei kirjutanud?“ küsis Villem.

„Mitte poolt sõna! See'p see mu südame raskeks teebki! Ma pole temaga ju ta mahaütlemisest saadik kooski olnud, ja nüüd, kus ta ära sõitis — mitte jumalagagi — mitte reakest, et, armas õde, ma teen nii ja lähen sinna ja sinna... Aga Juuli, mis sa's laua all teed? — Ütle sinagi, mis ma sest kõigest pean arvama?“

Juuli tõusis üles, pööras aga näo hoolega Volli poole, kes Miinaga võileiva pärast oli riidu läinud.

„Mina?“ küsis ta viimaks häälega, mis nagu kaugele eemalt kostis, „mina mõtlen ka, et Hindrek on hästi teinud...“

„Võib ju olla, et ta sulle veel kirjutab,“ arvas Luik, „vahest siis, kui on kuskil kindlama paiga leidnud.“

„Aga eks ta võinud mõtelda, kuidas ma ehmuksin, kui ta nii salaja põgeneb! Kui vähe venna-armastust on tal minu vastu!“ Aga hoolimata südamevalust hakkas Ann korraga turtsudes naerma. „Jumal andku mulle andeks, ma ei tahaks kellegi õnnetusest rõõmu tunda, aga ma ei või teisiti — selle trahteri-perenaise tulise viha üle kipub naer vägise peale! Kas teate, ta viskas mind viinaklaasiga ja oleks mulle vist terve letitäie selga pildunud, kui ma jalgadele tuld poleks annud... Kuulge, ma jutustan!“

Ann leidnud vaese Muska-mamma paistetanud silmade ja raske peaga letilt tukkumast. Ta olnud — vist kurbuse kustutuseks — kaunisti nokastanud. Ann küsinud kõige alandlikumal palvetoonil Hindrek Sepa järele. Nagu oleks uss emandat nõelanud, nii ärganud ta unest ja vibanud enese püsti.

„Kes sa oled?“

„Hindreku õde.“

„Ah sina oledki see häbematu vanatüdruk, see võllaroor, see külakrapp, kes Hindreku mu juurest ära meelitas, kes talle kõrva puhus, et mina talle küllalt hea ei ole, kes —“

„Jumala pärast, kas siis Hindrekut siin enam ei ole?“ küsisin mina.

„Või sa, kaval madu, küsid veel! Tuled mind siia pilama! Ära minuga oma vigureid püüa mängida! Kes mind tahab tüssata, peab varemini üles tõusma . . . Utle mulle, kurinahk, kus sa teda redus hoiad?“

„Aga kulla emand,“ hüüdsin mina, „ma tulen ju venda teie juurest otsima, kuidas siis mina teda võin redus hoida! Kas ta siis tõesti siin ei ole?“

„Sa valetad, vana kribu!“ röökis teine mulle vastu. „Malk ja Kodar ütlesid, et sina teda keelanud mind võtmast. Tunnista, või muidu —“ ja juba sirutas ta käe süldikausi poole.

„Minu ehmatus sellest, et venda enam siin ei olnud ja et ma ei teadnud, kuhu ta on läinud, oli aga nii suur ja otsekohene, et kõrtsimamma korruga nagu uskuma löi, et ma ei valeta.“

„Ta lurjus kadus siit eile, kui mind kodus ei olnud,“ seletas mulle nüüd Madli Oblikas. „Pannud tüdruku leti taha ja öelnud, et läheb välja. Kui koju tulin, leidsin toast laua pealt selle kirja. Loe, mis see pasatski mulle julgeb kirjutada!“

„Emand viskas mulle rasvase ja viinaga niisutatud paberilehe kätte, kust ma lugesin, mis ma teile juba ütlesin. Hindrek kirjutab, ta süda ja mõistus mõlemad võidelda selle abielu vastu, milleks ta üksnes hulluse-tujus oma nõusoleku võinud anda. Tänab perenaist kõigi heategude eest ja lubab oma võla kord ausasti tasuda. Ta reisivat kaugele Venemaa põhja, kus ta kõik tahtvat unustada. Palub ka pruuti teda, tänamata inimest, unustada ja talle andeks anda. Viimasest pal-gast olla tal veel natuke järel ja oma uuri müünud ta ära — et Oblika-emand ei mõtleks, nagu oleks ta tema järelt raha näpanud. Kui vaja, tahtvat ta jala edasi reisida.

„Lugesin kirja ja silmad tilkusid vett. Emand näis minuga ka juba olevat peaaegu leppinud, seal pillasin ühe edeva sõna suust. Ma ei mõelnudki suuremat paha temast, aga ta mõistis mind võõriti.

„Jumalale tänu, et see lahutus veel parajal ajal tuli,“ ütlesin ma enam enesele kui temale. „Sest ega see abie-lu kummalegi õnne oleks toonud. Ja palju kurvem oleks olnud, kui Hindrek pärast laulatust —“

„Oh sa taevas, mis nüüd sündis! Ta läks näost sini-seks ja mustaks. Püüdis rääkida, aga ulgus paljalt. Vaht seisis suu ääres. Viimaks tuli kole valing kõiksugu sõimusõnu ja siis ta kähises:

„Või sina arvad, et mina ei kõlba sellele pasatskile, karmantsikule, masuurikale? Sa arvad, et sul häbi oleks olnud mind vennanaiseks võtta? Kas tead, kes ma olen? Mul on raha, et võin poole Narva linna oman-dada, et võin selle närukaela asemel endale meheks osta kindrali, kabrali, konsulendi! Ma ei pruugi siin leti taga istudagi — kas näed, mis ma võin teha!“ Ja nüüd hakkas ta leti pealt plirinal-plärinal vastu seina loo-pima, mis seal iganes oli: pudeleid, kausse, taldrikuid

— ikka kõige täiega! Paar purjus poissi irvitasid, plaksutasid käsi ja karjusid: „Hurraa — Muska-mamma elagu!“ . . . Minule lendas mõni klaas selga, — ei hakanud enam vaagnaid ootama — pühkisin tulema. . . .“

Kuna Villem Luik Anne juttu naeris, piilus ta teise silmaga Juuli poole. Sel oli aga ikka veel lastega tegemist, nii et ta neile mõlemale selja pööras.

„Kui see naisterahvas seda sorti on,“ tähendas Luik, „siis peame küll kõik jumalat tänama, et Hindrek tema võrgust pääses. Aga ütle, Ann, kas sa siis tõepoolest venda said keelata seda naist kosimast ja kas sa sellest Malgale ja Kodarale rääkisid?“

„Ei, nii kaugemale ma ei saanudki; kõik oli nii salaja ning ruttu valminud, et ma midagi ei teadnud. Muudkui Muska-mamma nime olin kuulnud, just Kodara ja Malga eneste käest. Need on Oblika-emandale muidugi valetanud.“

„Kas tead, Ann,“ ütles Luik tõsiselt, „ma arvan kindlasti, et kui Hindrek mõnes teises linnas, kus tal niisuguseid sõpru enam ei ole nagu Malk ja Kodar ja mõned teised, tööd ja palka leiab, et ta siis enesega hakkab aru pidama ja teisele teele pöördub. Ta on noor, temast võib viimaks veel missugune mees saada. Pange tähele, mu sõna läheb tõeks!“

„Tänu sulle, Villem, hea sõna eest,“ ütles Ann soojalt. „Annaks jumal, et sul õigus oleks!“

Lähemal ööl ärkas Luik paaril puhul unest ja iga kord oli ta meelest, nagu oleks ka Juuli oma sängis sirmi taga ärkvel. Korraks kuuldus nagu padja sisse lämmatatud nuuksumine talle kõrvu. Kuid ta võis eksida. Vahest unistas keegi tööline naabertubades. . . .

Kui Ann Sepp Villemile venna õnnetust kosjaloost lähemalt oli jutustanud ning teatanud, missugune inimene Hindreku mõrsja on, oli ta püüdnud rõhku panna

sellele, et noormeest muuseas ka rahahimu selle alatu naise võrku oli ajanud. Seega tahtis hea Ann Luigelt seda kahtlust võtta, nagu oleks Hindreku ja Juuli vahel mingi õrnem ühendus valitsenud, sest mees, kes raha pärast mõrsja maha jätab ja teise võtab, tunnistab sellega ju, et tal mahajäetud neiu vastu kõige vähe- matki armastust põues ei ole. Ühtlasi kordas Ann ikka ja jälle uuesti, et t e m a see olnud, a i n u l t tema, kes venna päästmiseks mõtte leidnud, Juuli ja Hindreku paari sobitada; neiu ja noormees ise ei olevat ses asjas kumbki ainust sammukest astunud. Et Juuligi enda poolt kõik püüdis teha, mis võis Villemit vaigistada ja ta kahtlust lämmatada, siis polnud viimasel asja umb- usaldusele oma südames kauemini maad anda. Pealegi tunnistas ju ka Hindrek Sepa salajane põgenemine Narvast, et teda siin mingid tõsisemad sidemed ei köit- nud; muidu poleks ta Juulist — oli sündinud, mis oli — mitte jumalaga jätmata lahkunud. A r m a s t a v mees oleks püüdnud oma eksisammu vabandada, andeks paluda, oleks neitut kõiksugu lubadustega tuleviku kohta trööstinud ja katsunud temalt ta truudusetootust teele kaasa võtta. Hindrek Sepp aga oli üleöö kadunud, nagu poleks tal siin enam kellegagi tegemist; mitte oma lihasele õelegi ei andnud ta märku, et tal midagi südames liigub. Seal ei võinud siis ka midagi elada ega liikuda. Ja Juuli Saarel — kui tal kord tõesti selle mehe vastu soojemaid tundmusi oli olnud — polnud nüüd enam asja neid elama ja kasvama jätta; pidi ta ju nägema, et neid otsekohe põlati. Kuid Luik ei mär- ganud Juuli praegusest ega edaspidisest olekust sedagi, et tal minevikuga mingit lõpparvet oleks korraldada olnud. Noor neiu oli tema vastu küll veidi häbelik ja tagasihoidlik nagu ennegi, aga siiski võis märgata, et ta püüdis peigmehele ikka enam läheneda ja

neid ühendavaid sidemeid tuleviku tarvis koomale tõmmata. See nähtus täitis Villemi rinda rahu, rõõmu ja tänuga.

Nõnda saabus pulmapäev ja Villem Luik tõi Aleksandri kirikust noore naise koju. Ta oli õnnelikult eesmärgile jõudnud. Kallis varandus, mida ta kui oma silmatera oli hoidnud, mida ta nii kaua oli kasvatanud ja kaitsnud — see langes talle rüppe tema vaidlematu omandusena. Villem oli nagu lapsuke jõulupuu all: ta vaatles nii suure imestuse ja aukartusega oma kingitust, et ta teda ei julgenud puudutadagi . . .

Juhtumisi valmistas see päev ka kellelegi teisele iseäralikku rõõmu: Ann sai vennalt esimese kirja — alles täna! Luigel oli olnud õigus, kui ta Anne selle oletusega oli trööstinud, et Hindrek vahest alles siis kirjutab, kui ta kuskil on kindlamalt paika võtnud. Sepp viibis Peterburis ja oli seal tööd leidnud.

Õele saadetud kiri oli pikk ja väga südamlük. Hindrek palus kõigepealt andeks, et ta Narvast nii alatul kombel oli lahkunud, ja püüdis seda hirmsa seisukorraga põhjendada, millesse ta küll omal süül oli sattunud, mis teda aga õest ja kõigist teistest ausatest inimestest nagu kurjategijat oli eemal hoidnud. Ta tundnud enese nii langenud, nii viletsa ja põlastusväärse olevat, et ta enam kellelegi ei olevat usaldanud silma vaadata, kõige vähem õele. Tema hingeline olek enne ärareisimist olnud umbes vaimuhaige kohane: kõrtsielust puretud ihu ja vaim seisnud juba viimsel jõuastmel, ta ümber valitsenud juba pooleldi pimedik, millele must öö ähvardanud järgneda. Ta jutustas Annele avameelselt, ilma end vabandamata või oma süüd pehmendamata, kõik ära, mis tema ühendusse Madli Oblikaga puutus, kuidas ta selle naise mõju alla oli sattunud, kuidas olnud lugu nende kih-

luse ja mahakuulutamisega ja kuidas ta õe ning — oma kalli unenäo paremast õnnest, mida Ann talle oli soovitanud, nii täiesti oli unustanud. Siiski leidnud ta peaaegu viimsel silmapilgul veel jõudu ja meelekindlust ähvardava hädaohu eest põgeneda. „Aga mitte just iseendalt ei saanud ma seda jõudu,“ kirjutas ta. „Mulle andis hoogu üks sündmus, mis kui taeva karistus mu peale tuli. Ja see karistus põrutas mu hinge nii väga, et ma Narvast põgenesin — silmi kinni pigistades, nagu põleks see linn mu selja taga. Ma sain nimelt teada, et pühapäeval enne minu ärasõitu Aleksandri kirikus teatud pruutpaar maha kuulutatud. Ma ei oska ega taha sulle kirjeldada, kuidas see sõnum minusse mõjus. Vaikime sellest — kõik on ju nüüd mööda. Kui ma ei eksi, pühitseb see paar homme, mil sa minu kirja saad, õnnelikult pulmi. Ütle pruudile ja peiuale, et ma soovin neile õiglasest südamest õnne. Muust vaiki. Ma arvan, et nõnda oli kõige parem ja õigem, et sündis, mis sündima p i d i. Nad on teineteise väärilised, neil ei saa õnnest ega armastusest puudust olema, sest nad peavad teineteisest lugu. Villem pakus Juulile kindla, vagusa tuleviku, Juuli saab olema Villemile tubli, hell naine. Nende mõlema vahele ei tiku mingi tume tont nende õnne ja rahu mürgitama. Mina aga — ma ei võinud oma naisele niisugust õnne töötada. Ma ei kaeba oma rasket kahju, ma ei ole kade nende mõlema õnne üle. Ma ei kaeba sellepärast, et see õnn saab osaks inimesele, keda ma nii väga armastasin. Seda sõna tarvitan siin viimast korda; sina, õde, vaiki aga — vaiki nende rahu pärast... Miks ma neile oma õnnesoovi pulmapäevaks otseteel kätte ei läkita? Ei tea isegi — südames tõrgub midagi vastu. Tunnen enese vist liiga halva olevat — ei taha rikkuda nende pulmarõõmu, nende r a h u. Ei tihka ennast neile

meeldegi tuletada, neil ei pea minuga enam mõtteski tegemist olema — mitte kummalgi. Nii on kõige parem . . ."

Hindrek teatas siis veel, et ta ühes pealinna suuremas tehases rahuldava palgaga tööl olevat ja praegu nõu pidavat, kuidas oma hukkaläinud eluteed vähegi korraldada. Töötada ei taha ta seekord midagi, sest kes suutvat tema töotusi veel uskuda? Veel ei olevat tal uues elupaigas halbu sõpru ja ta teinud enesele ülemaks kohuseks nendest ning seega ka kõrtsist hoiduda. „Aga kas see mul korda läheb?“ lõppes kiri nagu kurva ohkega. „Mu ümber on korruga kõik nii tühi. Ma peaksin midagi otsima kõrtsi ja kõrtsisõprade asemele. Aga mida — mida?“

Säravail silmil viis Ann venna õnnesoovi noorpaarile kätte.

„Hindrek kirjutas!“ hüüdis ta rõõmust värisedes. „Kas näete, Hindrek kirjutas ometi!“

Ja siis kandis ta peaaegu kirja sõnadega kõik ette, mis Juulit ja Villemit võis huvitada, ja jättis kõrvale, millest Hindrek oli palunud vaikida ja mis noorpaari rahu võis rikkuda, nagu kartis kirja kirjutaja — ning osalt ka ta isegi.

Kuid Ann oli liiga lihtsameelne, otsekohene ja vahel veidi ennatanud inimene, kui et ta pikalt midagi oleks varjata võinud, mis teda ennast elavalt huvitas, liiati kui selle üle korduvalt päriti. Pärija oli Juuli. Ükskord ja teinekord kukutas ta mõne küsimuse Hindreku kohta, ja et vend ja ta saatus Anne südant täitsid, siis oli suul võimata vaikida. Nõnda sai Juuli järgmistel päevadel ääri-veeri mööda ja raas-raasult teada, et Hindrek enne ärareisi tema ja Villemi mahakuulutusest kuulnud, et see sündmus talle just otsuse toonud Narvast põgeneda ja et ta seda nagu enda

karistuseks pidavat. Mida noorik enesele sest tunnistusest järeldas, sellele Ann oma südamelihtsuses ei mõelnud; Juuli oli ju nüüd naine, teise mehe naine ja mõistlik naine — see vaigistas Anne kõige kohta...

„Palu sinagi jumalat Hindreku eest, et ta ennast suudaks parandada,“ ütles ta Juulile, „ja kõige parem oleks veel, kui sa talle vahel kirjutaksid ja teda trööstiksid ning õpetaksid, kuidas ta peaks elama. Sest ta pidas sinust alati suurt lugu ja sinu sõnal oleks tema kohta kõige rohkem mõju.“

„Teda trööstiksin?“ küsis Juuli. „Mil kombel siis?“

„Noh, anna talle nõu, et ta otsiks enesele Peterburis hea viisaka naise, kes oleks talle nõuandjaks ja seltsiliseks, nii et tal kõrtsi ega joomasõpru pole enam vajagi...“

Juuli vaatas mõistatava pilguga vanapiiga otsa.

„Mina peaksin temale —?“ hüüdis ta siis, jättis aga sõna pooleli.

„No miks siis mitte? — Või arvad, et Hindrek — või oled Hindrekule pahane —? Kas tead, mida Hindrek oma kirjas veel ütleb? Ta ütleb neidsamu sõnu, mis mina sulle ütlesin, kui sa mulle oma kihlusest teatasid. Hindrek ütleb sinu ja Villemi pulmade kohta: Nõnda on kõige parem ja õigem. Ka tema arvab, et sa nüüd õnnelikum oled, kui sa temaga oleksid — — aga sellest ei maksa rääkida...“ Ann sattus oma mõttesegaduses ikka enam kitsikusse; viimaks lõpetas ta sõnadega: „Ja kuidas ta sulle ja Villemile õnne soovib! Iga sõna tuleb südamest — liigutav on seda lugeda... Oota, ma loen sulle need sõnad kirjast ette...“

„Ei, ei,“ tõrjus Juuli, „ma usun sind muidugi, ja — ja ma võin su vennale ka kord kirjutada, kui sa just soovid.“

„Ning Villem peab ka kirjutama — teda tahan samuti paluda. Nad olid ju omal ajal nii head sõbrad... Oh seda rõõmu, Juulike, kui siis Hindrekust viks poiss saab, kui ta kord kui uus inimene meie ette astub ja ütleb: Kas näete, ma pole ometi mitte kadunud — minust on siiski veel mees saanud!”

Ann oli rääkides Juulist veidi kõrvale pöördunud; kui ta nüüd jälle ümber vaatas, ei olnud noorikut enam toas.

Kui kasarmus Villemi ja Juuli noorest abielust kõneldi, siis öeldi: „Elavad kui kaks tuvikest; pole neist midagi kuulda ega näha.“

Ja tõesti, vagune ja rahulik oli nende elu. Olid nad ju liiga kaua koos elanud, et teineteise taotsusi, vajadusi, soove ja nõudeid läbi ja läbi tunda, niisama nagu neile kogu nende elu-, maja- ja töökord tuttav oli. Kumbki teadis oma kohuseid ja ülesandeid ja täitis neid käskimata ja sõna lausumata. Uus side nende vahel ei toonud siis mingit muutust senisesse olukorda. Kõik liikus ühtlaselt ja takistuseta edasi nagu kella rattavärk. Nad olid teineteisega rahul nagu kunagi.

Muudkui ühes asjas pidi Luik vahel mõtisklema. Nooriku häbelik, tagasihoidlik kohmetus tema vastu oli visa kaduma, hoolimata Juuli enese nähtaval hoitavast püüdest sellest võitu saada. Villemil polnud ju nurinaks mingit silmatorkavat, käegakatsutavat asja; nende vahel püsis ju kõik tavalises ilusas korras; noor naine oli tema vastu lahke, sõbralik, poolehoidlik, tähelepanelik; ta tegi kõik, mida ta mehe meeleheaks, lõbuks ja rõõmuks teha võis, ja oli õnnelik, kui seda märgati, rahul oldi ja teda tänati. Ta ei avaldanud üheski suhtes vastikust, sallimatust, ei näidanud kunagi tusast või turtsakat nägu. Aga kõigest hoolimata oli Luige meelest, nagu lahutaks neid mingi salapärane, näge-

matu vaheriie, nagu poleks õhk, mis nende ümber heljus, mitte nii soe ja kodune, kui ta oleks soovinud. Jah — s o o v i n u d ! Aga vahest soovis ta liiga palju? Vahest ei jõutud tema soove üldse mitte täita? Inimeste loomused on ju nii mitmekesised. Juuli ehk oli varustatud koguni teise hingega kui tema ise. Tal ei olnud vahest nii palju sulatavat soojust anda kui Villemil, ja liiati veel nii palju, kui Villem soovis. Vahest peitis ka noorik oma sisemist soojust vilu koore alla — ka niisuguseid inimesi on olemas. Või — mis vist kõige õigem — Juuli vajas palju aega uue olukorraga harjumiseks: ta oli visa neitsipõlve unustama, ta polnud veel hästi õppinud vahet tegema kasuisa ja abi-kaasa vahel. Seks kulus tal veel ikka aega — vahest aasta või paargi. Nõnda pöördus Villem, kui ta asja üle järele mõtles — ja ta tegi seda tihti —, ikka jälle oma peiupõlvise tröösti juurde tagasi.

Kui Villemilt keegi oleks küsinud, kas ta oma arvamist nooriku tagasihoidliku leiguse kohta ka kuidagi võib põhjendada, kas tal seks etteheitteks usutavaid tunnistusi on anda, ta oleks vist vastuse võlgu jäänud. Ta arvas ainult t u n d v a t, mida ta väitis, aga ei võinud seda näidata ega tõeks teha. Ei astunud Juuli näiteks õhtul, kui Villem töölt tuli, temale mitte vastu, et tema juurde peatuma jääda, temalt midagi küsides või tema küsimist oodates, vaid jooksis temast mööda kööki, et õhtusööki võimalikult kähku lauale toimetada, — siis oli Villemil tundmus, nagu oleks vilu tuuleõhk tema põske riivanud, kuna ta oli päikese-paistet igatsenud. Ja kui Villem kallistades naise käe pihku võttis või teda rinnale tõmbas, siis laskis noorik seda vastu panemata sündida; ta ei tõrkunud vastu, ta ei keelanud mehele mingisugust kallistust. Ent Villemil oli tunne, nagu alistuks ta ainult — alandlikult,

pehmelt, lõdvalt, nagu täidaks ta ainult oma kohust. Aga Villem nõudis palju enam — Villem nõudis kuuma vastuvõttu, täit tasu, kokkusulamist. Ja siis päris hingeline külg. Villemi meelest oli, nagu ei suudaks ta oma naise sisemisest raamatust kõike lugeda, nagu keelataks talle mõnd lehekülge nägemast, nagu kaetaks mõni peatükk kinni. Ja ometi ei võinud ta sedagi arvamist põhjendada, ta ei võinud tõeks ega selgeks teha, et raamatul üldse ongi rohkem peatükke ja lehekülgi, kui tema ees nähtaval oli. Ta ainult tajus, nagu puuduks midagi, nagu peaks veel midagi olema. Juuli kõneles temaga igast asjast, mis neisse endisse, teistesse või üldsusesse puutus, lahkelt, otsekoheselt ja isegi jutukalt, ta oli lõbus ja ladus seltsiline igal tunnil, ning siiski — Villem uskus oma tundmust, mis ütles, et ikka veel midagi puuduvat, et Juuli võivat rohkem pakkuda, kui ta pakkus. Villem tundis südames juba kipitust, kui noorik tema juuresolekul raamatut või lehte luges, ilma temaga kõnelemata, ja kui ta vahel nii mõttesse jäi, et mehe küsimusi ei kuulnud või nende peale võõriti vastas.

Sajale ja tuhandele teisele mehele poleks vist uneski meelde tulnud Juuli sisemisest ise-elust ja iseolekust asju otsida, mis oleksid juurdlemiseks põhjust andnud; Villem otsis ja leidis neid. Ta tõreles endaga sellepärast tihti, ta võttis enam kui üks kord nõuks asjata peamurdmise ja hingeärrituse lõpetada ja oma naisega nii öelda kõigest hingest rahul olla, sest ta teadis ju, et ta seda võis, ja ta tundis ju liiga selgesti oma süüdistuse nõrka asjalikku alust. Kuid ikka ja ikka jälle sattus ta vana vea sisse. Kust see küll tuli? Sellele mõistatusele leidis ta viimaks seletuse: ta armastus oli liiga suur ja sigitas seepärast nõudeid ja ihkeid, mida vahest ükski naine ei suutnud täita...

Varsti tekkis üks asi juurde, mis aegamööda hakkas Villemi sügavamalt tähelepanu äratama.

Hindrek Sepp kirjutas temale ja sessamas kirjas ühtlasi Juulile. See oli lihtlabane, kuivatooniline kiri, nagu seda läkitab sõber sõbrale, tuttav tuttavale, kui nende vahel on suurem kaugus. Kuid Villem Luik kohkus, kui Juuli talle teatas, et Hindrekult oli kiri tulnud. Ja kui ta seda oli lugenud ja näinud, kui süütu see oli, jäi talle siiski mõneks ajaks kipitav tundmus südamesse. Ta luges Hindreku sõnu veel paar korda salajas, enne kui ta vähe vaigistust leidis. Hindrek jutustas oma elust ja tööst, pealinna oludest ja mitmest muust igapäevasest asjast. Muuseas tähendas ta, et kauase arupidamise ja hoovõtmise järel olevat ta viimaks kõrtsi ja joomasõprade asemele midagi paremat leidnud: ta hakanud lugema. Ta lugevat kõike, mida saavat: ajalehti, raamatuid, brošüüre, iga trükitud paberitükki, olgu sisu, mis tahes. Ta ei olevat seni teadnudki, et lugemine pakub nii palju ajaviidet ja lõbu ning et raamatuis ja ajalehis on nii palju, mida sünnib lugeda. Sel kombel olevat tal korda läinud kõrtsist juba paar kuud eemale hoiduda ja isegi pühapäeva- ning esmaspäeva-hommikutelgi peavaluta sängist tõusta. Kui uus lõbu edaspidigi ette löövat, siis võivat ta armsad sõbrad Narvas juba pisut lootust soetada, et endine joodik viimaks tõesti parandusteele jõuab... Juulile nimetas Hindrek mõnd head raamatut, mida ta hiljuti olevat lugenud ja mis talle eriti meeldinud. See oli kõik. Kirjas puudus iga märkus endiste Narva lugude kohta; Hindrek ei nimetanud Villemi ja Juuli noort abielugi muul viisil, kui küsis lihtsalt järele, kas Ann neile tema pulmapäeva-õnnesoovi on kätte viinud.

Villemil ei olnud kõige vähematki asja sõbra kirjast mitte rõõmustada — seda tundis ta väga hästi. See-

pärast surus ta oma rahutus põues kõik vastikud, eba-
ilusad tunded maha ja kirjutas Hindrekule pika ja
sõbraliku vastuse; ta läks pealegi nii kaugele, et väl-
jendas soovi, noorik pidavat kirjale ka omi mõtteid
lõppu lisama, sest Hindrek kirjutanud ju neile mõle-
male. Kuid Juuli vabandas end ajapuudusega; pangu
Villem tema tervised omade hulka. See sündis siis
ka. Villem ei võinud salata — nooriku vastus meeldis
talle.

Hindreku esimene kiri ei jäänud viimaseks. Neid
hakkas nüüd sagedamini tulema. Noormees põhjendas
oma kirjutamisvirkust väga usutavalt: ta tundvat end
suures võõras linnas väga üksikuna ja mahajäetuna.
Lähemate tuttavate ja sõprade puudusel ning püüdes
niiskeist lõbudest loobuda, ei jäävat tal muud nõu üle,
kui lugemise kõrval ka kirjutamisega aega viita ja
oma endiste armsate sõpradega vähemalt tindi ja pabe-
rigi kaudu ühendust pidada. Ta paluvat väga, et tema
tülitamist mitte pahaks ei pandaks.

Hindreku kirjad jäid sisult edaspidigi ühetaolisteks:
need olid lihtsad, ükskõiksed mõtteavaldused süütuist
asjust, paberile pandud enese ja teiste ajaviiteks. Need
kõik kandsid ümbrikul Villem Luige nime ja olid ena-
masti vahet tegemata määratud mõlemale, nii mehele
kui naisele; tihtipeale kirjutas Sepp õelegi Luikede
kirjas. Ta kirjeldas Peterburi elu- ja tööolusid, jutustas
oma nähtusi ja juhtumusi kihisevas miljonilinnas,
kõneles iseäranis sagedasti oma lugemisvarast ja põi-
mis kõige selle sekka lühikesi märkusi oma praegu-
sest muutumisel olevast eluviisist, oma võitlemisest ja
heitlemisest iseene nörkuste vastu. Otsekoheselt
tunnistas ta paaril korral üles, et ta jällegi komista-
nud, jällegi oma meelegergusele ja lõbujanule matti
maksnud ja oma rõõmukarikat alkoholiga täitnud.

Kuid ta rabelevat südisti edasi, ja et ta seda tegevat, siis ei kaotavat ta lootust suuremaks ja täielikumaks võiduks... Kui ta oma kirjades korraks eriti nooriku poole pöördus, siis rääkis ta enamasti kirjandusest, sest ta teadis, millise elava isuga ka Juuli luges. Hindrek jutustas sageli raamatu terve sisu kirjas ära ning lisas sellele omalt poolt üsna teravmeelseid, head arusaamist ja terast järelemõtlemist ilmutavaid märkusi juurde. Mõne aja pärast teatas ta, et ta olevat suure hoolega hakanud vene keelt õppima. Ta nägevat juba nüüd ära, et eesti kirjavara talle enam kauaks ette ei löö, sest lugemisega kasvavat isu ühtelugu; vene keel avavat talle aga, rääkimata kõigest muust — eluga ühenduses seisvast tulust, ka suure lugemisvara. Aegajalt nimetas ta siis, kuidas õppimine edenevat ja kui suurt lõbu talle uus ajaviide pakkuvat...

Ka õele ei kirjutanud Hindrek palju muist asjust, välja arvatud need, mis üksnes neisse mõlemasse puutusid. Ann oli venna meelemuutusest muidugi ärarääkimata õnnelik. Päev, mil Hindrekult kiri tuli, oli Annele iga kord pidupäevaks. Vähemalt kümme korda urgitses ta, nagu ta ise tähendas, iga lehekülje läbi. Anne rõõmu täiendas veel see, et Hindrek nüüd ka vaeste vanemate peale oli hakanud mõtlema; ta läkitas neile rahalist toetust ja palus õde oma kopikaid nüüd rohkem enesele hoida.

Nõnda vältas Hindrek Sepa kirjavahetus õega, sõber Luigega ja selle noore naisega katkematult edasi. Mehe soovi täites hakkas Juuli vastustele ka omi mõtteid juurde lisama ning vahel jättis Villem terve kirja nooriku septseda. Kuid iga kord sundis Juuli teda enda kirjutatud vastust läbi lugema — muidu võivat suuri lollusi sisse jääda, misüle Sepp naerab. Villem täitis siis ka naisukese soovi ja seletas iga kord,

ta ei olevat ainustki lollust teinud, kõik olnud sula tarkus.

See kirjavahetus oli kõigiti loomulik, korrapärane, igapäevane mõistetav. Ka Luik harjus sellega pikapeale teatava määrani ära, see on, ta ei tundnud Sepa kirjade vastu enam endist südamekipitust, küll aga selle mõju vastu, mis neil Juuli kohta oli või mida ta neil tema kohta arvas olevat. Villemi meelest oli, nagu läigiksid nooriku silmad hoopis iseäralikult, kui ta võis teatada, täna tulnud Sepa käest jälle kiri. Ka pidas Villem haruldaseks seda indu, millega Juuli Peterburi sõbra kirja luges: noorik oli nii ihu ja hingega lugemise kammitsas, et ta midagi ei kuulnud ega näinud, enne kui paberilehe käest pani. Ja siis tema vastused Hindrekule! Missuguse armsa hoolega olid need kirjutatud ja kui pikale nad ikka venisid! Neist leidis Luik sõnu ja kõnekäände, mõtteid ja mõisteid, mille sarnaseid sellest väikesest ilusast peakesest jutus temaga kunagi kuuldavale ei tekkinud. Kuidas ta oma sõnu valis ja lauseid silus! Nagu kirjutaks mõnele õpetatud mehele ja püüaks sellele väljendada kõike oma tarkust, kogu oma vaimu ja hinge... „Kas ta ka minule kirjutaks niisuguse kirja?“ mõtles Villem, ja kadeduse salalik hammas salvas jälle ta südant.

Sellist mõru-valusat pistet tundis ta ka, kui Hindrek Sepp kord oma päevapildi saatis ja Juuli seda vaatles. Kas ta silmadel ei ole hoopis teine sära, kiusas teda ta sisemine sõber, ja kas ei õheta ta põsed rõõmust? Miks ta seda nii kaua vahib ja miks ta rind nii rahutult voo- gab?... Kuid pilt oli ka väärt, et seda meelsasti silmitseti. Hindrek Sepast oli vaheajal sile isand saanud. Peale uhkete käharjuuste oli tal nüüd veel hästi hoolitsetud tihe põskhabe, mis ta näo mehiseks ja peeneks muutis. Ta kandis viisakaid riideid ja ta pilk vaatas nii

julgelt ja võidurõõmsalt. See mees pidi naisterahvale, igale naisterahvale meeldima. Aga tohtis ta meeldida Juuli Luigele!

Kui Villem oma armukadeduse üle kaineil hetkil järele mõtles, siis pidi ta ennast rumalaks poisikeseks sõitlema. Mis oli siis sündinud või mida sündis, et niisugusele umbusaldusele ja kahtlusele vähegi põhja anda? Kas ei seisnud kõik ta silmade ees lahti, niihästi Juuli minevik kui olevik ja kõik tema sidemed selle mehega, kes Villemile nii truuks sõbraks osutus? Ma olen arust ära, ei muud midagi, otsustas Luik iga seesuguse juurdluse järel. Ei ta julgenud oma kahtlusest ka ühelegi inimhingele märku anda, kõige vähem Juulile enesele. Veel polnud ta sellest ainustki sõna pillanud, ei ilmelt midagi märgata lasknud. Nii ülekohtuse tundis ta vahel oma umbusalduse olevat. Kuid salaja, peaaegu iseendale teadmata, uuris ta Juulit edasi, valvas ta sõnu ja pilke, varitses ta vähemat kui hingeliikumist. Aga mida vähem ta selgust sai, seda suuremaks kasvas ta tung selle järele.

Viimaks küpses ta peas väike plaan. Ta kutsus Hindrek Sepa lihavõtte-pühiks Narva enestele külaliseks. Tal oli nõu neid siin koos terasele jälgimisele võtta. Olid nad lihased inimesed ja seisid nende südamed tõesti kuidagi ühenduses, siis pidi see eritlevale silmale kuidagi nähtavaks saama, pidi ühe või teise olekust, vaatest või jumestki paistma.

Sepp tuli. Ta elas kolm päeva sõbra korteris, nad sõid ja jõid koos, käisid seltsimajades pidudel ja jutlesid palju. Villem pani tähele mõlema teretamist ja jumalagajätmist, käepigistamist ja silmavaatamist, sõnavahetamist ja näomuutmist — ta ei märganud midagi. Seda pidi ta enesele tunnistama, kui ta tahtis õiglane olla. Ta ei märganud rohkem, kui kahe hea sõbra

vastastikusest olekust võib märgata: midagi salajast, varjatavat ei torganud talle silma. Nad ei püüdnud teineteisega kordagi üksinda kokku saada, nad ei kõnelnud, kui teised eemal olid, tasasema häälega, nende sõnad ja pilgud olid vabad igast kõrvaltähendusest.

Luik hüüdis esimesel rõõmutuhinal nende vaigistavate tähelepanekute kokkuvõttel: „Ma olen selgusel! Nende vahel pole midagi, mida võiksin karta!“ ... Aga kui ta enesele mõni päev hiljem meelde tuletas, kui head sõbrad nad olid olnud, kui palju nad teineteisega olid juttu ajanud, kui nägusaks ja korralikuks meheks Hindrek oli muutunud ja milliseid ihkavaid pilke kõik naised pidudel ta peale olid heitnud, siis ütles Luik enesele, et ta on selgusest veel niisama kaugel, kui ta enne Hindreku külaskäiku oli olnud ...

Nõnda piinas ta ennast salaja edasi, mürgitas oma noort abieluõnne, hävitas oma südamerahu ja hingetervist. Ta jäi jutukehvaks, võis tundide kaupa mõttes olla ja hakkas inimestest eemale hoiduma. Ta laskis enese ümber tekkida laia ringi umbusaldust, mille keskpaigas ta oma pead vaevates üksikult ja maha-jäetult istus.

Ta rikkus ka oma ihutervist. Uneta öödele järgnes söögi-isu kadu, ta hakkas peavalu ja südamepitsitust kaebama ning ta näole ilmus tuhmhall haiglane kahvatus. Vististi oli ka üksluine, eluta, vaimu ja ihu kurnav töö ning alaline elu umbses ja kuumas õhus juba aastate kaupa ta vaimu- ja ihujõude õõnestanud, nii et õnnetus, mis lähenes, igast küljest hästi oli ette valmistatud.

Kui Luik ühel õhtul töölt tuli, langes ta keset vabrikusilda äkitselt maha. Arvati, et ta on jalalt libisenud, ja tööliste otsatu rong voolas temast peatumata

mööda; aga kui ta end liigutamata maha jäigi, koguneti tema ümber, leiti ta olevat meelemärkuseta ja kanti haigemajja. Arst leidis, et teda oli tabanud südame-rabandus; ta parem külg ja käsivars olid halvatud.

Õnnetusesõnum käis Luige perekonna pihta nagu pikne sinavast taevast. Juuli jooksis palja peaga haigemajja, kuid teda ei lastud haige hädaohtliku oleku pärast ette. Kui ta kolmandal päeval viimaks mehe juurde pääses, avaldas ta nagu ikka veel seda tardunud ehmatust nagu õnnetusteate saamiselgi.

„Villem,“ sosistas ta raskel keelel, „mis on sinuga sündinud?“

Ta laskus teisele põlvele sängi ette maha, nihutas käega haigel juukseid otsaesiselt tagasi ja ta suured läikivad lapsesilmad sügavasti kahvatanud näos viibisid niisuguse hirmuahastusega Villemi peal, et sellel kuum veri läbi soonte sööstis. Luik arvas niisugust pilku Juuli silmist kord ennemaltki näinud olevat, aga kus? millal? Juuli küsimust vastamata jättes tuletas ta aiva seda endale meelde. Õige küll: siis, kui ta oli selle teise mehe haavatud pead rüpes hoidnud! Ja Villem oli nii kade selle mehe peale, nii täis musta umbusaldust selle mehe vastu . . .

„Sa oled nii kohkunud, Juuli,“ vastas ta nõrga häälega, „kas sul oleks minust kahju?“

„Kuidas, Villem, — kahju?“

„Kahju, kui suren.“

„Villem!“

See värisev pitsitatud hüüe kuuldus haigele kõrva nagu südantsulatav kellahelin.

„Sa ei annaks mind surmale — sa ei annaks, Juuli?“ hakkas ta kogeleva ja ta silmad täitusid pisaratega. „Ütle mulle seda ise — oma häälega — üksainus kordki . . .“

„Sind surmale, Villem? Ma ei mõista sind. Ma ei saa sellest küsimusest aru . . . Sa oled ju minu m e e s!“

Haige hakkas oma terve pahema käega Juuli sõrmede ümbert kramplikult kinni, surus nad oma huulte vastu ja kuivatas nendega oma niiskeid silmi.

„Tänu sulle!“ sosistas ta, kuna ta säravad silmad kirjeldamatu armujanuga nooriku näol viibisid. „Tänu sulle, naine, — nüüd tahaksin jääda elusse — saada terveks . . .“

Vististi aitas selle silmapilgu mõju omajagu kaasa, et Luik rabanduse kardetavast tagajärjest, halvatuses, võrdlemisi ruttu pääses. Ta tuli haigemajast tervete ihuliikmetega välja. Muudkui tööle ei tohtinud ta arsti keelul nii pea minna ja iseäranis vabrikutööst, see on tegevusest kinnises, umbse õhuga ruumis, pidi ta pikemat aega eemale jääma, kui ta ei tahtnud uueks hädaohuks asja anda.

Venna külaskäigust saadik ei elanud Ann Sepp enam Narvas; ta oli Hindrekuga Peterburi läinud. Juba mõni aeg enne lihavõtte-pühi oli vend teda oma kirja-des hakanud sinna kutsuma; ta tundvat end võõras linnas ja võõra rahva seas liiga üksildasena ning teenistust võivat Ann sealsamas kudumisvabrikus, kus ta ise töötas, igatahes saada. Ann, kes vennagi järele igatsust tundis, oli kohe nõus, ütles Joa vabrikus töö üles ja sõitis Hindrekuga lihavõtte kolmanda püha ööl pealinna. Luik, Juuli ja mõlemad lapsed olid neid raudteejaama saatmas. Kui Ann viimast korda Villemi kätt pigistas, asjata pisarate vastu võideldes, siis arvas ta, et see on viimne jumalagajätmine, viimne käepigistamine ja et ta nüüd jääb ilma sellestki trööstist — viibida armsa sõbra lähedal. Aga Ann eksis. Saatus taitis teisiti. Nad kõik pidid üksteist varsti jälle näha saama.

Kui Juuli oli Peterburi sõpradele Villemi raskest õnnetusest teatanud ja juurde tähendanud, et neid nüüd kibe tulevik ootab, sest Villem pidavat tohtri käsku mööda pikemaks ajaks vabrikutöö maha panema, siis oli Hindreku ja Anne lähem mõte sõprade heaks midagi katsuda teha. See läks Sepal ka mõne aja pärast korda. Ta võis Luigele Narva kirjutada, et nende suures kudumisvabrikus üks väline koht, nimelt vanema vahimehe amet, praegu just saadaval olevat; palk küün-

divat peaaegu hea kangru omani ning teenistus ei ole-
vat liiga tüütu, sest vahimehi olevat kolm, kelle vahel
jaotatavat öö ja päev. Niihästi Hindrek kui Ann and-
sid Villemile tungivalt nõu sünnis koht, mida ta vab-
rikuvalitsuselt öeldavasti oma sugulasele olevat palu-
nud, vastu võtta ning Peterburi kolida. Et Luik aas-
tate jooksul Narvas juba kaunis hästi vene keelt oli
õppinud tönkama ja parima töötunnistuse võis ette
näidata, siis polnud takistust karta, et ta kohta ei saa
või et ta ameti jaoks kõlvuline pole.

Villemi esimene tundmus sõbra kutsest oli terav
piste rinnus. Juuliga selle mehe lähedale — ei ialgi!
Ennem nälg ja surm! Ta süda värises seda mõtet vee-
retades . . . Aga nagu ikka, tõi talle juba lähem silma-
pilk meelegainust. Kas polnud ta otsuseks teinud täiest
hingest uskuda, et kõik ta umbusaldus on põhjenda-
mata? Kas polnud ta just nüüd, oma haiguse ajal, nii
liigutavaid tunnistusi saanud Juuli armastusest, vähe-
malt aga ta truust, õiglasest naisesüdamest? Ja mida
teadis ta Hindrekustki muud, kui et ta on agar ja õig-
lane sõber? Just oma madala kahtluse, oma põues elut-
seva vaenuliku ässitaja kiuste ja nende trotsimiseks
pidi ta kutse vastu võtma . . . Kõige rõhukamalt mõjus
aga tema otsusesse mõtte tuleviku peale. Kohti pole
valida, kõige vähem häid, kergeid kohti. Pidas ta
praegust teenistust edasi, siis ähvardas teda surm; ta
oleks jätnud väetid lapsed ja naise toitjata. Jäi ta
aga kergelt tööd otsides kauemaks ajaks teenistu-
seta — mis pidi siis saama ta naisest ja lastest, kuidas
neid toita ja katta? Viletsuse tume tont kerkis Villemi
silma ette — ta võttis pakutud teenistuse pealinnas
vastu.

„Mis sina Hindreku nõust arvad?“ küsis ta Juulilt
silmakirjaks, kui tal otsus peas juba valmis oli.

„Mina?“ vastas noorik. „Ma olen kõigega rahul, mis sina teed.“

Villem teadis, et see nii oli, aga ta uuris edasi.

„Siis kolime Peterburi,“ ütles ta kindlal otsusetoonil ja ootas Juuli pilgust rõõmuhelki. Ta ei märganud seda; Juuli vaatas maha ja ütles tasa ning alandlikult:

„Kui see sinu nõu on — kolime!“

Aga käsi, mille ta põlle alla peitis, värises, ning rind, mida pihik kattis, täitus sädemetega. Juuli tundis oma kohust ja see käskis teda mehele vilu ükskõiksust näidata, aga ta armastas, ja armastus käskis teda rõõmust ja õnnest väriseda.

Paar nädalat hiljem elas Luik oma perekonnaga juba pealinnas. Ann ja Hindrek olid neile korterigi valmis muretsenud — väikese kambri samas majas, kus nemad isegi tillukeses toakeses elasid. Suur viiekordne eluhoone, mille neljandal korral — aknad kitsa neljanurgelise hoovi poole — asetsesid mõlemad korterid, seisis kaugel ühes vanemas agulis, kust vabrikusse oli hea tükk teed. Toakesed olid kitsad, mustad, õhuta ja valguseta. Aga et nad varjasid inimesi, kes ei olnud helitatud ja kes endises tööpaigas olid umbes samuti elanud, siis ei tundnud Villem ise ega ka ta naine lastega korteri poolest iseäralikku pahemaks muutumist: nad olid rahul, sest et nad pidid rahul olema.

Villemile anti vabriku vanema vahimehe amet kätte. Peadirektor oli välismaalane, kes Balti kubermangudest tulnud teenijaile näitas erilist usaldust; see asi oli ka Luige kohasaamisele märksa kaasa mõjunud. Villemi teenistus oli väline ja kerge, kuigi igav; ta sai palju vabas õhus liikuda ja kui vanem vahimees võis ta öisi vahikordi enam oma abiliste hooleks jätta, mida ta esiotsa, niikaua kui ta tervis veel nõrk oli, ka tege mata ei jätnud.

Nõnda elasid nad siis kõik jälle ühe katuse all koos, nagu kord Narvas esimesil aastail. Jälle liitusid nad ühiseks perekonnaks, jagasid oma rõõmu ja muret, leidsid endid kodus olevat nii ühes kui teises korteris, pühitsesid õhtuid ja priipäevi üksteise seltsis ja käisid koos väljas. Missugune ilus sõprus, missugune õnnelik elu! mõtles igaüks, kes nende ühendust nägi.

Jah, nad olid õnnelikud, aga see õnn oli mürgitatud, kuigi mitte mõru mürgiga.

Mida paremini Hindrek Sepp Juulit tundma õppis, mida kauemini ta tema lähedal elas, seda põletavamaks läks kahjuvalu ta rinnas. Mäherdusest varast oli ta ilma jäänud, missuguse pärl oli ta kergemeelselt nurka heitnud, jalge alla tallanud! Nad mõistsid teineteist igas asjas nii hästi, nende mõtted ja arvamised kõlasid nii ilusasti kokku — milline naine oleks sellest t e m a l e saanud! . . . Kas ta oli teda juba Narvas tõsiselt armastanud? Hindrek ei teadnud seda. Aga need tunded, mis nüüd aegamööda ta rinda kogunesid, mis ta vere enneaimeamata palavusel voolama panid — need ei jätnud teda kauaks kahevahele: ta armastas seda naist, armastas teda otse nüüd, kus ta oli teise oma!

Hindrekule tundus, nagu avaneks taevast tema ees, kuid keelatud taevast, kust ta kergemeelselt oli välja jooksnud ja kuhu teda nüüd enam sisse ei lastud.

Juuli südamest polnud Hindreku kuju kunagi kadunud, viimaste sündmuste ja tema äraoleku tõttu mitte kahvatamagi lõõnud. Kui kaua elutses ta juba seal! Üheteistkümnenda-aastane lapsuke hakkas teda poolteadmatusalt säilitama, nagu jäljendit mõnest ilusast unelmast; leeriealine tütarlaps peitis teda täiskasvanute õnneaimeamustega edasi, täiskasvanud neiu unustas hetkeks neitsiliku häbi ja tundeõrnuse ning laskis magusat saladust ise armastatule ilmutada. Ta unustas selle

mehe inetud loomuvead, kõik ta kõlvatuse, isegi ta pettuse ja äraandmise, ning jumaldas tema kuju oma südames edasi. Ja nüüd, teise mehe naisena, nüüd, kus kõik oli kaadunud, tundis ta keelatud leeki vägevalt, vallutatavalt üles lõõmavat. Suurt õhutust sai Juuli armastus ka sellest, et Hindrek tõesti meelt oli parandanud ja oma elu põhjani muutnud; mees, kes nüüd Juuli ees seisis, oli täismees, näo, loomuse ja hinge poolest naise armastust vääriv mees...

Nad mõlemad olid liiga ausad, kui et nad oma armastuses kolmanda vastu kuidagi äraandjaks oleksid saanud. Üks oli aus sõber, teine aus naine. Nad maitseid oma poolikut õnne ainult kujutlusena, kõik tungid surusid nad vaprasti maha — nende suudki ei pillanud ainust sõna, mis otsekohe nende tundmuste poole oleks sihtinud, veel vähem, mis neid tundmuse oleks avalikult ilmutanud. Nad olid tummad. Ainult nende silmad rääkisid, salamahti, iseenda volil, olles ainus kõne nende vahel, mis nende kurba, keelatud saladusse puutus.

Nad ei aimanudki, et see kolmas seda kõnet märkas ja mõistis, see vaene mees, kelle õnne nemad puresid. Mis aitas Villemile magus tunne, et ta oli eesmärgile jõudnud, et ta naist, kelle ta juba kui pisikese lapse oma südamesse oli istutanud, kelle õitsemist ja küpsemist ta nii kaua ja visalt oli oodanud, nüüd omaks võis nimetada, kui ta pidi nägema, et ta mitte tema ei olnud! Ja ta hakkas seda tundma ja nägema ikka selgemini, ikka kindlamalt. See naine oli tema, kõigi õigustega tema, aga ta süda, mis neile välistele õigustele ja seadustele ei allu, ta süda, ta hing ja vaim, ta terve sisemine ise-elu oli teisele pühendatud.

Ei, Villem ei võinud kauemini eksida, ta kahtlus ja umbusaldus ei võinud põhjusega ning alusega olla!

Kuidas välkusid nende silmad, kui nad olid koos, kuidas ootasid nad teineteist, kui nad olid lahus, kuidas tarvitasid nad iga vaba minutit, et teineteisele silma vaadata! Kas ei pühkinud kui tulekuma Juuli näost üle, kui noormees kogemata sisse astus või kui ta temaga elavamasse mõttevahetusse sattus? Ja missugune elu lõi Hindreku pilkudes põlema, kui noorik tema juures istus, tema sõnu kuulatas, talle oma suurte salapärase lapsesilmadega näkku vaatas!

Nad istusid tihti koos — lugedes, vaieldes, unistades. Nad teadsid, et nad sellega paha ei teinud, ega kartnud seepärast kellegi keeldu. Nad sattusid nagu nõidliku lummutuse paelu ega mõistnud ümbrust tähelegi panna. Ja kui üks või teine kord ärkas ja märkas, siis oli niisugune hetk lühike; nende silm nägi uniselt, kõik ununes jälle ja magus viirastus kodus uuesti nende ümber oma võrku, kodus selle tihedaks ja ikka tihedamaks . . .

Villem Luige ihutervis oli visa kosuma, hoolimata nüüdsest kergest teenistusest, milles ta peaaegu töötada oli, ning hoolimata vabast elust välises õhus. Ta ei kurtnud küll kellelegi haiguse või haiglusegi üle, aga Anne hell silm luges ta näost, et ta ei olnud terve. Seda suurem oli Anne ehmatus, kui Luik sügise eel seletas, ta himu olevat vahimehe-ametist täis, ta soovivat jälle endisesse töösse tagasi saada. Ei aidanud Anne, ei Juuli ega Hindreku nõuanded, et ta hädaohlikust ettevõttest taganeks. Villem ütles enese terve olevat, tuges tohtri sõnadele, et ta ainult „mõneks ajaks“ vabrikutööst eemale jääks, ning nõutas endale kangru koha vabrikusse, mida talle kui korralikule töölisele ka ei keelatud. Nõnda siis leidis Luik enda ühel päeval jälle oma endiste heade tuttavate, müra-

vate masinate juurest, mille nobedasti töötavaid raudseid käsi ta valvas ja juhtis.

Villem oli õigust rääkinud, väites, et tal vahimeheametist himu täis olevat, kuid ta jättis lähemalt seletamata, kust see tüdimus oli tulnud. Põhjus oli see, et ta oma ümbruse vabrikuhoovis liiga vagusa ja üksildase leidis olevat; teiseks polnud ta kehaliikmeil mingit tegevust. Ta igatses müra, seltsi ja tegevust. Nendega lootis ta neid torkivaid, närivaid, kõrvetavaid mõtteid, millest ta pea kubises, vähegi hurjutada, eemale peletada võivat. Ta kartis viimasel ajal peaaegu ebausklikult vaikust ja üksiolekut, seda enam, kui ta seejuures kehaliselt pidi liikumatu olema. Igatsedes vahtis ta vabrikuõuest üles töösaalide poole, millede akende tagant masinate möirgamine ja undamine kostsid. Ehk leian seal veidi rahu ja unustust, mõtles mees. Ning visalt hakkas ta sest päästemõttest kinni, joobudes ikka enam raudsete murdjate möirgamisest, kuni ta jälle nende seas oli.

Kas ta rahu ja unustust leidis? Oh ei! Ta harjus oma murdjatega varsti nii, et ta neid enam ei kuulnudki, aga mis järele jäi, mida ta nii selgesti kuulis, see oli ta haige südame kaeblik hääl: Mees, sa oled petetud, petetud! Ta ei armasta sind, ta ei tunne sinu vastu midagi, ta ei pea sind muuks kui oma heategijaks, kellele ta võlgneb tänu ja kelle naiseks ta sai ainult selle võla pärast; kõik muu, mis mehe teeb õnnelikuks, annab ta teisele... Petetud, petetud!

Telgede raginast, rataste vuhinast, rihmade ulumisest kuuldus Villemile pilkavas taktis ikka jälle see hüüd vastu. Iga koe küljes, millega süstik läbi lõime lihvas, rippus vaenulik sõna; Villem kodus terve kanga oma õnnetust täis ja luges igast nurgast ja vee-rest oma töömarki: „Petetud, petetud!“

Villem kandis oma koormat sõna lausumata, kaebamata, nurisemata. Kui ta kedagi süüdistas, siis ainult ennast, oma lühikest nägemist parajal ajal, oma isekat, kasupüüdlikku armastust, mis oli tumestanud tema silma nägemiseks ja mõistust arupidamiseks. Ta kandis oma koormat, kuni ta selle alla nõrkes.

Ühel õhtul astus Hindrek, saabudes töölt, tõsisel ilmel Luige korterisse.

„Ära Villemit täna õhtul oota,“ ütles ta Juulile, „tema ööseks koju ei tule.“

„Miks mitte?“ Juuli vaatas ruttu ja kartlikult Sepa otsa.

„Ta jäi haigeks ja läks hospidali. Mind käskis sulle öelda, et sa tema pärast mitte mures ei oleks.“

„Haigeks?“ hüüdis Juuli, kuna ta silmad Hindreku pilku otsisid, mis oli aga maha löödud. „Kas ta ka tõesti ise hospidali läks?“

„Jaa — see tähendab — ole rahulik, Juuli, ära ehmata sugugi, seks pole veel asja... Ta ei läinud küll mitte omal jalal haigemajja — me viisime ta... Aga tal pole suurt viga ja ülehomme võid teda vaatama minna —“

„Hindrek,“ ütles Juuli, kuna ta huuled sinakaks tõmbusid, „sa ei räägi mulle täit õigust, sa varjad midagi. Villem on raskesti haige, või koguni —?“

Volli ja Miina, kes olid oma koolitöödega akna juures laua taga istunud, tulid kartlikult küsivate silmadega ligemale. Uhtlasi astus Ann, kes vabrikust ka praegu koju jõudis, hirmunud näoga tuppa.

„Vabrikus räägiti, et Luik —“ algas ta, kuid Hindrek pilgutatas talle, laste peale tähendades, keelavalt silma, nii et Ann sõna pooleli jättis.

„Lapsed, papa laseb teile öelda, et te täna öösel mammaga üksi peate magama,“ rääkis Hindrek Miina

ja Volli poole. „Papa pea valutas, ta läks tohtri juurde ja tohter käskis teda ööseks enda juurde jääda, et ta pea rutemini terveks saaks. Õppige aga virgasti edasi ja magage öösel mamma kaisus ilma mureta.“

Toast välja astudes andis Hindrek Juulile ja Annele näpuga märku, et nad temale järgneksid. Nad said Sepa korteris seepeale jälle kokku.

„Villemil olnud uuesti südamerabandus,“ sosistas Ann värisedes. „Räägi, Hindrek, mida sa tead!“

„Jah, ta kukkus töö juures äkki telgede vahele maha,“ jutustas Sepp rõhutud tõsidusega. „Ma juhtusin just ligidal olema ja tõstsin ta üles. Ruttu toimetasime ta haigemajja. Et mina teda tunnen, siis andsin tohtritele tema tervise ja endise õnnetuse üle teatust. Tohtrid ütlesid, et teda on tabanud raske rabanduselöök, mille tagajärjeks jällegi võida olla halvatus, nagu esimeselgi korral. Kui kaua see kestab, seda ei või muidugi ette öelda. Ta olek polevat hädaohuta... See on pehmemdamata tõde, Juuli.“

„Ja tema juurde pääseb alles ülehomme?“ sosistas noor naine.

„Jaa, siis on haigetel omaste vastuvõtu päev.“

Anne arad silmad vahtisid kahvatanud näost läbitungivalt venna otsa.

„Hindrek!“ hüüdis ta pitsitatud häälel. „Vahest — vahest sa ei räägi siiski mitte täit õigust — vahest on Villem juba surnud!“

„Surnud?“ kordas Juuli sosinal, kuna ta liikmeid äkiline värin läbis.

„Te võite mind uskuda, et ma midagi ei salga,“ kostis Hindrek usaldust äratava kindlusega. „Niipalju kui mina arstide kõnest ja olekust märkasin, ei olnud neil surnuga tegemist. Tohter, kes minuga rääkis ja

minult teateid päris, ütles õnnetuse olevat nähtavasti raske, aga surmast ei lausunud sõnagi."

Kui Juuli kolmandal päeval haigemajast tuli, võis ta Hindreku sõnu kinnitada: Villem Luik elas. Aga ta olukorda peeti nii raskeks, et naist ainult paariks minutiks ja haigetalitaja saatel tema juurde lubati minna. Pealegi oli haigega kõnelemine keelatud. Nõnda võisid nad ainult paar minutit teineteisele silma vaadata, siis sunniti noorik lahkuma. Anne, kes oli Juuliga kaasa läinud, ei lastud haigele ligigi.

Sõna „surnud“ oli Anne ja Juulit nii väga hirmutanud. Aga on õnnetusi, mis on veel palju kohutavamad kui surm. Seda hakkas Luige noor naine aimama, kui ta järgmistel kordadel haigemajast lahkus. Armuline taevas, kui vaene mees sest olekust ei pääsegi, vaid hing jääb tal sisse ja ta nõnda peab elama! See mõte hakkas nagu raudsete tangidega Juuli südamest kinni. Villemi terve parem külg jalast õlani ja parema käeni oli täiesti elutu; pool inimest temast oli tuim, liikumatu, surnud. Aga veel enam: õnnetul puudus ka üks inimlik meel. Ta ei kõnelnud enam. Villem Luik oli ka keeletu... Kui see kõik nõnda jääb! karjatas Juuli süda. Kui elab ainult pool inimest, teine pool aga oleks surnud — surnu liidetud elusa külge!...

Välgutaoliselt läbis kole mõte Juuli pea. Ta kokkus ja püüdis seda eemale hurjutada. Oli ju liiga vara haiguse üle selle äärmusega otsustada. Eks olnud Villem ka esimese õnnetuse järel mõni aeg halvatud, sai aga ometi täiesti terveks. Ka ei andnud arstid mingit märku, et nad nii kurba lõppu kartsid. Üks hallipealine lahke tohter ütles Juulile iga kord: „Minge aga koju ja olge mureta — me teeme kõik, mis võimalik, et saaksite oma mehe tervena tagasi.“ Sellest selgus, et nad terveksaamist vähemalt lootsidki. Juuli püüdis

siis ennast ja teisi vaigistada. Aga kui ta tuli ja jälle tuli ning leidis haige ikka muutumata olekus eest, siis tükkis talle hirmumõte kõige väega uuesti peale ja viimaks ei saanudki temast enam lahti. Ta mõtles ööd ja päevad selle elusa surnu peale, kujutades enesele tema kohutavat tulevikku ette...

Juuli kartused pidid täituma — halastamatult, raudse kindlusega.

Päev jõudis viimaks kätte, mil Villem Luik haigemajast välja lasti. Ta oli terve. Vähemalt ei olnud põhjust teda kauemini sinna jätta, sest tema kallal ei olnud enam midagi arstida. Ta oli niikaugele terve, et teda võidi vankril vedada, raamil neljast trepist üles kanda ja toas toolile istuma panna. Ta võis juba istuda, süüa ja juua. Mida ta aga mitte ei võinud, see oli üldse ilmvõimatu: arstide kunst oli siinamaani ulatunud, mitte kaugemale. Kõik katsed tema poolde kehasse elu tagasi kutsuda, teda jälle rääkima harjutada, olid jäänud asjatuks. Nad saatsid haigemajast koju inimese, kellest pool elus, pool surnud oli. Mõlemad pooled olid aga nüüd terved, sest nad ei tundnud enam mingit valu... Hallpea tohter oli omal viisil sõna pidanud, töötades põdeja naisele: „Me teeme kõik, mis võimalik, et saaksite oma mehe tervena tagasi.“

Villemi maailm oli kokku kahanenud seks kitsaks, viletsaks akna-aluseks, kus ta nüüd toolil pidi istuma. Ta oli armetum kui vang tillukeses puuris, sest see võis liikmeid sirutada ja vähemalt iseenese ümber tiirelda, ka siis veel, kui ta käsist-jalust ahelais oli. Ja ta võis kōnelda, nii oma valvajate ja söötjate kui ka iseenesega. Villem aga suutis omal jõul vaevalt pead pöörata, pahemat kätt ja jalga liigutada. Ta oli nägemata neetidega tooli külge liidetud, iga toll liikumiseks oli ära määratud; kogu tema elu oli nüüd veel ainult istumine, igavene ilmmuutumatu istumine ühel ning samal täpikesel. Kitsas tool oli tema kuningriik ja aujärg ühtlasi. Ja keeletult pidi ta oma kuningriiki valitsema. Ta ei võinud oma valu ja ahastust sõnadeks muuta, oma tundeid ega soove, häda ega ihkamist nii maailmasse karjuda, et teda oleks mõistetud...

Kui tumm kuningas esimest päeva troonil istus, sündis ta ümber mõndagi, mis läbi talle ta viletsuse ära rääkimata suurus alles tunduvaks sai.

Seal olid esmalt mõlemad lapsed. Need kartsid teda nagu mõnd kohutavat olendit, nagu tonti või haldjat mõnest õudsest muinasjutust. Nad seisid nurgas, hoidsid teineteise käest kinni ja luurasid umbusklike pilkudega aknakoopas istuva tumma, liikumatu mehe poole. Missugune suur sasine habe tal oli, mäherdused

kustunud silmad sügavate mustade aukude põhjas ja milline hall hauajume ta kurnatud näol! See ei võinud ju olla isa, see oli keegi võõras inimene. Tumm mees kutsus neid pahema käega — nad ei läinud. Kes teab, mis teeb!...

Juuli istus kambrinurgas, käed lõdvalt rüpes, ja vahtis oma jalgade ette. Nõnda istus ta juba tund aega — sest saadik, kui see võõras mees oli tuppa kantud ja sinna istuma pandud. Nüüd märkas ta viimase käeliigutust laste poole, ta tõusis ning sosistas Miinale ja Vollile:

„See on ju papa! Minge papa juurde, ta kutsub teid!“

Poiss ja tüdruk vaatasid eemalt käskija peale, siis teineteise otsa ja viimaks kutsuja poole ning — jäid paigale... Juuli hakkas nende kätest kinni ja viis nad isa juurde. Nad värisesid, kui tumm mees oma pahema käe tõstis, et nende päid silitada. Ainiti, täis umbusaldust vahtisid nad talle näkku.

„Papa?“ karjatas korraga Miina nagu lõhkevast südamest; siis peitis ta kramplikult nuuksudes oma peakese isa kaenlasse... Seda nähes hakkas Volligi hädasti nutma.

Juulil ei olnud enam pisaraid. Eks olnud ta õnnetut haigemajas ses olekus juba näinud ja oma valu välja nutnud. Ta vaatas tema peale maha, nägi ta põsel veerevat piiska, ta tummalt kaebavat pilku, ja kirjeldamatu kaastundmus pitsitas ta südame kokku. Hakates kätega ta pea ümbert kinni, suudles ta tema juukseid, ta otsaesist.

Ja siis tuli Ann. Sõna lausumata astus ta akna alla Villemi juurde; ta ei näinud vist toasolijaist ühtegi muud. Ta silmad liitusid õnnetu näo külge, nagu tahaksid nad sealt kõike häda ja valu enestesse imeda. Äkitselt langes ta armastatud mehe ette põlvili, hak-

kas tema halvatud käe ümbert kinni ja surus selle kirglikult oma närtsinud, kahvatanud huulte vastu.

„Nõnda pean sind nägema!“ sosistas ta, temale ainiti silma vaadates. „Mis sa oled teinud, et sind nõnda karistatakse! Kas sa polnud kuldne inimene, ustav tööline, hea isa ja hell naisemees? Kas oli veel teist niisugust taeva all? Kas see on õigus, mis sinuga tehakse? Millega oled sina seda ära teeninud?... Neetud põrguloss seal all oma mürgileitsaku ja ulgivate murdjatega!“ hüüdis ta järsku vihaga ja vapustas rusikat akna poole, kus küljes ta vabriku teadis olevat. Ta silmist kiirgas pilguks ajaks verine, leppimatu vaen. Siis vajus ta peaga halvatud mehe põlvedele.

„Villem,“ algas ta peaaegu lapselikul meelitustoonil, „sa ei tohi liiga õnnetu olla, mitte nii kurvalt vaadata, sest näe — m i n a olen sinu juures! Ma tahan sind aidata ja trööstida, tahan kõik, kõik teha, et sul oleks hea elada ja et sa oma õnnetust suudaksid kanda. Ma tahan sinuga juttu ajada, tahan sind riidesse panna ja riidest võtta, sind voodisse aidata ja voodist välja ja sinu tooli lükata, kuhu aga ise tahad... Sa võid mulle kõik öelda, mida soovid, sest ma olen nüüd sinu teenija ja kuulan rõõmuga sinu sõna...“

Anne luitunud palgelt õhetas kerge puna, ta silmadel oli kuiv läige nagu sonija omadel, kui ta edasi sosistas.

„Vaata, Villem, n ü ü d võin sind armastada, n ü ü d sa oled m i n u, nüüd, kus sa istud üksildasena, maha-jäetult, surnud liikmetega siin toolil... Sa olid mulle armas, juba ammu, ammu, nii kaua, kui mina sind tunnen; sa ei tea seda, sest ma ei näidanud sulle oma südant ega rääkinud oma armastusest kellelegi. Sa olid mulle armas, kui sa olid terve ja priske, aga tuhat

korda rohkem armastan sind nüüd sinu õnnetuses, sa vaene, sa väeti, sa vigane!..."

Villem vaatas rippuva peaga Anne laugudele maha. Ta ripsmeilt vallandus kuum piisk, mis põlvitaja kukalt niisutas. Oma vaese üksiku pahema käega silitas keeletu tema hõredaid juukseid. See oli ta vilets tänu suure armastuse eest, aga see oli tänu, millest enamat ei nõutudki...

Ann tahtis kõnelda, aga ta soniv pilk langes korraga Juuli peale. Ta ärkas nagu unest ja tõusis üles. Kuidas oli ta võinud unustada õnnetu armastatud naise!

„Villem,“ ütles ta nagu enda vabanduseks, „sa ei tohiks tõesti mitte liiga kurb olla. Vaata, kõik sinu armsad on su ümber, kõik, kellele sa nii kallis oled. Keegi ei unusta sind ega jäta sind maha. Kõik tahavad sind kätel kanda, nii et su õnnetus sulle teatavaks ei saa...“

Keeletu mees liigutas huuli, nagu püüaks ta kõigest väest ühtainustki sõna kuuldavale tuua — asjata: ta suust tuli ainult tumm ühetooniline ägav „ää—ää“, millest väike Miina suure häälega nutma hakkas...

Hindrek Sepp oli sügavasti liigutatud, kui ta sõpra teretama tuli. Aga ta püüdis seda meelega varjata, sest tema arvates pidi see õnnetusse mehesse enam rõhuvalt kui lohutavalt mõjuma, kui teda igast küljest ainult kahetseti, tema pärast hädaldati ja nuteti. See pärast andis Sepp pärast ka teistele nõu oma tundmusi Villemi nähes talitseda, millest ta haiglaselt liialdades võis järeldada, et tema õnnetust ka muul põhjusel kui ainult kaastundest nii väga leinati. Temale ei tohtivat kunagi ega kuidagi näidata, nagu oleks ta oma perekonnale nüüd üksnes veel koormaks; seda arvamist, mis tal ju muidugi pidi olema, olevat tarvis püüda nõrgendada, mitte kasvatada... Hindrek istus sõbra

juurde ja hakkas temaga vähem ta õnnetusest kui muist asjust meelt rahustaval viisil kõnelema. Villemi vastuseid oskas ta tema silmist, ta pealiigutamisest ja ta pahema käe viibetest lugeda. Nõnda veetis ta õnnetu lõbuks ja lohutuseks igal õhtul tunni või paar tema juures ning pühapäeviti luges ta talle tihti ajalehte või mõnd raamatut ette, kui seda mitte Ann või Juuli ei teinud.

Mõlemal sõbral oli ka asja küllalt teineteisega mõtteid vahetada ja aru pidada. Tõi ju Villemi õnnetus hulga teisi kaasa, mille vastu nõu ja abi pidi leitama. Perekond oli jäänud toitjata, endine pereisa vajas isegi toitjat — neli hinge nagu linnud oksal. Varsti varitses nälg lävel. Hindrek ja Ann töötasid oma abi, aga kui palju ja kui kauaks võis sellest piisata. See pärast oli igaühele selge, et Juuli pidi teenistust otsima. Noore naise meelest oli enesestmõistetav, et ta nüüd oli perekonna toitjaks saanud. Ta ei nurisenud ega tohtinudki sellise saatuse vastu nuriseda, kui ta mõtles selle peale, kui kaua see jalutu ja keeletu mees seal oli teda ja ta venda toitnud — pealegi kui võõraid hingesid, ilma vähema kui kohustuseta. Küsimuseks oli ainult, missugust teenistust otsida. Kuid see ei nõudnud palju peamurdmist. Juuli oli ju vabrikutöölise laps. Sündimisest siamaani oli ta tööliskasarmu õhku hinganud, töörahva seas liikunud, vabrikumüüre näinud, masinate mürinat kuulnud. Kuid otsust mõjutas kõige rohkem see, et vabrikutöö annab naisterahvale omajao vabadust ja pakub tihtisaadavat palka, ilma milleta vaene inimene, kellel perekond on toita, läbi ei saa. Juulil oli vaja teenida ja seejuures olla võimalikult rohkesti kodus. Kuskil majas tüdrukuna teenides poleks tal seda priiust ega ka sissetulekut olnud, ning iga muu vabam töö oli kindlusetu.

Nõnda siis sai Juuli vabrikunaiseks — töö, mille eest saatus Villem Luige näol teda seni oli hoidnud. Mõlemad sõbrad toetasid perekonda nii kaua laenu- dega, kui nooriku õpiaeg mööda jõudis. Hindreku ja Annega koos läks ta hommikul tööle, nendega koos tuli ta õhtul koju. Perenaiseks oli kodus väike Miina, kes sellepärast koolist välja astus. Härdal liigutusel tuli halvatud mehele meelde, kuidas nüüd tema oma tütreke sama osa mängis, mida Juuli omal ajal Nar- vas oli mänginud. Jah, ta teadis ju — vabrikutöölise perenaised on tihti väetid lapsed, ja mitte ainult siis, kui ema või isa puudub, vaid ka siis, kui mõlemad alles on, aga tööl peavad käima. Ja kui paljud ema- dest ja isadest ei käi mõlemad tööl!

Hindrek oli sõpradele kohe hakatuses nõu andnud mõlemad lapsed kuhugi vaestemajja kasvatada anda ja astus seks nende palvel ise samme. Kuid ka vaeste- majad on ainult inimeste jaoks, keda seisuse- ja muud eriõigused või tähtsad eestkostjad toetavad. Need puudusid endise talupoja ning pärastise töömehe las- tel. Neid juhatati valda, mis ju niisuguste vaeste kohustatud toitja olevat. Nõnda pidid mõlemad lapsed koju jääma — küll emake toidab ja kasvatab.

Aga kas ta seda ka suudab? Eks ole see suur ja paljutarvitav perekond, kelle eest muretsemine nüüd üksnes nõrga naisterahva õlgadel lasub. Lapsed ei ole enam väikesed, nad söövad tugevasti ja kulutavad riidet. Kas ja kui kaugele võib küündida üksiku inimese teenistus, et nii mitme tarvidusi täita? Kitsikust oli ju ennegi, kui teenis veel tugev ja osav mees, alati majas olnud. Kas võib ja tohib kestvalt sõprade abi peale loota ning toetuda ja kui suur võib see ollagi? Ka neil on ju omad tarvidused, elu suures linnas on kallid ning nad toidavad juba muidugi oma vanemaid, kahte täis-

kasvanud inimest. Vabrikutööline ei või heategijat mängida, ta palk ulatub üksnes ta enese elatamiseks.

Kõik need mustavad küsimused liikusid nüüd ähvardavalt Luige perekonnale vastu. Ja kuigi kõik teised, nende seas ka Ann ja Hindrek, neid heade, aga odavate lootustega püüdsid vaikima panna, siis oli nende seas ometi üks, kelle silm hakatusest saadik liiga selgesti nägi ja kes ennast seepärast petlikkude oletustega ei suutnud vaigistada. See jalutu ja keeletu mees seal aknakoopas toolil nägi kõik ja teadis kõik. Ta kuulis muret nurgas ohkavat ja nälga majas hiilivat. Varitsev viletsus ootas veel ainult parajat pilku, et kägistades elanikkude kallale karata . . .

Villemi süda lõhkes, kui ta enese asemel nüüd nägi oma noort, nõrka naist varasel hommikul sängist tõusvat ja tööle tõttavat — vabrikuleitsakusse, õlist haisvate masinate vahele, sellele kurvale, vaimu ja ihu nürivale tööle; ja kui ta teda õhtul nägi koju tulevat — roidunud näoga, tülpunud ja lõtv. Juuli silm vaatas nii kurvalt, nii eluväsinult, sest ta oli töös harjumata, teenis vähe ning pidi nägema, kuidas tarvidused ühtelugu kasvasid. Ta ei saanud enam ise maja sisemise korra eest hoolitseda, kõike kulus rohkem ja läks raisku; tal polnud enam aega nii palju õmmelda ja paigata, vanadest hilpudest uusi teha. Nõnda saabus aeg, mil vana ei kõlvanud, kuna uue ostmine osutus võimatuks. Villem märkas, kuidas ta öösiti oma asemel heitles, oma ohkeid püüdis vaiba alla peita ja patja salapisaratega niisutas. Ta nägi ja kuulis kõik, sest temagi ööd olid uneta; neid kägistas üks ja seesama kodukäija, kelle kondisel otsaesisel seisis nimi — mure.

Missugune elu sel naisel — rääkimata igapäevasest heitlemisest mure ja viletsusega! Vigase mehe, surnu-

keha külge seotud ja seejuures armastus teise vastu põues! Ei pääsemiseks vähemat kui lootusekiirt. Sest see tumm istuja seal võib kaua veel elada, ta on ju terve! See elu võib kesta kolmkümmend, nelikümmend aastat! See tumm, liikumatu kogu võib terve pika eluea veel oma toolil istuda — vilets inimvare, keda keegi ära ei korja, sest et temas veel sädemeke elu õhkub... Ja see naine ei tohi nuriseda ega kurtagi selle rusuhunniku üle, kes tema eluõnne enda alla on matnud, — ta on kohustatud teda sallima, pealegi armu ja hoolega teda säilitama, ta võimalikult pika eest muretsema!

Tumm istuja mõistab seda kõike ja ta leiab olevat loomuliku ning õige, et õnnetu naine tema surma soovib. Ja siiski kannatab ta veel nüüdki õgivat kadudusevalu selle naise pärast, nüüd, kus ta ise surnud on temale ja kogu ilmale. Ta süda kisub kokku, kui ta Juulit hommikul selle teise seltsis teab tööle minevat ja õhtul koju tulevat... Mida nad küll täna jälle teineteisega kõnelesid? Kas nad ka töö juures kokku said? Kus nad mineval pühapäeval käisid? Säherdused ja tuhanded teised küsimused hõõguvad üksiku istuja hinges vahetpidamata, päeval ja ööl. Sest tal on ju nüüd nende väljamõtlemiseks ja äravastamiseks aega küllalt. Ta ainus ajaviide on enese piinamine. Oh, see sünge vaikus tema ümber, see vaimu-hullustav üksiolek, see ilmlõpmata paigal-istumine! Iga päev, iga tund, iga minut ühesugune — hall, tühi, igav, otstarbetu.

Iga sekund ta elust on tal ette teada — nädalate, kuude, aastate kaupa — kuni surmani. Ainus muutus oleks surm. Muud ei või talle enam juhtuda... Nad tõmbavad talle hommikul kuue selga, upitavad ta toolile ja lähevad ise tööle. Miinake annab talle süüa,

paneb talle paar küsimust ta soovide kohta ette, mispeale ta käega kostab, ja siis istub ta oma aknanurgas kuni lõunani. Juuli tuleb, sööb, läheb. Volli tuleb vabriku priikoolist, sööb, hakkab õppima. Vahelduvad hommik ja lõuna, õhtu ja öö. Tema aga istub — istub. Vahib päeval selle kämblasuuruse halli taevapikese poole, mis seal üleval katuseharjade vahel nähtavaks jääb, vahib vastasseisvale müürile, loeb selle aknaid, tunneb iga pragu ja kühmu krohvitud seinas ja seab ning luuletab neist endale kõiksugu kentsakaid kujusid kokku. Veel tuttavam on talle iga toll lähemast ümbrusest, iga naelapea ta toa seinas, iga lilleke räpasel tapeedil, iga tolmukübe ja kärblasetäpp. Ta teab peaaegu minutini, mis on kell, ilma teda nägemata, ta tunneb igaühe sammu vahekojas, kuuleb määratus üürimajas kahke ja kõbinaid, mida kellegi muu kõrv ei kuule. Ja siis jõuab kätte õhtu. Juuli tuleb töölt. Nad söövad, heidavad magama, vaevlevad sageli unetuses. Ja homme seesama, igavesti seesama!... Villem paneb imeks, miks ta veel mõistust pole kaotanud. Ja vahel on ta meelest, nagu oleks see juba sündinud, nagu poleks see, mida ta aju ilmutab ja kujundab, enam korralik, mõistlik. Ning vahel arvab ta märkavat, nagu peaksid teisedki teda nõdrameelseks, nagu ei kõneleks nad temaga enam kui täie aruga inimesega, nagu vahetaksid nad tema selja taga salamärke ning pilgutaksid üksteisele tema kohta silma...

Juulile endale sai varsti samuti selgeks, et ta oma teenistusega kõiki neid, kelle tugi ta nüüd oli, mitte ei suutnud ülal pidada. Kui Hindreku ja Anne abi ka kord ära jääb, mis siis? See küsimus täis meeleheitlikku ahastust kerkis ta hinges ühtelugu üles. Otsekohesest kartust toetusest ilma jääda, nii lõpmata valus

kui selle vastuvõtmine ka oli, polnud esiotsa veel mitte. Aga hoolimata sest abist tundus puudus juba nüüd nii suur, et Juuli nii mõnigi kord oli sunnitud mõnd asja — kõnelemata oma paarist armetust ehtesast — pandimajja viima, ilma et tal võimalikuks sai neid jälle välja lunastada. Mis siis, kui perekonnast keegi haigestub või mõni muu sündmus erakordset rahajõudu nõuab? Noor naine hakkas mõlema käega oma vaese pea ümbert kinni ja kõige mustemad mõtted võtsid vahetevahel ta hinges maad.

Umbes pool aastat pärast Villemi rasket õnnetust järgnesid lühikeste vaheaegadega üksteisele kolm sündmust, mis osalt kaudselt, osalt otsekohe väga sügavasti Luige perekonnasse mõjusid. Esimene oli see, et Ann Sepp reisis kodumaale. Ta vana ema oli jäänud raskesti haigeks ja tütar tõttas teda põetama. Varsti peale seda murdis Peterburi õel kliima Hindrek Sepa maha; ta sai soetõve ja viidi haigemajja. Nõnda jäi Luige perekond mõneks ajaks ilma mitte ainult kallistest sõpradest, vaid paraku ka heldeist abiandjaist. Kolmas ja raskeim löök aga oli see, et Juuli Luik sai emaks. See tähendas valitsevas olukorras suurt õnnetust. Sest väeti rinnalaps tegi perekonna toitjale mitte ainult teenimise mitmeks ajaks võimatuks, vaid sünnitus oli pealegi olnud väga raske, pures nooriku tervist nii väga, et ta kolmeks nädalaks pidi sängi jääma ja ka pärast seda enese nii nõrga tundis olevat, et tööleminekust esiotsa ei võinud juttugi olla.

Nad mõlemad — noor naine ja keeletu kannataja seal toolil — olid seda sündmust ammuigi salajase hirmuga oodanud. Võisid nad ju ette arvata, missugused tagajärjed sel oleksid. Kui siis ämmamoor tillukest kutsumata külalist isale näitas, hakkas see haledusest nutma nagu lapsuke. Ta sirutas pahema käe pooltõrjudes, pool-igatsedes väetikesele vastu, vahtis

talle kirjeldamatu pilguga näkku ja jämedad pisarad veeresid tal üle põskede.

Mis nüüd?

Nälg ja surm — oli ainus vastus, mida nad enestele selle küsimuse peale võisid anda.

Kui Juuli vähegi jalule suutis tueda, tassis ta pandimajja, mis endisest viletsusest veel oli tuppa järele jäänud — riided ja pesu kuni viimase särgini. Ta põgenes oma häda haigemajasse Hindrekule teatama, temalt abi või vähemalt nõugi paluma, kuid see sonis palavikus ega tundnud teda äragi. Enam roomates kui kõndides, mehe tummast palvest hoolimata, läks Juuli ühel hommikul vabrikusse, et tööle hakata, sest ta ei suutnud laste näljakisa kauemini enam pealt kuulata. Kuid ta toodi mõne tunni pärast voormehega koju: ta oli töö juures nõrkuse pärast minestanud.

Nüüd läks õnnetu naine vargile. Sepa korteri võti oli tema käes hoiul. Ta viis sealt Hindreku hõbeuuri, mõne aja pärast ta pühapäevariided ja siis aeg-ajalt kõik muud asjad, millel vähegi väärtust oli, sinna, kus ta enese vara juba enne kalli maksu eest laos oli. Kuid seegi abiallikas sai viimati kuivaks, varsti ei olnud enam midagi pantida ega midagi varastada. Ka mõlema sõbra korter oli nüüd tühi. Järele jäi ainult nälg, see julm vampiir...

Ann kirjutas maalt, et ta pikemaks ajaks vanemate juurde pidavat jääma, sest ema haigus olevat visa ja tema olevat vanakese ainus ravitseja; ka elatanud isa vankuvat haua poole ning vajavat hoolitsejat.

Pikaldane oli ka Hindreku haigus; ta vaakus hulk aega elu ja surma vahel — tervenemiseni võis kuluda veel mõni hea nädal. Nii polnud Luikedel nende kumagi poolt seks puhuks enam vähematki abi loota.

Ja abi oli ometi vaja, ilma abita ootas näljasurm kõiki — viit elusat hinge.

Mida istme külge neetud keeletu vangis hing sel ajal tundis, seda võis selgesti ta näost lugeda. Seal aknainurgas ei istunud enam elav inimene, see oli õõnsapalgeline, mullakarvaline kooljakuju. Ta kustunud silmadel oli peaaegu nõrgameelse sügav-tühi vaade. Ta vahtis kogu päeva, jah, päevade kaupa, ainiti selle halli, vabrikute suitsupilvedes vehkleva taevatükikese sisse, mis katuste vahelt paistis. Ta vahtis ja vahtis, otsekui loodaks ta sealt abi tulevat, otsekui ootaks, et taevas ja vabrikute suitsupilv äkki avaneksid ja mõne inglise toiduvaagnaga alla saadaksid, teda ja ta nälgivat perekonda päästma.

Aga taevas ja suitsupilv jäid avanemata. Taevas oli kalk nagu kunagi ja pilv keerles ning pöörles üleannetul mängul püsivalt edasi. Ja seejuures tuli ootajale meelde, et ta ju ainus näljaline polnud, kes säherdust imetegu ihkas: selle kalgi, suitsuse taeva poole vahtisid ju tuhanded oma hädas üles, kuidas võis siis üheleainsale ime sündida! Ja vangis pea langes norgu ning ta vahtis nüüd päevade kaupa enda ette põrandale, oma halvatud jala peale maha. Oh, et ta oma valu sõnadega, inimliku kõnega kurtagi oleks võinud! Kõik, mis ta põues mässas, jäi sinnasamasse, ei leidnud ühtegi vabastavat, kergendavat väljapääsu. Ta võis ainult nagu loom karjuda, kui ta oma südant tundis lõhkevat.

Juuli nägi tema kannatust ja püüdis teda esiotsa veel trööstida — trööstida, kus ta temaga ise oleks kaasa karjunud!

„Sõbrake, ära muretse,“ ütles ta temale ja silitas ta pikki juukseid, „ma saan varsti terveks ja tugevaks, siis lähen jälle tööle ja meil on leiba küllalt...“

Villem vaatas siis pilguga, milles nuttis ühtaegu terve maailm, naisele silma, tõstis ta käe oma huulte vastu ning niisutas seda oma suudluste ja pisaratega. Ta vaene keeletu suu ägas ainult: „ää—ää—ää . . .“

Juuli vankus kambrist ja tuli varsti tagasi paksu, higistava mehega, kelle kaarnasilmad hindavalt toas ringi vilkusid. Villem, Volli, Miina — nad kõik vaatasid võõrale kartlikult vastu, sest kes siia hädakoopasse veel jalga tõstis, see tahtis midagi s a a d a, viis midagi kaasa; t u u a ei olnud siia kellelgi raasugi. Majavalitseja käis üüri nõudmas, ja kui ta seda ei saanud, vandus ta enne toa täis, kahmas siis sängist padja või laualt lambi ning kadus rusikat näidates. Poemee alt keldrist puges nagu angerjas ukse vahelt sisse, ja kui talle raha asemel pisaraid pakuti, lubas ta hea mees olla ja pool võlga nurgas seisva riidekapiga tasa teha ning krediiti lasta edasi kesta. Aga kui kapp tema keldris oli ning paari naela leiba mindi laenama, kihutas hea mees „hábemata kerjaja“ tulisijalu uksest . . . Mida see paks isand küll peaks soovima? Ta rahutud silmad rändasid uurivalt laste sängilt abieluvoodile, sealt ainsa laua ja mõlema tooli poole. Näha oli, kuidas ta mõttes nende väärtust määras ja siis oma pakkumist elanikkude nälginud nägude järgi alamale ja veelgi alamale kruvis.

Juuli ja VILLEMI pilgud puutusid kokku — mõlemad paludes ja ühtlasi andeks andes, sest kes neist võis teisele midagi ette heita?

„See siin,“ näitas Juuli lapse voodi poole, „ja see siin,“ tähendas ta laua poole.

Nad tingisid, kuni said kaupa. Siis viidi säng ja laud minema — võileiva eest muidugi. Mõni päev hiljem järgnesid kaks viimast tooli, peale selle tooli, millel istus halvatud mees. Lapsed magasid nüüd põrandal,

vana lõhkinge suurrätik külje all ja peotäis närusid pea all. Voodi, milles vaene istuja puhkas, et oma surnud liikmetele vaheldust pakkuda, oli veel alles, aga kui kauaks?

Kui kaupmees ka selle järele tuli, värises Juuli nagu haavaleht ja astus ristic kätega mehe ette.

„Villem,“ ütles ta, „ma müüksin oma ihu ja hinge ja jätaksin sulle sinu süngi, aga minu ihu ja hinge ei taha kaupmees ja selle voodi eest maksab ta terve rubla! . . . Anna andeks, mu heategija, anna andeks!“

Villem näitas ostjale pahema käega, et ta võtaks süngi, tõmbas siis naise oma tervesse kaenlasse ja las kis teda nuuksuda, kuni ta enam ei jaksanud.

Nõnda ei olnud neil enam ainustki tarbeasja majas peale leivanao, millel midagi polnud lõigata, ja peale savikausi, mis seisis tühi. Vigane perekonnaisa puhkas ilma padjata põhukotil, ta naine imeva lapsega tema kõrval ning mõlemad vanemad lapsed paljal põrandal. Sinna heitsid nad õhtuti tühja kõhuga ja tõusid hommikuti õgiva näljaga. Ning kõigil oli kindel teadmine, et seda nälga keegi ei kustuta, et abi kuskilt ei ole loota.

Aga ei. Niisugune viletsus teeb ebausklikuks. Vähe-malt tekkis Juuli pähe mõte, et mingi saladuslik pääs on tulekul. Ta läks ühel pärastlõunal välja, öeldes, ta minevat uulitsalt raha otsima. VILLEMI VÕORASTAVAT vaadet nähes seletas ta nagu rumal lapsuke:

„No noh, miks ei peaks uulitsal olema raha leida? Mõtelge, kui palju rikkaid inimesi seal käib ja sõidab! Ma olen kuulnud, et Nevskil tihti leitakse raha. Ja hoopis kogemata. Miks ei peaks siis mina leidma, kes ma just otsima lähen? Jumal ise juhatab mind, sest jumal armastab vaeseid.“

Läkski. Ta ei näinud, millise pilguga keeletu mees

talle järele vaatas, sest ta ei usaldanud temale otsa vaadata. Ta unustas oma lapsukesegi suudlemata, kes väikese Miina rüpes magas — näljas nagu kõik teised, sest nõrk ema ei suutnud ka teda väetikest õieti toita.

Alles hilja õhtul jõudis Juuli koju tagasi. Ta viskas väikese musta rukkileiva ja roostekarvalise, soolveest nõrguva heeringa aknale.

„Sööge, lapsed,“ hüüdis ta, „meil on nüüd jälle leiba ja on raha! Vaata, Villem, siia!“

Ta astus mehe ette, pistis käe sügavasti seelikutakusse ja tõmbas esile peotäie vaskraha — kõik enamasti kopikad või kahekopikalised. Rahaga täidetud pihku hoidis ta Villemile pealetikkvalt nina all.

„Kas näed, kui hea nõu see oli, et läksin uulitsale raha otsima,“ kõneles ta, tammudes ühelt jalalt teisele ja vahetpidamata naeratades. „Kuigi ma midagi maast ei leidnud, raha tõin siiski ja kõik uulitsalt... Sa vaatad mu peale, Villem, ja küsid, kuis nii? Kõige lihtsam asi... Kui ma enam ei jaksanud käia, istusin uulitsanurgale maha ja sirutasin käe...“

Villem tegi, nagu tahaks ta istmelt hüpata; ta vajus aga tagasi ja tõstis ainult pahema käsivarre nagu tõrjudes, paludes või ka vandudes.

„Sa kohkud, sõbrake?“ kõneles noor naine rahuliku naeratusega edasi. „Ma ei mõista, mispärast. Ma leidsin sadasid teisi, kes tegid niisamuti. Nad istusid või seisid kuskil uulitsanurgal, sirutasid käe, ja neile anti. Kas mina olen parem?... Ma omandasin nende ameti, ja näe, siin on raha, seal on leiba... Aga ma pean sulle üksikasjalisemalt jutustama, kuidas mu käsi käis. Tuhanded voorisid mööda ega näinud mu kätt — nad tegid, nagu ei näeks. Mõned vaatasid mu poole ja oleksid mulle midagi andnud, aga nad ei viitsinud kätt sisemisse tasku pista. Kui neile keegi minusugustest

tükk maad järele jooksis ja neid tülitas, siis viskasid nad talle viimaks kopika pihku, et painajast lahti saada. Minu juurde tulid enamasti elatanud inimesed, vanad mullakesed, kes teadsid, et nad täna-homme kõrvad pea alla panevad; nad tahtsid endile veel enne ruttu head soovitusi pikale teele kaasa võtta ja kinkisid kerjajale kaks kopikat...

Juuli hakkas naerma; ta naeris nii, et ta seinajale pidi toetuma.

„Aga nende surijate andidest poleks mu kalits veel mitte täis saanud. Neid oli vähe. Seal tuli salk vene töömehi trahterist välja ja pidi minust mööda minema. Nad nägid mind ja üks mužikk ütles: „Vennad, seal istub üks vaene. Me kõik teame, mis on vaesus. Meil on kogemata paremad päevad — tegime tööd, saime palka, jõime kabakus praegu viina. Matuška, säh sulle kümme kopikat — minu seltsimehed annavad kah. Nad teavad, mis on vaesus...“ Ja nad kõik andsid mulle... Uks noormees vaatas mulle sügavasti silma, lõi risti ette, tõmbas viinapudeli taskust, jõi ja pakkus mulle ka. Jõingi. Oi, kuis puges see keerledes südame alla ja pani tardunud vere mu soontes sulama!... Ta pakkus, ja ma jõin veel kord... Ja temagi jõi... Siis ütles, vaadates pudeli ja siis minu peale: „Matuška, sul on külm. Mul on sooja küllalt. Ja raha ka. Võta pudel endale!“ Võtsin pooliku pudeli endale ja nemad läksid lauldes minema. Jõin pudelist veel mitugi lonksu, aga tühi ta veel ei ole. Siin — siin ta on...“

Juuli rebis lõhkisest kleiditaskust viinapudeli välja ning pani selle leiva ja heeringa juurde aknale. Seejuures naeratas ta õnnelikult edasi nagu lapsuke... Äkitselt näis talle midagi meelde tulevat; ta kahmas pudeli uuesti kätte, võttis korgi pealt ja pakkus seda Villemile.

„Maitse ka,“ ütles ta tõsiselt. „Vaene inimene peab natuke jooma, siis unustab ta oma mured . . . Sa ei taha? Noh, siis joon mina veel lonksu . . . Sest vaata“ — ta pani pudeli suule ja jõi — „mina olen täna nii rõõmus, nii õnnelik, kuigi käisin kerjamas, esimest korda kerjamas — ma ütlen sulle, nii õnnelik, õnnel . . .“

Korraga lõi ta hääle ümber, käis karjatus nagu kinninööritud kõrist, siis langes ta kramplikult nuuksudes lagedale põrandale kummuli.

Tumm mees kattis nägu, mõlemat silma liikuva käega. Ta silmad seisid pärani ja püsisid lamaja valgel tuksleval kuklal. Ta suu näis hüüdvat, ent hääle asemel sai kuuldavaks ainult äätav susin.

Vaheajal olid lapsed nagu nälgunud kullid leiva ja heeringa kallale asunud ja need tükkideks kiskunud. Õela isuga kugistasid nad suured leivatükid peaaegu tervelt alla. Ema aga võttis karjuva rinnalapse ja jootis teda esimest korda piimaga, mis oli alkoholiga segatud.

Mis võiks peale seda veel järgneda, oli Luik endalt sel õhtul küsinud. Oh, palju veel. Vene tööliste kopekad olid ruttu otsas ja iga päev ei juhtunud neil raha olema ega tulnud nad ka nii heal tujul trahterist. Kui oli vähe ka vanu kobikesi, kes heateoga püüdsid endile taevateed tasandada, siis pöördus harjumata ja veel häbelik kerjaja hoopis viletsa saagiga koju. Kuid viinalõhna, õnnelikku tuju ja palju segast juttu tõi ta veelgi paaril õhtul kaasa. Ega ta vist neil korral enam pudelit kingituseks saanud, küllap teadis ta nüüd isegi, kust seda õnnestavat lohutust müüdi . . .

Juuli nägi aga mõne päeva pärast ära, et ka kerjamine neid kõiki ei suutnud elatada. Talle anti vähe raha, seda sagedamini hakkas ta aga õletamist ja häbis tamist kuulma, et sihuke noor ja terve naine kerjavat

ega viitsivat töötada. Juuli jäi ühel päeval täiesti koju ja tiirles lagedas toas ühest seinast teise nagu puuris olev loom. Ta näis pinevalt mõtlevat, aru pidavat, enesega võitlevat. Ka järgmisel päeval jäi ta koju, läks aga siis õhtu eel välja ning tuli alles teisel hommikul.

Nad olid teda terve öö oodanud, kartes, et talle mingi õnnetus on juhtunud, või et ta politseisse viidi. Lapsed olid alles magama jäänud, kui nad koidu ajal nutmisest väsisid. Villem aga valvas valge hommikuni.

Juuli oli näost kolkunud, pesemata, silmad kiirgasid põuasel läikel, vereta huulte ümber tuksus võõrik muhelus, ta oli lohakalt riides.

Ei ta vaadanud kellelegi näkku. Sõna lausumata võttis ta räti peast. Kui ta paar sammu üle toa astus, nägi Villem, kes põrandal oleval asemel selili puhkas, et ta kõnnak tuikuv oli. Juuli astus akna poole, komistas seejuures mehe jalgadele, naeris ja tõmbas siis taskust kolmerublase paberraha, mille ta Villemi ette põrandale viskas. Ta tegi seda nii kähku, nagu põleks paberitükk ta näppude vahel.

„Raha kui raba!“ hüüdis ta ise haigutamisi ja ringutas käsi. „Nüüd pole meil enam puudust karta. Kerjamine on igav ja toob vähe sisse. Leidsin uue, parema teenistuse... Öösel... Öösel... Kui on pime... Kui on nii pime, et ei näe iseennast... Sa vahid mulle otsa, mees, pöörivad silmi ja vingerdad kui uss maas. Sa küsid, kust ma selle raha sain. Ära küsi. Pole sinu asi. Pole kellegi asi. Uksi minu asi... Oh, see oli öö — oli öö...“

Haigutas ja ringutas jälle, hakkas siis äkki oma juukseid lahti päästma — värisevate, nabistavate näppudega. Tal olid paksud ja pikad juuksed; nagu pruun

läikiv mantel voogas tal üle selja ja õlgade . . . Ta võttis aknalt leivanoa, teritas seda aknalaual, kahmas juuksed vihuna pihku ja löikas need õlgadest saadik pooleks. Siis vaatles neid üürikeks, viskas nad põrandale ja sülgas peale.

Lapsed, kes nagu Villemgi seda tegu olid pealt vaadanud, hakkasid nagu ühest suust kisama.

„Mamma, mamma!“ nuttis Miina, sirutades mõlemad käed haletsedes mahavisatud kauni parma poole.

Villem tundis enese nüüd kõigist liikmetest halvatusena. Ta ei mõistnud muud teha kui ainiti noore naise poole vahtida. Ta ajugi seisis; Villemil polnud ühtegi mõtet, ühtegi tunnet sel hetkel.

Juuli vahtis põlastava naeratusesega juuste peale maha, kuna ta lõdisevad näpud pihiku nõöpe lahti pusesid. „Neetud . . . neetud!“ kiristas ta hambaid, talates jalgadega juustel.

Siis istus ta järsku Villemi juurde põrandale. See sirutas vasaku käe temale vastu. Juuli nihkus eemale.

„Villem,“ algas ta jahedal, ükskõiksel toonil, kuna ta oma juuksejäänustega mängis, „sa ei ole minu mees ega ole mina sinu naine. Me oleme teineteisele võõrad. Ei, sõbrad oleme, kui tahad. Oleme headki sõbrad. Aga ma ei ole sinu naine, sest et ma sind ei armasta. Ma ei armasta sind naise armastusega. Ma austan sind, ma pean sust rohkem lugu kui ühestki teisest inimesest, aga sinu naine pole ma mitte . . . Ma olen hoopis teise mehe naine. Seda meest ma armastan. Aga nüüd pole ma ka enam tema naine. Seda meest, kelle naine ma olen, kellele andsin oma südame, armastan veelgi, aga ma pole enam tema oma . . . Sa arvad, et ma olen joobnud ega tea, mis kõnelen. Ära usu seda; ma tean väga hästi, mis mul suust tuleb . . . Täna ööst saadik kosib mind maailm — kogu maailm . . .“

Ta peatus, toetades pead mõlema käe najale, ning ta segane, põuane pilk jäi põrandal vedelevaile juustele seisatama.

„Õigust öelda — ma olin rumal, et niitsin oma ilusad juuksed maha. Missugune ilu! Ja kui väga vajan ma just nüüd ilu! . . . Kahju, et meil enam peeglitki pole. Tahaksin enese nägu näha. Kas olen väga kahvatu ja kõhetu? Jaa? Kahju! Siis pean hakkama põski värvima — põski ja huuli ja kulmukarvu — põsed pullpunaseks, huuled purpurpunaseks — eks? Miks sa mind nii tunnistad? Ma olen ju sinu Juuli . . .“

Ta hakkas laginal naerma.

„Sul on õigus, ma olin sinu Juuli,“ jutustas ta siis jälle kuivalt edasi. „Ei tea, kelle Juuli ma nüüd olen . . . aga ükskõik, kelle. Üks niisama oma või niisama võõras kui teinegi — milleks püüda vahet teha. Peaasi, et tal on raha . . . Ei tea, mis nime nad mulle annavad? Sõimunime? Nad peaksid mind kutsuma ilusaks Juuliks, sest ma olen ju ilus . . . Sa ise ütlesid, et olen ilus, ja tema ütles ka . . . Tema! . . . Kas ta pole veel surnud? Kas sa pole kuulnud, et ta suri? Missugune õnn, kui ta sureks — kui ta juba olekski surnud! Ma tahan jumalat paluda, et ta sureks, kui ta väeti veel elus on . . .“

Ta pani käed risti, vaatas lakke ja palvetas:

„Armas isa taevas! Kui sa minu palvet veel kuulda võtad, siis heida armu minu mehe peale ja kutsu ta ära siit ilmast . . . Ja kui võid, siis anna sellele võõrale mehele siin ta tervis tagasi . . . Minu mees aga surgu . . . surgu!“

Viimased sõnad lõppesid luust läbilõikava kiljatusega, sest üks avanes ja sisse astus Hindrek Sepp.

Juuli oli üles hüpanud. Ta näost oli kadunud viimane varjund inimlikku jumet. Sinna jäid ainult ta suured

kõrbevad silmad. Ta varjas kätega oma häbistatud pead ja nihkus pikkamisi, pikkamisi seinale poole, mille najale ta seisma jäi.

Hindrek lähenes temale ja pakkus talle teretuseks kätt. Juuli sirutas talle hoiatades, ähvardades kaks rusikat vastu ja karjus:

„Mind ei ole enam, kui sina elad, ma olen surnud!“

Ta tuikus ja langes elutult põrandale. Oma kehaga kattis ta maas olevat juuksevihku.

Üksainus vaade üle tühja toa, üle paljal põrandal kükitavate laste ja põhukotil lamava mehe ning teine pilk minestanud naise peale, kelle nõrgameelseid silmi ta oli näinud, tõi Hindrek Sepale kaunis täieliku aimduse, mis siin vaheajal kõik oli sündinud. Ta märkas ka magavat rinnalast väikese Miina süles, nägi Juuli pöetud pead ja halvatud mehe ette põrandale visatud paberraha. Pilt, mis siin nelja lageda seina vahel Hindreku ees seisis, tegi ta esimesel pilgul keeletuks. Ta seisis keset tuba ja vahtis ainult. Julm elu — kui sügavale oli ta need kaitsmatud juba kukutanud! Nälg, see halastamatu mõrtsukas, kuis oli ta siin viletsusekoopas juba laastanud ja tapnud!

Noormees ruttas kõigepealt Juulile appi. Ta tõstis elutu keha, mis oli kerge kui sulg, maast ning pani ta vigase mehe kõrvale asemele. Siis tõi külma vett ja toibus õnnetu elule. Noor naine lõi silmad lahti, vahtis argsel, hirmunud pilgul lakke ja pigistas nad uuesti kinni. Natukese aja pärast sonis ta palavikunes. Ta naeris ja nuttis ning jutustas valju häälega oma öistest juhtumustest.

Sepp aitas halvatud sõbra asemelt ja viis ta aknarnurka istuma. Oma kambrist tõi ta siis mõne vana riidetüki, millega ta soniva naise hõõguva ja ühtaegu lõdiseva keha hoolsasti kinni kattis, ning tegi ta peakesele aluse.

„Lapsed, te olete näljas,” ütles ta siis, silmitsedes Miina rüpes olevat väetikest haledusega. „Oodake natukene, ma lähen raha muretsema ja toon teile siis süüa.”

„Seal on raha,” ütles Volli nõrga häälega ja näitas maas vedeleva rohelise paberi peale.

„Kes selle raha tõi?”

„Ema.”

„Millal?”

„Täna hommikul.”

„Kust?”

„Ei tea — ta läks juba õhtu kodust...”

Hindrek vaatas Luige poole ja luuges selle surija-pilgust, mida ta peaaegu oli aimanud ja millest talle ka sonija segased jutud olid märku andnud. Ta lähenes sängile, istus selle veerele ja kattis näo kätega. Nõnda istus ta tükk aega oma viletsa, roojastatud armastusega jampsiva naise juures.

Jälle tõustes astus ta Villemi juurde, vaatas talle tummalt silma ja pigistas ta kätt.

„Ma olen jälle siin — see kõik peab nüüd lõppema,” ütles ta siis.

Villem tähendas käega akna poole, millest kitsas viir kevadist päikesepaistet naeratades tuppä piilus.

„Sa soovid, et teeksin akna lahti? Sul on õigus. Iseme need lootusekiired siia tumedusse, — meil kõigil on neid vaja!”

Ta avas akna mõlemad pooled. Karastav vool sooja õhku tungis tuppä. Villem nokutas tänades pead.

Välja minnes kummardus Hindrek põrandale maha, tõstis raha üles, rebis selle näppude vahel tükkideks ja viskas need ahjusuust sisse.

„Lapsed,” sosistas ta ukse vahelt Miinale ja Vollile, „kui pisikene hakkab nutma, siis minge temaga minu tuppä, muidu ta äratub haige ema.”

Veerand tundi hiljem oli Villem magava naisega üksinda kambris. Lapsed läksid Hindreku korterisse kisendavat vennakest vaigistama, kes oli ärganud ja nõudis tungivalt toitu. Juuli ei kõnelnud enam; sügav väsimuse-uni kaisutas teda.

Villemi närtsinud põske paitas kevadeõhk, suudles päikesekuld läbi avatud akna. Taevasiiluke katuste vahel oli täna sinav ja suitsupilvil oli koidukarva kuma. Linnud siuksusid rõõmuärevalt, alt hoovist ja majatreppidelt kostvad inimhääled olid nagu kõlavamad, lootusrikkamad. Isegi miljonlinna kauge, otsatu mürin ja kohin, mis sai eemalt kuuldavaks, peitis eneses nagu rinda kergitavat salapärast kevadeaimdust. Villem vahtis ja kuulatas ning arvas märkavat vabastatud looduse ja ärkava inimsoo kokkusulavat, vägevat hingetõmmet. See kauge tühisev kohin seal all oli elu, oli liikumine, oli vabanemine. Nõnda ähkis ja rühkis töötav hiiglane, tundes oma kasvavat ja karastuvat jõudu. Ta mattis nutuhääled, hädakarjatused enda alla — kevad, kevad oli käes!

Villem kuulis kevade kohinat, ja iialgi polnud tunne, kui ülearune ja otstarbetu ta ilmas oli, nii vägev ja maharõhuv ta põues olnud kui just täna. Ja mitte üksnes ülearusena ei tundnud ta ennast — ei, tüliks, risuks, rõhuvaks ristiks ja koormaks oli ta igapähele! Ta ei saanud korraga enam aru, miks ta veel elas ja kuidas ta oli julgenud seni elada. See oli ju avalik kuritöö! Tal oli olnud häbemata julgus, julm süda pealt vaadata, mis tema ümber juba kõik sündis. Ta oli sellelt õnnetult seal võtnud kõik, mida inimene inimeselt võib võtta: tema armastuse, ta õige mehe, ta toitja, ta viimase ihukatte, ta viimase leivapalukese ja viimaks veel ta naiseau. Ta oli selle inimese tapnud ihult ja hingelt. Ja ta oli suutnud pealt vaadata, kuidas ta

ohver surmavalus juba nii kaua vingerdas. Ta oli terve perekonnaga söönud leiba, mida see naine oma viimase ihujõuga oli teeninud, siis uulitsalt kerjanud, ja täna oleks temagi oma ülearust kõhtu täitnud palukesega, mis oli ostetud selle naise hinge ja uhkuse hinna eest...

Surmal on tuhanded käsivarred — miks siis ükski teda ei tabanud? Miks ei tapnud teda juba paljas äratundmine, millise märtripiina alla ta selle armastatud inimhinge oli surunud? Miks ei tapnud teda kõik need sünged nähtused, mis tema silma all iga päev sündisid? Ja ka tänane hommik, mil naine oli talle oma viimase ohvri toonud, nägi teda veel elus, ikka veel elus! Häbi, häbi sulle, halb mees! Seda suurem häbi, et ka su praegune surmaiha muud ei ole kui silmakirjalik pettus, alatu argpüksus. Surm oli sul ju alati liqidal. Sul tarvises ainult tahta, olla mees; sul polnud muud vaja kui inimlikku kaastunnet oma ohvriqa. Miks ei lasknud sa end näiteks tappa näljast, mis sulle iu iga päev kätt pakkus? Miks võtsid ta verise leivapalukese ja sõid seda isuga? Miks ei lasknud sa last enesele ulatada leivanauga, mida su pahem käsi suutis küllalt hoida ja tarvitada? ... Vilets argpüks, töss narrikel!

Ta vaatas lahtisest aknast välja taevasina sisse ning ta silmad paisusid äkitselt suureks ja neist kiirgas millegi taibatu ja otsustatu hõõguv läik. Ta sirutas pahema käe akna poole ja võibutas teda, nagu tahtes öelda: Kevadine tuulelehk, sinav taevas, särav päike — ma mõistan teid! Kevad, ma kuulen sinu kutset ja tulen! Sa ütled mulle, et ma veel pole hilinenud, et ma veel võin mõndagi oma süüst heaks teha ... Hiilgav päike, sinu sära nimetati siin praegu lootusekiireks, mida meil kõigil on vaja ... See mees rääkis õigust. Ma usaldan teda. Ma nägin, et tal on aus süda ja et ta

armastus on suur ja kustumatu. Ta ei põlga teda süü pärast, mis tema süü ei ole... Ma võin tulla, kevad, ma olen valmis, ma olen muretu nende pärast, kes maha jäävad. Ma päästan nad raskest ristist ja annan neile tagasi nende vabaduse, nende õnne, nende elu... Kevad, oota mind, ma tulen!

Ta ajas enda vasaku jala ja käe najal toolilt püsti. Koondades kõike ihu- ja hingejõudu, hoobas ta enese küliti aknalauale. Pikkamisi, toll-tollilt nihkus ta edasi. Ta pea oli juba kaugel aknast väljas, kui ta veel kord tagasi vaatas — maas lamava naise poole. Ja mis ta nägi? Magaja naeratas. Juuli jättis teda naeratades jumalaga. See oli rõõmus, õnnelik lahkumine... Tugevasti hakkas põgeneja käsi aknaplekist kinni, veel lühike meelegeitlik roomamine ja nihkumine pahe- mal puusal, ning Villem Luik kadus järsku aknalt, nagu oleks kevadine tuul ta ära pühkinud.

Räästal karjatas varblasteparv.

Tõmmu alev vaikis.

Korstnasigaritest välja roomavad mustad maod maalisid edevasse sinasse tahmaseid looki.

EDUARD VILDE ROMAAN „RAUDSED KÄED“
EESTI TÖÖSTUSPROLETARIAADI ELU KUJUTAJANA.

Eduard Vilde (1865—1933) loomingulises arengus tähistavad 1890-ndad aastad kunstilist küpsemist nii sisu sügavuse kui vormi meisterlikkuse suhtes. See toimus kõige tihedamas seoses Vilde maailmavaatelise murranguga samal perioodil. Esimese tõuke selleks andis talle viibimine 1890-ndate aastate algul Berliinis, kus ta tutvus sotsiaaldemokraatliku kirjandusega ja tööliikumisega. Vildes ärkas elavam huvi ühiskondlik-poliitiliste küsimuste vastu. „Sisemine käärimine oli minus alanud. Ma leidsin oma laeva korruga tüürita ja seepärast kursita olevat,“ kirjutab ta ise selle aja kohta.

Töötades aastail 1893—1896 ajakirjanikuna Tartus, sattus Vilde tihedasse ja viljakasse kontakti läti üliõpilaste põrandaaluse marksistliku ringiga „Pipkalonija“. Marksistlikud ideed leidsid tema maailmavaatelistes otsingutes soodsa kasvupinna. Seda arenguprotsessi on Vilde järgmiselt iseloomustanud: „Ma olen viimasel ajal teaduslist kirjandust lugenud, mis inimest tõesti alles mõtlevaks inimeseks teeb. Ajalugu, rahvaökonomia, sotsiaalpolitik, mõttetarkus — kõik seisab hoopis uues valgustuses mu ees“ (E. Vilde kiri J. H. Vahtrikule 2. X 1895).

Vilde enda tõenduse järgi pani ta Tartus oma uuele maailmavaatele aluse, mida ta Moskvas viibides (1896—1897) samasuguses läti ja vene üliõpilaste ringis täiendas.

Vilde õppis Moskvas ja mujal vene rahva suurt loovat vaimujõudu tundma ja kõrgelt hindama. Oma reisirähelepanekuise, mida ta Moskvast „Postimehele“ saatis, kirjutab ta: „Nagu vene-lane üleüldse, on ka vene tööline hariduse kohta imekspanemise-väärt vastuvõtlik, terane aru saama, väle järel tegema, eeskujuvõtma ning erk mõtlema“ (Vaated Vene elusse, „Postimees“ 1896, nr. 227, lk. 2). See hindav ja lugupidav suhtumine leiab korduvat avaldumist Vilde loomingus.

Romaani „Raudsed käed“ tekkeloo suhtes omab aga erilist tähtsust, et Vilde õppis marksistlikust teooriast teritatud pilguga Moskva kui suurriigi tööstus- ja ärikeskuse elu nägema. Ta nägi tsaaririigi majanduslikku mahajäämust ning laiade tööliisimastide suurt vaesust, mille kõrval esines aga tohutuid rikkuste kuhjumisi. Ta iseloomustab Moskvat: „Moskva ei ole mitte ainult Vene sajamiljoni riigi esimene äri-keskpaik, vaid ka üks tähtsamatest ja rikkamateest kapitali-kuhjadest ja produkti-salvedest Europas... Ja kapitali omadusel, kokku voolata, end kuhja koguda, on tuttavalt viisil loomulikuks tagajärjeks vaesust ja viletsust niisamati kuhja koguda. Need kaks igapäevast vastandit on ka Moskvast igapäevale nähtaval...“ (Vaated Vene elusse, „Postimees“ 1896, nr. 227, lk. 1).

Tutvudes eesrindliku teooriaga, marksismiga, ning samal ajal jälgides teraselt elu reaalsust, jõudis Vilde ajaloo kui klassivõitluse arengu tunnetamiseni, ajaloolise materialismi tunnetamiseni, baasi ja pealisehituse suhete marksistliku tunnetamiseni. Ta mõistis ühiskondliku elu arengu sõltuvust tootmissuhete arengust ning dialektilist muutuste käiku. 1912. aastal kirjutab Vilde selle aja kohta: „Ma mõistsin korraga, miks üks inimlik seltskond [=ühiskond] oma nägu muutma peab, kui tema tootmise ja produktide jaotuse viis teisenenud tingimuste mõjul muutunud on, ma mõistsin, miks üks seltskondlik vorm kui majanduslike vahekordade väljendus teise „välja lunastas“ — kõrgem madalama“ (E. Vilde, Minu vaimse arenemise käik, „Looming“ 1945, nr. 3, lk. 308).

Aktiivne tegelemine ühiskondlike probleemidega ja süvendatud tutvumine marksismiga teritasid Vilde silma tegelikkuse mõistmiseks, seal esinevate sotsiaalsete vastuolude nägemiseks. Oma loomingus jäi ta aga põhiliselt kriitilise realismi seisukohadele.

Sügavalt demokraatliku kirjanikuna on Vilde suure järjekindlusega ja terava kriitikaga paljastanud tööliisklassi halastamatut ekspluateerimist kapitalistide poolt. Kuid oma parimais töis (kõigepealt ajaloolises triloogias ja 1905. aasta revolutsiooni käsitlevais jutustustes) pole Vilde piirdunud kaugeltki ainult klassivastuolude, klassiühiskonna väärnähtuste paljastamisega, vaid on oma kirjanduslikes tegelastes nende mõtete, sõnade ja tegude kaudu konkretiseerinud ja propageerinud rahvahulkades kätkevaid eesrindlikke ideid. Vilde kui progressiivne ja suure andega kirjanik on kajastanud ühiskondlikku elu edasiviivaid, arendavaid

jõude. Tähendab, Vilde on oma loomingus andnud tüüpilist dialektilises mõttes, tähendab, Vilde on suutnud elus näha ja esile tõsta neid jooni ja nähtusi, mida seltsimees J. Stalin iseloomustab oma klassikalises definitsioonis järgmiselt: „Dialektiline meetod peab tähtsaks eelkõige mitte seda, mis käesoleval momendil näib kindlana, kuid hakkab juba kaduma, vaid seda, mis tekib ja areneb, isegi siis, kui see käesoleval momendil näib ebakindlana, sest dialektiline meetod peab võitmatuks ainult seda, mis tekib ja areneb“ (UK(b) Partei ajaloo lühikursus, Tallinn, 1946, lk. 106).

Vilde loomingu paremik on kantud eesrindlikust ühiskondlikust mõttest, see oli pühendatud täielikult rahvahulkade teenimisele. Vilde teoste kohta kehtib täielikult seltsimees J. Stalini õpetus pealisehituse aktiveerivast osast baasi suhtes, et „baas sellepärast loobki pealisehituse, et see teeniks teda, et see aktiivselt aitaks baasil kujuneda ja tugevneda, et ta aktiivselt võitleks vana, iganeva baasi ning temale vastava vana pealisehituse likvideerimise eest“ (Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn, 1951, lk. 5). Võime julgesti väita, et Vilde oma progressiivseist ühiskondlikest aateist kantud ja seepärast rahvahulkades erakordselt populaarseiks saanud teostega valmistas pinda marksistlike ideede levitamiseks ja vastuvõtmiseks.

Kuid Vilde-taoliste progressiivsete kirjanike puhul tsaarivene Venemaa tingimustes tuleb alati arvestada, et see, mis ilmus trükist, pole kaugeltki identne nende tõeliste veendumustega, sest tsensuur keelas halastamatult mistahes vabameelsete, veel enam revolutsiooniliste mõtete avaldamise.

1896. aastal ilmunud romaan „Külmale maale“ tähistab suurt kunstilist võitu ning uue etapi algust Vilde loomingulises arengus. Ajaloolisest materialismist teritatud sulega lahatakse siin eesti külas XIX sajandi lõpuks väljakujunenud lepitamatuid vastuolusid, kulakute kiskjalikku kurnamispoliitikat ning maa-proletariaadi karjuvalt armetut olukorda. „Sümboolne sündmus jutustuse lõpul ei jäta kahevahela, et ma niisugust seltskonnakorda mitte jäädavaks ei pea,“ iseloomustab autor seda teost. Järgmises romaanis „Raudsed käed“ asus Vilde tööstusproletariaadi elu kujutama.

Romaan „Raudsed käed“ on kõige otsesemalt seotud Vilde sotsiaaldemokraatlike vaadete väljakujunemisega Moskvas. 1897. aastal siirdus Vilde Narva ajalehe „Virmaline“ toimetajaks, et selle kui Eesti tööstuslikult arenenuma linna proletariaadi elu

vahetult tundma õppida. Narva oma suurtööstusega ja ligi 8000 suurtööstustöölisega pakkus kõige kohasemat materjali uue teose jaoks.

„Selle linna vabrikute foonil tema töötavate kihtide elust midagi eepilist luua, see kavatsus, mis küpsis peagi otsuseks, oli minu esimesi uuel kohal,“ kirjutab Vilde ise (Kogutud teosed, XV, Tartu, 1928, eessõna, lk. 5). Vilde tutvus põhjalikult tööliste töö- ja elutingimustega Kreenholmi hiigelvabrikuis ja töölikasarmuis. Peatselt oli valmis eesti esimene tööstusproletariaadi elu käsitlev romaan „Raudsed käed“, mis hakkas 1898. aastal „Virmalise“ joonealusena ilmuma, saades Narva tööliste hulgas suure menu osaliseks. Ajalehed allusid rangele eeltsensuurile. See tingis ka suure tagasihoidlikkuse romaani esitusviisis. „Ei pidanud minu töö,“ kirjutab Vilde (samas eessõnas, lk. 6), „tsensori relva all surema, siis tuli jutustusest hoolikalt eemale hoida iga värving, mida oleks võidud tõlgitseda tendentsiks — tööliisõbralikuks tendentsiks. Olingi pedantlikult asjalik. Ainult ridade vahelt lasksin taoti lugeda, et tööline isegi võrdlemisi eeskujulikult korraldatud ja juhutatud vabrikuis ja tehaseis ei ole roosidele sängitatud, vaid elab põlve, mis nihutab teda päev-päevalt õudsel kindlusel enneaegsele hääbumisele nii füüsiliselt kui vaimselt.“

Kuid isegi niisugusel tagasihoidlikul kujul põhjustas romaan „Raudsed käed“ autorile sekeldusi. Vastavast jutuajamisest sandarmkonna ülemaga kirjutab Vilde (nimetatud eessõnas, lk. 7):

„Tahaksin meelsasti ka teie enda arvamist kuulda oma jutustuse kardetavuse kohta, härra ülem.“

„Ja, hm, — teie lasete vabrikutöö muu seas tööliste tervisele nii kahjuliku olla. Kõigil neil on teie teoses kahvatud ja koltunud näod, eriti naistel ja lastel. Mina aga leian, et kollane ihukarv on lihtsalt eestlaste tõuline omapärasus, eesti naised ja tüdrukud on näolt enamasti kõik kollakad.“

„Siis te pole veel eesti küllas käinud, härra ooberst... Aga kui pahe seisab selles, siis võin ju vene tüdrukuile vabrikutes hästi punased põsed jagada, sest romaan pole veel lõpul.“

„Ja, tehke seda, tehke seda!“ kiitis tema, nalja minu ütluses näilikult mitte taibates, ja sirutas mulle käe.“

Romaani lõpu poole näibki Vilde antud sõna pidavat, ent viisil, mis toob küllaltki selgesti esile vabrikutöö tervist kahjustava mõju: „... nii mõnigi priske, punapõseline tüdruk või noorik tuli talle kasarmute vahel vastu või istus siin ja seal ukse-esisel või

aknal. Suurem osa neist kandis vene laadi riideid... Kas vahest vene ihu vabrikuõhu närtsitavale mõjule visamini vastu pani?" (lk. 79/80).

Vilde lahkumine „Virmalise“ toimetaja kohalt põhjustas romaani poolelijäämise, kusjuures see ilmus sama aasta teisel poolel tervikuna „Eesti Postimehe“ lisalehes „Õhtused kõned“. Eriraamatuna ilmus romaan 1910. aastal. Teist korda 1928.

Vilde on ka oma varasemas loomingus linnaproletariaadi elu käsitletud, kuid ainult möödaminnes ja vähese poliitilise teadlikkusega. 1887. aastal kirjutatud kergesisulisel seiklusnovellis „Töömehe tütar“ on juttu töolisest Andres Willmannist, kes tööpuuduse tagajärjel laostub. 1888. aastal ilmunud romaanis „Kuhu päike ei paista“ näeme maalt linna siirdunud talusulast Jaan Paavelit, kes linnas tööpuuduses vaevleb, oma peret juhusliku tööga elatades. Äärmine viletsus ajab ta kerjama ning lõpuks vargile. Vilde rõhutab siin juba üsna selgesti varguse ühiskondlikke põhjuseid; autor näitab, et kapitalismi kiire arenguga suureneb tööliste viletsus; kapitalistide ülekohus leiab siin juba teravamalt esiletõusmist. Novelli „Karikas kihvti“ (1893) tegevus areneb suurlinnas Peterburis, kus kapitalistid, kasutades maalt linna siirdunud töötute armeed, arendavad julma eksploatatsiooni. Autor avaldab teravat hukkamõistu kapitalistide alatuse ja moraallilgeda elu üle.

Kuid kõigis neis töödes on tööliklass esindatud juhuslike, mittetüüpiliste kujude kaudu. Tõelist linnaproletariaati me neis ei leia. Alles romaanis „Raudsed käed“ on Vilde klassiteadlikkusega kujutanud „moodsate tööliste kannatusi kapitalismi armutu surve all“ (E. Vilde, Minu vaimse arenemise käik, „Looming“ 1945, nr. 3, lk. 310).

Romaani „Raudsed käed“ mõistmiseks ja temale õige hinnangu andmiseks on vaja tutvuda Narva kui Eesti tolleaegse suurima tööstuskeskuse, kõigepealt aga selle suurima vabriku Kreenholmi tööliste olukorraga. Kreenholmi manufaktuur asutati 1857. aastal suurkapitalisti parun Ludwig Knoopi jt. poolt põhiliselt vene kapitaliga, millele liitus saksa ja inglise kapital. Odav vee-energia ja inimtööjõud ning soodne asend, kui arvestada eriti 1870. aastal ehitatud Peterburi—Tallinna—Paldiski raudteed, soodustasid vabriku kiiret arengut ning töid aktsionäridele hiigelkasumeid. Nii kasvas Kreenholm mitte ainult Venemaa, vaid kogu Euroopa üheks suurimaks ja moodsama sisseseadega hiigelvabrikuks. 1858. aastal oli vabrikus umbes 10 440 värtnat, 1872. aastal

240 000, sajandi lõpul juba 438 700, mis moodustas kogu Venemaa puuvillatööstuses töötavaist väärnaist 7,2%.

„Raudsete käte“ tegevuse ajal koosnes Kreenholmi manufaktuur kolmest suurest vabrikukorpusest: üks hiigelkorpus Kreenholmi saarel, mis koosnes nn. vanast ja uuest vabrikust, ning Joala ja Georgi vabrikukorpus (viimased ehitatud 1890. aastal). Jõe vasakpoolsel kaldal asetsesid töölikasarmud. Vallaliste olid ühisruumid, naridega varustatud, 20—30 inimese jaoks. Perekonnakasarmute korterid olid koridorisüsteemis 15-ruutmeetrilise pindalaga üksiktoad. Kuidas seal elati, sellest kõneleb Vilde oma romaanis tõetruult.

Kasarmute tervishoidlik olukord oli võimatu. Mustus kasarmute ümber, käimlate ebatervislikkus, prügihooldate puudumine koos antisanitaarsete elutingimustega vabrikuis ning kasarmuis põhjustasid tööliste hulgas nakkushaiguste tohutut levikut ning hirmsat surma laastamistööd. Puudus minimaalseimigi tööliste kindlustus ja kaitse õnnetuste vältimiseks. Vabrikute aktsionäärid, kes tohutuid kasumeid lõikasid, ei võtnud midagi ette õnnetuste vältimiseks. Nii uppus 1869. aastal üle 70 naistöölise silla mädanenud käsipuude murdumisel ja administratsiooni lohakuse tõttu jõesillast ülemineku organiseerimisel. 1871. aastal kukkus viletsailt tellinguilt alla mitusada töölise. Nende ja teiste massiõnnetuste eest ei võetud valitsusvõimude poolt aga kedagi vastutusele.

Töö- ja palgatingimused olid äärmiselt viletsad. Tööpäeva pikkus enne 1897. aastat oli ametlikult 13,5 tundi, tegelikult pikendati seda vabrikuvallitsuse poolt omavoliliselt. 1897. aasta sügisel pandi kehtima vastavalt üleriigilisele uuele seadusele 11,5-tunnine tööaeg (k. 6—19, veerand tundi hommikueineks ja lõunavaheaeg 12—13.15). Palgad olid väga madalad. Meesketr ajal oli kõrgeim tasu 30 rubla, naistel 14 ja lastel 8,5 rubla kuus; kudumisosakonnas võis kuupalk maksimaalselt tõusta meestel 45, naistel 18 ja lastel 7 rublani. Teiste alade töötajad teenisid tunduvalt vähem. Meestöölistele eelistati naisi ning alaealisi, sest vabrikandid teenisid nendelt suuremaid kasumeid, kuna nad sama töö pidid tegema mitu korda odavamalt. Eriti kurb oli laste olukord; nende kasvatus jäi täiesti saatuse hoolde. Juba 7—10-ndais eluaastais kurnati nad kehaliselt välja ja nüristati vaimselt. Nii iseloomustab proletaarne kirjanik V. Buk Narva töölislaste elu (A. Men [=V. Buk], „Üks unustatud Eesti linn“, Peterburi, 1912, lk. 11).

Üks vene esimesi revolutsionääre Vassili Gerassimov jutustab oma mälestustes, kuidas Kreenholmi manufaktuuris kõige julmelt kurnati Peterburi kasvatusmajast toodud 10—12-aastasi lapsi. Nende valgete orjade hulka kuulus ka Gerassimov ise. Rängast tööst hoolimata jäid nad korteri ja ülalpidamise eest vabrikule iga kuu vähemalt 2,5 rbl. võlgu, mille nad hiljem pidid tasa töötama. Laste pikale tööpäevale järgnes 2-tunniline õppetöö vabriku poolt ülalpeetavas koolis, mille kasuks töölisid pidid iga lapse eest maksma 20 kopikat kuus, hoolimata sellest, kas laps oli kooliskäija või mitte. Päevatööst äärmuseni kurnatud lapsed ei suutnud selles ihunuhtlust kasutavas ja alandlikkuse vaimu kasvatavas koolis väiksemaidki teadmisi omandada.

Töötingimused olid rasked. Einetamisruumi vabrikus ei olnud, hommikusöögi kaasatoomine vabrikusse oli rangelt keelatud. Lõunale ei jõutud sageli kodus käia, mistõttu toit toodi omaste poolt silla otsale, kus siis töölisid igasuguse ilmaga lageda taeva all pidid lõunatama. Tööruumid olid lämmatava õhuga ja täis puuvillatolmu, puudulikud masinad tuiskasid töölistele õlivihma suhu ja silma. Ketrusmasinate juures tuli töölistel palja jalu töötada, et varbaid kasutada katkenud lõngaotste hoidmiseks nende sõlmimisel või ühe jala peal seistes teisega värtnast kinni hoida.

Ebainimlikud töö- ja antisanitaarsed elutingimused, äärmiselt ülekohtune trahvisüsteem ja administratsiooni omavoli, mida võimaldasid temale antud politsei- ja osalt kohtuõigused, kutsusid Kreenholmi manufaktuuri töölistes esile streike aastail 1872, 1882, 1892 ja 1897. Esimene, 1872. aasta streik, oli üks varasemaid ja tähelepanuväärsemaid streike üldse Venemaal. Streik suruti maha suurte sõjaväeüksuste abil ning osavõtjatega õiendati arveid julmalt. Kuid tööliste julgust ega revolutsioonilise meelsuse kasvu ei suutnud see takistada.

Kuigi Kreenholmi kasarmukorterid, kus spioonid, kojamehed ja karaulid administratsiooni ülesandel töölisi nuhkisid, igati töölisliikumise arengut takistasid, oli rida võimsaid tegureid, mis seda siiski soodustasid. Kõigepealt Narva linn oma äärmiselt tiheda tööliste kontsentratsiooniga (sajandi lõpul umbes 30 000 elanikust oli 8000 suurtööstustöölist, koos perekonnaliikmetega moodustades poole elanikkonnast) soodustas proletariaadi klassivõitluse arengut. Äärmiselt tähtis oli Narva töölistele tihe side Peterburi töölistega, mis 1870-ndail aastail juba organiseeritud kaju võttis. Peterburis 1895. aastal loodud „Töölisklassi Vabastusvõitluse Liit“, mis „hakkas Lenini juhtimisel Venemaal esma-

kordselt teostama sotsialismi ühendamist töölisl-
liikumisega" (UK(b)P ajaloo lühikursus, Tallinn, 1946, lk. 19);
on avaldanud ulatuslikku mõju Narva proletariaadile. Kolmandaks
soodustas Narva tööliste revolutsioonilise teadlikkuse arenemist
tihe ja kõige sõbralikum koostöö eesti ja eesrindlike klassiteadlike
vene tööliste vahel.

„Raudsete käte“ ilmumise suhtes viimane protestiliikumine
leidis aset 1897. aastal (muide Vilde tuli just sel aastal Narva)
ühenduses uue tööaega puudutava seaduse kehtimapanekuga.

E. Vilde alustab oma romaani „Raudsed käed“ peategelaste
maalt (Simunast, Vilde sünnikohast) linna siirdumisega. Villem
Luik sõidab esmakordselt rongil (kuigi Tapa—Tartu raudtee ehi-
tati juba 1876). Ta on olnud renditalunik, kuid mõisniku raha-
ahnus rendi tõstmise näol on ta pankrotti viinud ning Vahtra
talu on läinud uue rentniku kätte ja Villem siirdub Narva vabri-
kusse tööliseks. Temaga koos suunduvad Narva Hindrek Sepp,
popsi poeg, senine mõisa tallipoiss, ja tema õde Ann, kes seni
taluperemehi on teeninud. Vilde, kes eesti talurahva elu ja neid
põhjuseid tundis, mis pankrotistunud rendiperemehi ja maaprole-
tariaati sundisid kaugele Sise-Venemaale või linnadesse, Viru-
ja Tartumaalt otse Narva kui suurde tööstuslinna rändama, on
oma romaanis loonud sellega ülimalt tüüpilise situatsiooni. Vilde,
kes oli teadlik tsaari isevalitsuse aja linnaproletariaadi viletsast
elust, laseb Villemil Narva siirduda ning esialgu sealsete töö- ja
palgatingimustega rahul olla, sest „palga kohta ei või inimene,
kes ainult igapäevast leiba tahab saada, mitte kõrgeid tingimusi
teha“ (lk. 9). Närune linnatöölise elu, võrreldes talupoja eluga,
keda mõisnik endiselt nõõrib, on Luige ja Sepa arvates siiski
eelistatavam. Ent kapitali „raudsete käte“ julmas haardes vari-
sevad rusudeks tuhandete selliste senistest „kodudest“ välja hei-
detud ja vabrikuist töö- ning eluvõimalusi otsijate lootused.

Vilde vastandab esimeses peatükis teataval määral veel patriar-
haalseid sugemeid säilitanud talurahva tunde- ja mõttelaadi
(südamlikkus, sõbralik, kaastundlik suhtumine kaas-inimestesse
jne.) ning teiselt poolt rahamajandusest rikutud linna kapitalist-
likku maailma (kalkus, südametüs).

Narva, tollal moodne tööstuslinn, jätab esialgu võimsa mulje
maakolkast pärit olevasse uustulnukasse. Villem Luige uudis-
himulike ja tähelepanelike silmade läbi annabki kirjanik üldpildi
Joa tööstus-asulast — vabrikuist, töölikasarmuist, ja seda suu-

rima ettevaatusega, sest väiksematki töölissõbralikku tendentsi võidi tsensori poolt sotsialistlikuks kihutuseks pidada ning töö avaldamine keelata. Kuid Vilde töölissõbralik tendents on küllaltki ilmne ka neis tagasihoidlikes kirjeldustes. Ta kirjeldab vabrikute hiigelhooneid ning hiljem neis peituvat tohutut masinate maailma, ent selleks, et anda pilt kapitali „raudsete käte“ võimsusest. Ta kõneleb miljonär Stiglitzi poolt asutatud ilupargist, puiestikust, kirikust (kuulub ju kirik ikka klassiühiskonna võimuvahendite hulka), tänavasillutise laitmatusest, kosest ja raudteesilla vägevusest. Ent viimasega ühenduses mainib ta 1869. aasta sillaõnnetust, mille meenutamine kohaliku ajalehe joonealuses romaanis värskendas tööliste meelepaha, mis oli vabriku direktiooni vastu suunatud.

Eriti imposantse pildi maalib kirjanik hiljem Anne silmade läbi kogu sellest määratust rikkuse kuhjumisest Joa töölislinna: „Kolm põhjatut tööpaleed ilmlugemata masinatega, terve alevik ilmatuid töölikasarmuid, direktorite toredad lossid“ jne., „lõbumajad direktoritele, meistritele ja ametnikkudele, saunad, aiad, puiestikud!... Missugune ilmatu kullajärv oli siia Narva jõe kaldale tekkinud ja kuidas see aasta-aastalt ikka laiemaks ja sügavamaks paisus!“ (lk. 77).

Ent kellele üha kasvav vabrik kullajärveks, kellele raudseks pigistavaks rusikaks osutus, nähtub kogu romaanist. Piisab Vilde tööliselamute ja nende elanike elutingimuste kirjeldusest eelmisele kontrastiks, et mõista, kuidas võimsate masinate raudsed käed kulda ja lõbu vabrikantidele tootsid — tööliste higi ja vaeva arvel, seejuures nende elutingimused aga talumatult ebainimlikeks muutes.

Vilde kirjeldab, kuidas endiste Narva sõjaliste kindlustuste kõrvale on loodud kapitalistlikud kindlustused, kus kihas elu. „Lahingud, mida neis löödi, olid töölahingud; punase vere asemel jooksis seal valge higi“ (lk. 78). Ent need olid „töölahingud“ tööliste hinge seeshoidmiseks, tööorjade higilahingud, mille hiigelvõitudest rikastus vaid käputäis nüljureid.

Tõsi, romaanis ei ole antud ühtegi kapitalisti kuju ega näe me neid rahahaisid ka Joa kullajärves ujumas. Selline kontrast oleks tulnud romaanile muidugi kasuks. Kuid teoses antud olukirjeldused üksi juba loovad kujutluse kahest kontrastsest maailmast. Lugeja jõuab siit õigele järeldusele, järeldusele, „et maailm on jagatud kaheks vastandlikuks leeriks, väikese käputäie kapitalistide leeriks ja enamuse — proletaarlaste leeriks. Proletaarla-

sed töötavad ööd kui päevad, aga sellest hoolimata jäävad nad endiselt vaeseks. Kapitalistid ei tee tööd, aga sellest hoolimata on nad rikkad" (J. Stalin, Teosed, I, Tallinn 1947, lk. 318). Vilde näitab suure reljeefsusega, kellele kuuluvad need hiigelvabrikud võimsate masinatega, et need kuuluvad eraomandina neile, keda me tööprotsessis ei näe (ja seepärast ei esine neid ka romaanis). Vilde on suure loova kirjaniku andekusega elustanud vabrikukorpused ning masinad, loonud neist kapitalistlike ekspluataatorite võimu konkreetseid toed. Joa vabrikute hingestatud kujutused („Raud, teras, puu, nahk — kõik e l a s siin, ... kõik tegi tööd!" [lk. 48] jne.) näitavad vääramatu selgusega kapitalistliku suurtootmise protsessi, kus „töö on juba võtnud ühiskondliku iseloomu, on omandanud sotsialistliku varjundi" (J. Stalin, Teosed, I, lk. 325). Vilde ainult ei saanud või ei suutnud oma romaanis jõuda siit tulenevale marksistlikule järeldusele: „et praegune kollektivistlik töö peab paratamatult tooma kollektiivse omanduse, siis on isendast selge, et sotsialistlik kord järgneb samasuguse paratamatusega kapitalistlikule, nagu öö järel tuleb päev" (J. Stalin, seal-samas, lk. 326). Igal juhul „Raudsete käte" eitamatuks suureks tunnetuslikuks väärtuseks jääb realistliku pildi loomine kapitalistlikust suurtootmisest, mis dialektilise ja ajaloolise materialismi seaduste järgi peab välja viima sotsialistlikule tootmisele.

Masinad aitavad vabrikantidel töölisi — lapsi, naisi ja mehi orjastada, muuta nad kuulekaiks, hingetuiks automaatideks määratus tootmismehhanismis. Masinate raudsed käed, mis algul Luike kui uustulnukat hämmastasid oma määratu suuruse, võimsuse ja töö kiirusega ning inimese tahte alistatavusega, tõestasid peatselt, et „... masin mitte aina töölise ori ei olnud, vaid tööline samuti masina ori oli. Masin teenis vabrikut, tööline masinat ja vabrikut mõlemat" (lk. 56).

„Raudsetes kätes" leiavad kunstipärast esitamist tootmisjõud — masinad ja töölised, kuna tootmisvahendite ja tootmisriistade omanikud, kapitalistid, jäävad aga väljapoole kujutusorbiiti. See-tõttu pole romaanis ka põhilised vastuolud tootmisriistade eraomandliku ja tootmisprotsessi ühiskondliku laadi vahel kuigi teravalt esile toodud. Tootmissuhted on vaid osalist käsitlemist leidnud.

Vilde on oma romaanis andnud sügavalt realistliku pildi Kreenholmi manufaktuuri töölise majanduslikust ja moraalsest elust: kroonikalise usaldatavusega on kirjeldatud töölikasarmuid, perekonna- ja ühiskortereid.

Villem Luik, kes heade lootuste ja esialgu teatava uhkustunde-
dega hiigelvabrikusse tööle asus, muutus peatselt tuimaks, tun-
detuks „nimeta ei-miskiks“ (lk. 57) ja ta ruineerub paari-kolme
aasta jooksul nii füüsiliselt kui vaimselt.

Eeva Saare kui töölisnaise vaevane elukäik, surm vabriku eba-
tervislikest tootmistingimustest tekkinud kopsupõletiku tagajär-
jel — see oli kõige tavalisem nähtus. Juuli Saare rõõmutu lapse-
põli koduperenaisena ja väikese venna kasvatajana on tolleaeg-
sele töölispererkonnale väga tüüpiline. Nii Juuli lapsepõli kui hili-
sem traagiline saatus: vabrikutöös invaliidistunud mehe toitja,
kaotab emakssaamise tõttu pealegi töökoha, läheb näljast aetuna
kerjama ja lõpuks end raha eest müüma — kõik see on täiesti
realne.

Romaanis kirjeldatud viletsus ja lootusetu traagika tuli tööliste
halastamatust kurnamisest. Kuid seda suurendas veel asjaolu, et
„raudsetest kätest“ tühjaks kurnatuid või õnnetuse ohvreid ei
abistatud mingil viisil vabrikantide ega riigi poolt. Töölist, kes
õnnetuse tagajärjel või tervislikel põhjustel ei saanud töötada,
ootas paratamatu viletsus ja nälg. Samasugune saatus ootas
orbunud lapsi. Veel 1912. aastal kirjutab V. Buk Narva tööliste
elu analüüsidest järgmist: „Üleüldse kujunes Narva perekond
järgmiselt: naine sai perekonna peaks, mees tema abiliseks (kuna
ta muutus töös sandiks [Minu märkus. J. K.]); ja lapsed, kes tol
ajal 7-ndast eluaastast töökojas käima hakkasid — pidid juba
varakult oma põdejat emat ja isat toetama hakkama“ (Üks unust-
tatud Eesti linn, lk. 11).

Kehaliselt taptev ja vaimselt nüristav 13-tunnine tööpäev vab-
rikus, viletsad elutingimused ja kultuursemate ajaviidete puudu-
mine põhjustasid moraalset langust ning alkoholismi, eriti noorte
juures. Kasarmumiljöö, kus väikseimgi vaimne ja moraalne hoo-
litsus puudus, soodustas elukombeilt laostunute „sõprusringide“
laastavat mõju kõikuvama iseloomuga tööliste hulgas. Uhe sel-
lise olendina tuuaksegi ette Hindrek Sepp, kelle kaudu näidatakse,
kuidas eeskujulikust töölisest lühikese ajaga saab allakäinud joo-
dik, kes vallandatakse töölt ning sellega ühenduses visatakse
välja töölikasarmust. Edasi laseb kirjanik väheste kogemustega
noormehel langeda täiesti kapitalismile omasesse, raha-ahnitse-
misest närunenud miljöösse. Kõrtsinaise Muska-mamma kaudu
paljastab Vilde lõikava teravusega kapitalistlikku moraali, mis
teiste kahjudest loob endale kasu ja mis tahab armastuse ja õnne
muuta rahaga ostetavaks. (Teose lõpus kohtame teist sellist jul-

murit, kaupmeest, kes vaeste õnnetute nälginud nägusid arvestades spekulereib nende viimaste mööbliesemetega — lk. 186.)

Ent Hindrekus võidab inimväärus; ta hülgab kõrtsmiku tulusa ameti ja Muska-mamma rikkused, millega see võiks poole Narva linna ära osta, ja hakkab end Peterburi miljöös uueks inimeseks kujundama. Hindreku ja hiljem Luikede perekonna siirdumine Narvast Peterburi on jällegi kooskõlas tõsieluga. Sest selline nähtus, kus vallandamise tõttu või muul põhjusel suunduti naabrusasuvasse suurde tööstuskeskusse Peterburi, oli väga sagedane. Peterburis hakkab Hindrek end iseõppimise teel harima ja kõigepealt vene keelt õppima, sest selle omandamine tähendas noorele õpihimulisele mehele peale suure praktilise tulu ka juurdepääsu vene kirjandusele (lk. 156).

Romaani „Raudsed käed“ süzeeline ülesehitus on rajatud peamiselt maalt linna siirdunud vabrikutöölise Villem Luige saatuse arendamisele, milles domineerivat osa etendab erandlik armastuslugu — kasuisa ja kasutütre vahel. Kirjanik on liigselt esiplaanile tõstnud armastusprobleemi, sellega teataval määral varjutades teose ühiskondliku elu kujutamist. Me ei näe ka romaani tegelasi nimetamisväärselt tegelevat tööliselu puutuvate küsimustega; nende peamine huvi, eriti Villemi juures, piirdub armastuse sfääriga. Neis üheski pole veel tekkinud proletariaadi klassiteadlikkust, ka mitte stiihilist püüdu sinnapoole. Hindreku suhtes kirjanik annab mõista, et temast saab haritud, ja lisame omalt poolt juurde, tõenäoliselt teadlik tööline — sajandi lõpu Peterburis, arenenud töölisliikumisega suurlinnas. Hindrek Seppa tuleb pidada romaani kõige õnnestunumaks ja realistlikumaks karakteriks.

Villem Luik esindab armastusküsimuste suhtes tagurlikku ja egoistlikku meest, kes lähtub pimesi ainult enda tunnetest ja kirgedest, suutmata arvestada temast enam kui kaks korda noorema ning väljakujunemata tütarlapse tõelisi tundeid ja tulevikku. Ja kui see ebanormaalne abielu paratamatult karile jookseb, laseb kirjanik Villemil endise põikpäisusega endale sellest luua hingelise tragöödia, mis kiirendab koguni tema füüsilist hukku. Juuli ja Hindreku suhete luhtumine, hoolimata Anne väga pingutatud sobituskatseist, pole hästi usutav. Anne kuju jääb ähmaseks, romantiliselt idealiseerituks, ja tema madonnalikkus on liialdatud. Juuli, eriti lapsena, jääb abstraktseks ja on samuti idealiseeritud. Kuid see kahtlemata aitab teravamalt välja tuua tema moraalse langemise objektiivseid põhjuseid — vabrikantide täielikku hoolimatust tööliste suhtes ja sellest tulenevat äärmist vaesust, naiste

rasedus-aja kaitsetust ning täielikku töölistkaitse puudumist õnnetuste ja haiguste puhul. Just Juuli kaudu on Vilde suure drastilisusega näidanud, kuidas kapitalistlikule kurnamiskorrale rajanev ühiskond halastamatult hävitab kõige ausamagi inimese.

Mis puutub romaani kunstilisse terviklusse, siis on teos esimeses osas tihedam, psühholoogiliselt viimistletum ja veenvam. Lõpu poole tuleb aga konstateerida kiirustamist ning sellest tingitud pinnalisust. Vähe on motiveeritud romaani lõpus esinev sündmuste kuhjumine — Villemi halvatus, Juuli sünnitus, Sepa haigestumine, Anne ärasõit, kuigi kõik need nähtused eraldi võttes on täiesti võimalikud.

Kodanlike kirjandusloolaste väide, et „Raudsed käed“ on ainult tavaline perekonna- või armastusromaan, on sihilik võltsing. Vilde on siin näilikult domineeriva sündmustiku varjul niivõrd tõsiselt, teadlikult ja suure kunstilise meisterlikkusega kujutanud Narva töölislinna miljööd, vabrikuid ja tööliste elutingimusi, et on täiesti põhjendatud „Raudseid käsi“ pidada eesti esimeseks suurtööstuse proletariaadi elu käsitlevaks romaaniks. Teose psühholoogilised probleemid ja sündmustik jäävad olustikukirjelduste kõrval alla, kuna viimased osutuvad romaani hinnatavaimateks osadeks.

Võib-olla Vilde maailmavaatelise arengu piiratusena, tõenäoliselt aga rohkem tsensuurikitsendustega tuleb seletada asjaolu, et romaan „Raudsed käed“ piirdub ainult tööliste elutingimuste kirjeldamisega, jättes hoopis puudutamata tol ajal üsnagi kaugele arenenud töölisliikumise avaldused Narvas. Töölishulgad, klassiteadlik proletaarne mass ei kerki romaanis kordagi esile. Selle esiletoomine ei oleks veel nõudnud proletaarset kirjaniku teadlikkust, vaid oleks piisanud järjekindlaist ja eesrindlikest kriitilise realismi seisukohtadest, sest tegelikkus pakkus külluses vastavat materjali (tööliste mälestused varasemaist ulatuslikest streikidest, ajalehtede varasemate aastakäikude teated, mida Vilde ise luges või toimetaski, tegelikkuses esinev töölishulkade arenenud klassiteadlikkus jne.). Mõningaid tagasihoidlikke väljendeid, mis osutuvad viiteiks töölishulkade jõule või koguni töölisliikumisele, võime aga leida käesolevastki romaanist, nagu väljendid „Joa vabriku töölistevägi tuli tänasest töölahingust ja marssis leeri puhkama“ (lk. 30) või „Missugune sõjavägi puhkab ses määratus leeris“ (lk. 39). Vilde kõneleb vabrikuis töötavaist või kasarmuis elavaist töölistest nende hulkade võimsust ja jõudu imetlevas ning aukartust äratavas toonis.

„Raudsete käte“ konkreetsel, oma aja tingimusi arvestaval hindamisel tuleb alati meeles pidada, et proletariaadi võitluse teadlik kujutamine või pöördumine ekspluateeritavate endi poole ja väljapääsu näitamine võitluse kaudu — oli veel täiesti võõras ja tundmatu toleaegses ilukirjanduses. Meenutagem, et isegi vene progressiivsesse kirjandusse ilmus otsene üleskutse töölisklassi võitluseks alles Maksim Gorki teosega „Ema“ 1907. aastal. Kuid on põhjust arvata, et Vilde maailmavaateline areng oleks võimaldanud luua „Raudsetest kätest“ teadlikumat ja programmi-kindlamat teost, kui välised olud (tsensuurikitsendused) ei oleks seda takistanud.

E. Vilde romaani „Raudsed käed“ tunnetuslik väärtus seisab selles, et ta annab XIX sajandi lõpu Eesti kõige arenenuma suurtööstuse, Narva Kreenholmi manufaktuuri tööliste elu tõetruu ja üsna põhjaliku kirjelduse. Suure süvenemisega ja meisterlikult on käsitletud vabrikutööliste töö-, elu- ning korteringimusi, töökaitse täielikku puudumist, alaealiste ekspluateerimist, tööliste füüsilist ja vaimset laostumist võimsate masinatega varustatud kapitalistlikus suurtööstuses.

Romaani peategelased, keda kapitaliseerumisprotsessis laostuv küla on paisanud kiiresti laieneva suurtööstuse proletariaadi ridadesse (Narva või Peterburi), on leidnud põhiliselt usutavat ja psühholoogiliselt kunstipärast kujutamist. Selle kaudu on kirjjanikul õnnestunud luua elav, haarav ja tõetruu pilt linnaproletariaadi elust möödunud sajandi lõpul. Vilde kui eesti esimene ajaloolise materialismi põhimõtteid rakendav kirjanik on näidanud romaanis „Raudsed käed“ kapitalistliku süsteemi kiskjalikku palet, mis ekspluateeritava klassi üha sügavamasse viletsusse tõukab. Ent peategelaste traagiline saatus teose lõpus ei tähenda naturalistlike pessimismi- ega hääbumismeeleolude jutlustamist, nagu seda kodanlikud kirjandusloolased on väitnud, vaid sellega kirjanik süvendab protestivaimu kehtiva kapitalistliku kurnamiskorra vastu ning tõendab selle korra kõlbmatust ja selle likvideerimise vajadust.

J. KAOSAAR.

Kunstiliselt kujundanud
V. Toots.

Vastutav toimetaja E. Elisto.

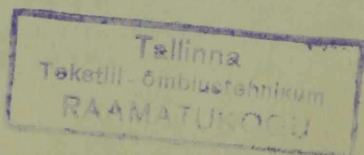
Kunstiline toimetaja H. Vitsur.

Tehniline toimetaja
O. Kasemets.

Ladumisele antud 2. IV 1951.
Trükkimisele antud 12. VII 1951.
Trükiarv 8000. Paber 54:84, 1/16.
Trükipoognaid 13,5. Formaadile
60 : 92 kohaldatud trükipoognaid
11,07. Arvutuspoognaid 9,46.
MB-10072. Trükikoda „Punane
Täht“, Tallinn, Pikk t. 54/58.
Tellimise nr. 667.

На эстонском языке.
Эдуард Вильде.
Железные руки.

Hind rbl. 7.30.

RBL. 7.30